

GOSPODARKA A ŚRODOWISKO

7

Zarządzanie środowiskiem –
gospodarka przestrzenna –
zarządzanie jakością

Redaktor naukowy
Tadeusz Borys

Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej
im. Oskara Langego we Wrocławiu
Wrocław 2007

Komitet Redakcyjny

*Andrzej Matysiak (przewodniczący),
Tadeusz Borys, Jan Lichtarski, Adam Nowicki, Zdzisław Pisz,
Waldemar Podgórski, Wanda Ronka-Chmielowiec, Jan Skalik, Stanisław Urban*

Recenzenci

*Mariusz Bratnicki, Kazimierz Górka, Ryszard Janikowski, Eugeniusz Kośmicki,
Elżbieta Lorek, Andrzej Papuziński, Jan Paradysz, Bazyli Poskrobko, Leszek Preisner,
Wojciech Radecki, Elżbieta Skrzypek, Stanisław Tkaczyk*

Redaktor Wydawnictwa

Agnieszka Flasińska

Redakcja techniczna i korekta

Barbara Łopusiewicz

Projekt okładki

Maciej Szłapka

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu
Wrocław 2007

PL ISSN 0324-8445
PL ISSN 1732-0690

Druk i oprawa: Zakład Graficzny AE we Wrocławiu. Zam. 5/2008

Spis treści

Wstęp	9
I. Zarządzanie środowiskiem	
Bartosz Bartniczak: Przesłanki udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska	13
Grażyna Borys: Handel emisjami w Unii Europejskiej jako instrument ograniczania wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne	22
Tadeusz Borys: Wykluczenia społeczne a zrównoważony rozwój – podstawowe relacje przyczynowo-skutkowe	30
Tomasz Brzozowski: Kierunki doskonalenia systemu zarządzania środowiskowego	41
Barbara Kryk: Świadomość ekologiczna studentów – prawda czy fikcja?	48
Jan Kurowicki: Środowisko naturalne jako układy figur wyobraźnibrak zgody	61
Agnieszka Panasiewicz: Szkoda środowiskowa i jej ubezpieczenie	78
Adam Płachciak: Zrównoważony rozwój na tle wybranych dylematów moralnych współczesnych społeczeństw zachodnich	87
Michał Ptak: Opłaty, kary i podatki służące ochronie środowiska w Polsce na tle doświadczeń innych krajów europejskich	99
Małgorzata Sej-Kolasa, Anetta Zielińska: Charakterystyka porównawcza województw na podstawie jakości powietrza	110
Sabina Zaremba-Warnke: Korzyści oferowane odbiorcom w programach kształtujących proekologiczny styl życia	120
II. Gospodarka przestrzenna	
Franciszek Adamczuk: Przestrzenne i instytucjonalne aspekty rozwoju przedsiębiorczości na przykładzie Dolnego Śląska	131
Urszula Markowska-Przybyła: Cele polskiej polityki rozwoju regionalnego a obecny stan zróżnicowania przestrzeni	143
Elżbieta Nawrocka: Turystyka w planach strategicznych jednostek przestrzennych w warunkach zrównoważonego rozwoju	151
III. Zarządzanie jakością	
Dorota Bobik: Modele zarządzania jakością	163
Grzegorz Kobyłko, Edyta Tabaszewska: Rola systemu zarządzania wiedzą w doskonaleniu jakości procesów i produktów w przedsiębiorstwie	177

Piotr Rogala: Normalizacja i ocena zgodności a systemy zarządzania jakością	186
Katarzyna Szoltysek, Szymon Dziuba: Przegląd krajowych jednostek certyfikujących rolnictwo i przetwórstwo ekologiczne w świetle projektu rozporządzenia o rolnictwie ekologicznym	192
Edyta Tabaszewska: Zarządzanie jakością i zarządzanie wiedzą – współistnienie na przykładzie Gambit-Lubawka Sp. z o.o	205

Summaries

I. Environment Management

Bartosz Bartniczak: Circumstances of Granting State Aid to Environment Protection	21
Grażyna Borys: Emissions Trading in the European Union as the Instrument of Limiting the Influence of Aviation on Climatic Changes	29
Tadeusz Borys: Social Exclusion versus Sustainable Development – Basic Cause-Effect Relations	40
Tomasz Brzozowski: Improvement of Environmental Management System	47
Barbara Kryk: Students' Ecological Awareness – True or Fiction?	60
Jan Kurowicki: Natural Environment as the System of Imaginative Figures	77
Agnieszka Panasiewicz: Environmental Damage and Its Insurance	86
Adam Plachciak: Sustainable Development in the Light of Modern Moral Dilemmas	98
Michał Ptak: Environmentally Related Charges, Fines and Taxes in Poland in the Light of Other European Countries' Experience	109
Małgorzata Sej-Kolasa, Anetta Zielińska: Comparative Characteristics of Provinces Based on the Quality of Air	119
Sabina Zaremba-Warnke: Benefits Offered to the Target Group of Ecological Life Style Projects	128

II. Spatial Economy

Franciszek Adamczuk: Spatial and Institutional Aspects of Entrepreneurship's Development on Example of Lower Silesia	142
Urszula Markowska-Przybyła: The Aims of Polish Regional Development Policy versus Current State of Diversity of Space	150
Elżbieta Nawrocka: Tourism in Strategic Plans of Spatial Units in the Conditions of Sustainable Development	160

III. Quality Management

Dorota Bobik: Quality Management Models	175
Grzegorz Kobyłko, Edyta Tabaszewska: The Role of Knowledge Management System in Processes and Products Quality Improvement in Enterprise	185
Piotr Rogala: Standardization and Conformity Assessment versus Quality Management Systems	191
Katarzyna Szoltysek, Szymon Dziuba: A Review of National Units Certifying Organic Agriculture and Ecological Processing in the Light of the Latest Act on Ecological Agriculture	204
Edyta Tabaszewska: Quality Management and Knowledge Management – The Coexistence on the Example of Gambit-Lubawka Ltd.	214

Wstęp

Niniejsza publikacja jest siódmym z kolei zeszytem w ramach serii tematycznej Prac Naukowych Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu o nazwie „Gospodarka a Środowisko”, a prezentowane w tym tomie artykuły dotyczą różnych aspektów **zrównoważonego rozwoju**, a zwłaszcza szeroko rozumianych relacji gospodarki ze środowiskiem przyrodniczym.

Większość prac dotyczy różnych aspektów *zarządzania środowiskiem*, a przede wszystkim:

- relacji między wykluczeniem społecznym a zrównoważonym rozwojem oraz dylematów moralnych związanych z tym paradygmatem rozwoju,
- kierunków i narzędzi doskonalenia systemów zarządzania środowiskiem, w tym roli opłat, kar i podatków ekologicznych, problemów związanych z handlem emisjami w Unii Europejskiej oraz kwantyfikacji jakości powietrza w układzie regionalnym, przesłanek pomocy publicznej w ochronie środowiska, a także problemów ubezpieczania szkód środowiskowych,
- kontrowersyjnych zagadnień kształtowania świadomości ekologicznej studentów, a także problemów identyfikacji korzyści z programów propagujących proekologiczny styl życia,
- filozoficznego podejścia do środowiska jako układu figur wyobraźni.

Drugi blok tematyczny dotyczy *gospodarki przestrzennej*, a zwłaszcza problemów:

- związanych z przestrzennymi i instytucjonalnymi aspektami rozwoju przedsiębiorczości,
- zróżnicowania przestrzeni w kontekście celów polityki regionalnej,
- miejsca turystyki w planach strategicznych jednostek przestrzennych.

Trzeci blok artykułów tradycyjnie dotyczy *zarządzania jakością* w kontekście:

- zadań normalizacji i oceny zgodności oraz działania jednostek certyfikujących rolnictwo i przetwórstwo ekologiczne,
- relacji zarządzania jakością i zarządzania wiedzą,
- tendencji w tworzeniu nowych modeli zarządzania jakością.

Dziękuję Autorom za współudział w opracowaniu tego zeszytu i mam nadzieję, że tym razem spełni on oczekiwania Czytelników.

Tadeusz Borys

Część I

Zarządzanie środowiskiem

Bartosz Bartniczak

PRZESŁANKI UDZIELANIA POMOCY PUBLICZNEJ NA CELE ZWIĄZANE Z OCHRONĄ ŚRODOWISKA

1. Wstęp

Współczesna rzeczywistość gospodarcza jest na tyle skomplikowana, że trudno sobie wyobrazić funkcjonowanie mechanizmu rynkowego w całkowitej niezależności od instrumentów (w tym instrumentów typu stymulatorów), jakimi dysponuje władza publiczna powszechnie utożsamiana z państwem [12, s. 5]. Pomoc publiczna jest właśnie jednym z takich stymulatorów, za pomocą którego państwo ingeruje w mechanizm rynkowy.

Zainteresowanie problematyką pomocy publicznej datuje się dopiero na lata 50. XX w.¹ W związku z tym nie wytworzyła się jedna, powszechnie obowiązująca definicja pomocy publicznej. Najogólniej rzecz ujmując, można przyjąć, że pomocą publiczną są wszelkie środki państwowe przekazywane bezpośrednio czy też pośrednio przez państwo wybranym przedsiębiorcom, które stawiają ich w sytuacji korzystniejszej od ich konkurentów, stanowiące korzyść dla nich, a jednocześnie będące kosztem dla państwa. Kwestie dotyczące natomiast udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska zostały uregulowane w latach 70. XX w. W przypadku definicji pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska można posłużyć się definicją zaproponowaną przez S. Czaję, zgodnie z którą przez pojęcie pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska rozumieć można współdziałanie lub udział instytucji publicznych w conceptualno-logistycznym i realizacyjnym wymiarze przedsięwzięć podejmowanych w zakresie szeroko rozumianej ochrony środowiska przyrodniczego. Udział oznacza pełną partycypację danej instytucji bez współuczestnictwa innych podmiotów. Jest to pełna realizacja zasady subsydiarności, a pomoc publiczna łączy się z umożli-

¹ Kwestie dotyczące udzielania pomocy publicznej znalazły się w traktacie z 1951 r. ustanawiającym Europejską Wspólnotę Węgla i Stali oraz traktacie z 1957 r. ustanawiającym Europejską Wspólnotę Gospodarczą.

liwieniem danej grupie społecznej czy społeczności lokalnej realizacji danego przedsięwzięcia czy stworzenia możliwości korzystania z danego komponentu (waloru) środowiska przyrodniczego w oparciu o inne niż często ekonomiczne kryteria (np. o kryterium jednakowych szans czy egalitaryzmu dystrybucyjnego). Współdział natomiast dotyczy sytuacji, w której część zasobów (środków) pochodzi z innych niż publiczne źródła [4, s. 44].

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przesłanek, czyli przyczyn, dla których państwo udziela pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska. Przesłanki te mogą mieć różnorodny charakter. Można podzielić je na ekologiczne, techniczno-technologiczne, ekonomiczne, społeczne czy też polityczno-ustrojowe.

2. Ekologiczne przesłanki udzielania pomocy publicznej

Do ekologicznych przesłanek udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska można zaliczyć:

- konieczność wspierania skojarzonej produkcji energii elektrycznej oraz ciepła,
- konieczność promowania odnawialnych źródeł energii,
- pojawienie się nowych wyzwań w szeroko rozumianej ochronie środowiska,
- konieczność zmniejszenia presji danego przedsiębiorcy na środowisko,
- konieczność przyspieszenia pozytywnych efektów ekologicznych w sytuacjach kryzysowych,
- występowanie terenów zdegradowanych.

Produkcja energii elektrycznej oraz ciepła w jednym procesie produkcyjnym często pociąga za sobą wyższe koszty. Jednak skojarzona produkcja energii elektrycznej i ciepła w jednym procesie technologicznym (kogeneracja) pozwala na znacznie skuteczniejsze wykorzystanie energii chemicznej (pierwotnej) zawartej w paliwie niż wytwarzanie jej w odrębnych procesach oraz powoduje znaczne obniżenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery takich jak: SO_2 , NO_x , SO_x . Ponadto sprawność przetwarzania energii pierwotnej zawartej w paliwie na użyteczną energię cieplną i elektryczną w procesie skojarzonym jest bardzo wysoka i wynosi 90%. Dla porównania sprawność elektrociepłowni wykorzystującej węgiel kamienny do produkcji energii elektrycznej wynosi ok. 30-40% [17].

Konieczność udzielania pomocy publicznej w obszarze energetyki odnawialnej wynika z faktu, że koszt produkcji jednostki energii ze źródeł odnawialnych jest wyższy niż koszt produkcji energii ze źródeł konwencjonalnych [6, s. 11]. Pomoc publiczna powinna więc stanowić pokrycie różnicy między kosztami produkcji energii ze źródeł odnawialnych i kosztami produkcji energii ze źródeł konwencjonalnych. Udzielanie pomocy publicznej w energetyce powinno także pomóc w osiągnięciu trzech celów strategicznych polegających na zapewnieniu bezpieczeństwa dostaw energii, zapewnieniu konkurencji na rynku energii oraz sprostaniu coraz bardziej wysublimowanym wymaganiom ochrony środowiska naturalnego

[21, s. 26]. Te trzy cele strategiczne uzupełnione są bardziej szczegółowymi celami, takimi jak: zwiększenie efektywności energetycznej w gospodarce, zwiększenie wykorzystania odnawialnych źródeł energii, zwiększenie udziału elektryczności produkowanej ze źródeł odnawialnych w całkowitej konsumpcji energii elektrycznej [21, s. 26]. Osiągnięcie powyższych celów nie byłoby możliwe bez wsparcia państwa, stąd konieczność udzielenia pomocy publicznej na cele związane z energetyką, a w szczególności na promocję produkcji energii ze źródeł odnawialnych.

Nowymi wyzwaniem w zakresie szeroko rozumianej ochrony środowiska przyrodniczego, które uzasadniają udzielanie pomocy publicznej, są monitoring, edukacja oraz kształtowanie świadomości ekologicznej czy nauka [4, s. 59]. Wspieranie pośrednich celów ochrony środowiska przyczyni się do zapobiegania powstawaniu zanieczyszczeń, do zwiększania świadomości ekologicznej przedsiębiorców. W konsekwencji może to doprowadzić do poprawy stanu środowiska oraz zmniejszenia zapotrzebowania na środki pomocy publicznej.

Kolejną przesłanką udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska jest konieczność zmniejszenia presji przedsiębiorców na środowisko. Jeżeli przedsiębiorca prowadzi swoją działalność w obszarze silnie zurbanizowanym lub jego działalność jest główną przyczyną zanieczyszczeń na danym obszarze, to udzielenie pomocy publicznej może zachęcić go do przeniesienia swej siedziby w inne miejsce. Warunkiem otrzymania wsparcia musi być oczywiście to, aby w nowym miejscu przedsiębiorca ten spełniał wszystkie najsurowsze wymagania ochrony środowiska. Pomoc publiczna może być udzielana przedsiębiorcy także w zamian za całkowite zaprzestanie szkodliwej działalności, jeżeli prowadzi to do korzystnych rozwiązań dla całej społeczności (np. zaprzestanie stosowania nawozów sztucznych przyczynia się do zwiększenia czystości wód) [18, s. 165].

Pomoc publiczna powinna być również stosowana tam, gdzie celowe jest przyspieszenie w uzyskaniu pozytywnych efektów ekologicznych lub gdzie podmioty z własnych środków nie byłyby w stanie podjąć właściwych działań [9, s. 325]. Dążenie do jak najszybszego usunięcia presji na środowisko i ostatecznego załatwienia sprawy może skłaniać do udzielania pomocy publicznej [22, s. 19]. Pomoc publiczna w takich przypadkach stanowić będzie funkcję bodźca zachęcającego przedsiębiorców do przeprowadzenia określonej inwestycji. Umożliwi przeprowadzenie inwestycji nawet przy ograniczoności środków własnych.

Istnienia dużych zaległości (terenów zdegradowanych) z okresu gospodarki centralnie sterowanej, czyli tzw. hipoteki ekologicznej, należy traktować jako przesłankę udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska [4, s. 59]. Ogromny balast degradacji środowiska odziedziczony po poprzednim okresie historycznym przesądza o tym, że finansowanie ochrony środowiska w dużym stopniu powinno sprowadzać się do neutralizacji ekologicznych zagrożeń sprzed lat [18, s. 157].

3. Techniczno-technologiczne przesłanki udzielania pomocy publicznej

Przesłankami techniczno-technologicznymi udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska są natomiast:

- konieczność stymulowania postępu technicznego w ochronie środowiska,
- promowanie badań i rozwoju w obszarze ochrony środowiska,
- konieczność wspierania inwestycji zintegrowanych.

Stymulowanie postępu technicznego w obszarze ochrony środowiska można traktować jako przesłankę techniczno-technologiczną uzasadniającą udzielanie pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska. Państwo poprzez udzielanie pomocy publicznej powinno zachęcać przedsiębiorców do stosowania nowych technik i technologii, które mniej będą zanieczyszczać środowisko [5, s. 20]. Przedsiębiorca, który oferuje nowe produkty i usługi, mające mniejszy wpływ na środowisko, na pierwszym etapie może ponosić wyższe koszty niż producenci działający w sposób tradycyjny, co prowadzi do tego, że jego wyroby i usługi są mniej konkurencyjne na rynku. Aby temu zapobiegać, państwo powinno udzielać pomocy publicznej w wysokości stanowiącej różnicę między tradycyjnym a innowacyjnym sposobem produkcji danego wyrobu.

Przesłanką udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska jest także konieczność promowania badań i rozwoju. Państwo, udzielając pomocy publicznej, powinno zachęcać podmioty gospodarcze do większej aktywności w tym obszarze.

Przesłanką udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska jest także konieczność wspierania inwestycji zintegrowanych. Inwestycje te w porównaniu z inwestycjami „końca rury” są droższe. Inwestycje zintegrowane pozwalają jednak na wzrost gospodarczy i ekspansję inwestycyjną z jednoczesną poprawą stanu środowiska. Inwestycja zintegrowana, z jednej strony, sprowadza się do zastosowania nowoczesnej technologii modernizującej wytwarzanie i podnoszącej wydajność przedsiębiorstwa, a z drugiej, jej zastosowanie przyczynia się do „czystszej” produkcji, poprzez wytwarzanie mniejszej ilości zanieczyszczeń i mniejszej intensywności korzystania ze środowiska (jest mniej materiału- i energochłonna) [18, s. 167]. Kłopot z inwestycjami zintegrowanymi jest jednak taki, że zwykle są one bardzo kosztowne i nie zawsze mogą być realizowane za pomocą środków własnych inwestora. Charakteryzują się jednak większą efektywnością ekonomiczną i skutecznością ekologiczną zastosowanych działań ochronnych niż inwestycje „końca rury” [10, S. 104]. Stosowanie takich inwestycji powinno być więc preferowane i stymulowane za pomocą udzielania pomocy publicznej.

4. Ekonomiczne przesłanki udzielania pomocy publicznej

Wśród ekonomicznych przesłanek udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska można wyróżnić:

- występowanie niedoskonałości rynkowych,
- występowanie efektu mnożnikowego,
- zachęcanie do przeprowadzania inwestycji,
- konieczność przywracania warunków produkcyjnych środowiska,
- konieczność przyjmowania zobowiązań ekologicznych podmiotów bankrutujących.

Najważniejszą ekonomiczną przesłanką uzasadniającą udzielanie pomocy publicznej jest występowanie niedoskonałości rynkowych [11, s. 9], do których można zaliczyć zjawisko występowania kosztów zewnętrznych oraz dóbr publicznych [13, s. 163]. Przesłanką zatem udzielania pomocy publicznej jest niemożność pełnej internalizacji kosztów zewnętrznych [15, s. 146], a co za tym idzie, pełna realizacja zasady „zanieczyszczający płaci”. Zgodnie z nią we wszystkich tych przypadkach, kiedy udaje się ustalić jednoznacznie odpowiedzialność za użytkowanie i zanieczyszczanie środowiska przyrodniczego, koszty tej działalności powinien ponosić sprawca. Mimo iż ścisła interpretacja zasady „zanieczyszczający płaci” oznacza nieudzielanie pomocy publicznej, to jednak jej interpretacje przez poszczególnych ekonomistów różnią się znacznie. Istnieje pogląd, że pomoc publiczna nie musi naruszać tej zasady, o ile zanieczyszczający jest w całości odpowiedzialny za swoje emisje, a pomoc publiczna wspomaga dostosowanie się do zasady „zanieczyszczający płaci” albo umożliwi zaostrzenie wymagań ochronnych. Ważne jest również, że pomoc publiczna traktowana jest zwykle w krajach wysoko rozwiniętych, a także w Polsce, jedynie jako forma wsparcia własnego wysiłku finansowego przedsiębiorstwa [9, s. 261]. Drugą niedoskonałością rynku poruszaną w kontekście udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska jest występowanie dóbr publicznych, czyli takich dóbr, które z przyczyn naturalnych (cechy fizyczne) mogą służyć zbiorowości lokalnej lub całemu społeczeństwu. Dobra te są konsumowane egalitarnie przez wszystkich członków danej zbiorowości. Fakt korzystania z czystego dobra publicznego przez jedną osobę nie może ograniczyć dostępu do tego dobra innej osoby, dotyczy to zarówno ilości, jak i jakości tego dobra. Korzyści z używania czystego dobra publicznego są więc niepodzielne, nie można wyodrębnić części tego rodzaju dobra i przypisać go jednostce [16, s. 26]. Konieczność dostępu każdego z obywateli do dóbr publicznych, w tym przypadku do zasobów środowiska, daje podstawę do głębszej interwencji państwa w ochronie środowiska [1, s. 207]. Interwencja państwa w zakresie dóbr publicznych sprowadza się do pomocy publicznej i sprawiedliwego ich podziału. Jeśli zatem twierdzi się, że jakość środowiska jest dobrem publicznym, to kroki czynione przez władze państwowe w celu kontrolowania skażeń, a także samą politykę ochrony śro-

dowiska trzeba uznać za działania zmierzające do zachowania w stanie nienaruszonym wspólnego dobra [20, s. 376].

Ekonomiczną przesłanką udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska jest także występowanie swoistego efektu mnożnikowego. Udzielenie wsparcia przedsiębiorcy uzależnione jest od zainwestowania przez niego środków własnych w dane przedsięwzięcie [8, s. 219]. Pomoc publiczna powoduje więc w konsekwencji zwiększenie środków przeznaczonych na daną inwestycję. Można założyć, że bez zachęty w postaci otrzymania pomocy publicznej dane przedsięwzięcie nie zostałoby zrealizowane.

Udzielanie pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska może także wynikać z konieczności zachęcenia przedsiębiorcy do przeprowadzenia inwestycji, w przypadku gdy przedsiębiorca nie jest nią zainteresowany ze względu na nieuzyskiwanie dzięki tej inwestycji dodatkowych korzyści ekonomicznych oraz w sytuacji, gdy dzięki dodatkowym nakładom można uzyskać szczególnie istotne efekty dla ochrony środowiska [3, s. 156].

Przywrócenie warunków produkcyjnych środowiska przyrodniczego można traktować jako kolejną przesłankę uzasadniającą udzielanie pomocy publicznej, ponieważ prowadzi do stworzenia konkurencyjnych warunków inwestowania, co tworzy z kolei warunki do ożywienia gospodarczego [3, s. 212]. W wielu przypadkach podmiot odpowiedzialny za dokonanie degradacji jest nieznanym lub nie ma prawnych możliwości wyegzekwowania od podmiotów sprawców zanieczyszczeń przywrócenia danego terenu do stanu poprzedniego.

Przesłanką udzielania pomocy w tym obszarze jest także konieczność przejmowania zobowiązań ekologicznych podmiotów bankrutujących w ramach mechanizmu konkurencji rynkowej [4, s. 59]. Udzielenie pomocy publicznej staje się więc jedynym rozwiązaniem, za pomocą którego można dokonać przywrócenia terenom zdegradowanym ich użyteczności.

5. Społeczne przesłanki udzielania pomocy publicznej

Społeczną przesłanką udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska jest eliminowanie i ograniczanie zagrożeń dla zdrowia i życia ludzi [2, s. 63]. Zanieczyszczenie środowiska jest przyczyną wielu chorób. Eliminowanie przyczyn tych chorób przyczynia się do zmniejszenia liczby zachorowań oraz zgonów. Prowadzi także do podniesienia jakości życia. Podmioty gospodarcze nie zawsze w swojej działalności kierują się względami społecznymi, dlatego konieczne wydaje się udzielanie pomocy publicznej, która może się przyczynić do zmniejszenia negatywnego wpływu na poziom życia. Likwidowanie zanieczyszczających zakładów lub drastyczne ograniczanie ich produkcji, jakkolwiek korzystne dla środowiska i gospodarki, może rodzić istotne problemy społeczne wynikające przede wszystkim z bezrobocia. Efektywne ekonomicznie ograniczenie presji na środowisko podporządkowywane bywa strategii utrzymania miejsc pracy. Stąd

udzielanie pomocy publicznej na kosztowne inwestycje ochronne jest wówczas wynikiem politycznego kompromisu między wydatkami na poprawę stanu środowiska a ograniczaniem bezrobocia [22].

6. Polityczno-ustrojowe przesłanki udzielania pomocy publicznej

Wśród polityczno-ustrojowych przesłanek udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska można wymienić konieczność spełniania wymogów prawnych. Uwarunkowania prawne w bardzo dużym stopniu decydują o udzielaniu pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska. Pomoc publiczna powinna być udzielana wtedy, gdy krajowe normy w zakresie ochrony środowiska są bardziej rygorystyczne niż te wynikające z przepisów wspólnotowych. W takiej sytuacji podmiot krajowy zobowiązany do stosowania większych wymogów w zakresie ochrony środowiska mógłby być mniej konkurencyjny na wspólnotowym rynku. Przesłanką pomocy publicznej może stać się wprowadzanie nowych, bardziej rygorystycznych rozwiązań prawnych w zakresie ochrony środowiska. Wymagania te mogą pociągać za sobą obciążenia przedsiębiorców, w związku z tym w celu dostosowania się ich do tych wymogów konieczne staje się tymczasowe udzielanie pomocy publicznej w postaci np. zwolnień lub ulg podatkowych. Pomoc publiczna łądzi więc wysokie koszty dostosowania się do norm środowiskowych [14, s. 342].

7. Podsumowanie

Przedstawione przesłanki udzielania pomocy publicznej na cele związane z ochroną środowiska podzielone zostały na grupy. Podział ten ma charakter umowny. W wielu przypadkach przesłanki te nachodzą na siebie. Należy zdać sobie także sprawę z tego, że przedstawione przesłanki nie są wszystkimi, które usprawiedliwiają ingerencję państwa w obszarze ochrony środowiska. Należy również pamiętać, że pomoc publiczna musi być udzielana tak, aby w jak najmniejszym stopniu wpływać na zakłócanie konkurencji. Co do zasady państwo nie powinno wspierać przedsiębiorców. Jednak istnieją obszary, gdzie taka interwencja jest konieczna, nawet w sytuacji, kiedy może to doprowadzić do krótkotrwałego naruszenia równowagi na rynku. Takim obszarem jest właśnie ochrona środowiska.

Literatura

- [1] Bartniczak B., *Przesłanki udzielania pomocy publicznej ze szczególnym uwzględnieniem pomocy udzielanej na ochronę środowiska*, [w:] S. Pajęczkowski, H. Węgrzyn (red.), *Problemy zarządzania i marketingu*, Wyd. Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Legnicy, Legnica 2005.

- [2] Boć J., Nowacki K., Samborska-Boć E., *Ochrona środowiska*, Kolonia Limited, Wrocław 2002.
- [3] Borkowska E., *Ekonomiczne instrumenty ochrony środowiska*, [w:] A. Ginsberg-Gebert (red.), *Ekonomiczne i socjologiczne problemy ochrony środowiska*, Ossolineum, Wrocław 1985.
- [4] Czaja S., *Pomoc publiczna w realizacji przedsięwzięć proekologicznych w Polsce na początku XXI wieku*, [w:] T. Borys (red.), *Finansowanie ochrony środowiska w Polsce w kontekście standardów Unii Europejskiej, 10 lat Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej*, Wrocław 2003.
- [5] *Environmental subsidies – a review of subsidies in Sweden between 1993 and 2000*, „Statistiska centralbyrån” 2003.
- [6] Fałat Z., *Z energią po pieniądze*, „Miesięcznik Pracodawca” 2003, nr 5.
- [7] Famielec J., *System finansowania ochrony środowiska w Polsce w warunkach integracji z Unią Europejską*, AE, Kraków 2005.
- [8] Fiedor B., *Ekonomiczne metody regulacji stanu środowiska – istota, rodzaje i kryteria stosowalności*, [w:] S. Czaja, B. Fiedor, *Polityka ekologiczna w gospodarce rynkowej*, Karpacz-Wrocław 1999.
- [9] Fiedor B., Czaja S., Graczyk A., Jakubczyk Z., *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, C.H. Beck, Warszawa 2002.
- [10] Fiedor B., Graczyk A., *Modyfikacja mechanizmów ekonomiczno-finansowych polityki ekologicznej państwa*, [w:] S. Czaja (red.), *Nowe instrumenty w polityce ekologicznej*, Biblioteka Ekonomia i Środowisko nr 28, Ibis, Wojnowice-Wrocław 2001.
- [11] Grabowski M., Nowicki M., Hardt Ł., *Rozwój przedsiębiorczości a pomoc publiczna – perspektywa Polska i Europejska*, [w:] *Niebieskie Księgi 2004*, Rekomendacje nr 15, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004.
- [12] Jankowski B., *Pomoc publiczna w prawie Unii Europejskiej – implikacje dla Polski*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2001.
- [13] Jeżowski P., Kraszewski J., *Ekonomika i finansowanie ochrony środowiska*, [w:] M. Majchrzak, A. Zalewski (red.), *Monografie i opracowania. Samorząd terytorialny a rozwój lokalny*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2000.
- [14] Kociszewska-Panaszek M., *Uwarunkowania ekologiczne w kontekście konkurencyjności polskich przedsiębiorstw*, [w:] A. Budnikowski, M. Cygler (red.), *Ochrona środowiska a procesy integracji i globalizacji*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2004.
- [15] Kudła I., *Wspólnotowe aspekty udzielania pomocy publicznej na ochronę środowiska*, [w:] F. Piontek, *Rola i znaczenie funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej po integracji Polski z Unią Europejską*, Zeszyt Naukowy PAN, Warszawa, Bielsko-Biała, Katowice 2004.
- [16] Owsiak S., *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- [17] Różycki W., Szrama R., *Wytwarzanie energii w skojarzeniu*, „Biuletyn Urzędu Regulacji Energetyki” 2001 nr 2.
- [18] Śleszyński J., *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, Agencja Wydawnicza Aries, Warszawa 2000.
- [19] Talencik I., *Żeby łatwiej było wspierać*, „Rzeczpospolita” 2003 nr 220.
- [20] Winiarski B., *Polityka gospodarcza*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- [21] Zajdler R., *Wsparcie Unii Europejskiej dla projektów energetycznych w Polsce*, „Prawo Unii Europejskiej” 2002 nr 6.
- [22] Żylicz T., *Czy subwencje ekologiczne muszą konkurować z kredytem bankowym? „Podział pracy” między instytucjami finansowymi*, „Ekoprofit” 1999 nr 4.

CIRCUMSTANCES OF GRANTING STATE AID TO ENVIRONMENT PROTECTION

Summary

The question of granting state aid in environment protection is relatively new. These problems in European law were regulated only in the 70's of the XX century. The aim of this article is to show the circumstances of granting state aid in environment protection. They are divided to ecological, economic, social and political and they show why the state should help entrepreneurs in environment protection. The article also shows where this aid is particularly important.

Bartosz Bartniczak – dr, asystent w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Grażyna Borys

**HANDEL EMISJAMI W UNII EUROPEJSKIEJ
JAKO INSTRUMENT OGRANICZANIA
WPLYWU LOTNICTWA NA ZMIANY KLIMATYCZNE**

1. Wpływ lotnictwa na zmiany klimatyczne

Wpływ lotnictwa na zmiany klimatyczne budzi coraz większy niepokój wśród ekspertów i polityków. Badania naukowe niezbicie dowodzą, że samoloty wykonujące loty komercyjne na wysokościach od 8 do 13 km, uwalniając gazy i cząstki stałe, zmieniają skład atmosfery i przyczyniają się do zmian klimatycznych. Szczególnie niebezpieczne jest uwalnianie dwutlenku węgla (CO_2), tlenków azotu (NO_x), pary wodnej oraz cząsteczek siarczanów i sadzy.

Dwutlenek węgla jest najważniejszym gazem cieplarnianym, ponieważ uwalniany jest w dużych ilościach i stosunkowo długo utrzymuje się w atmosferze. Tlenki azotu skutkują zmianami klimatycznymi w dwojaki sposób: pod wpływem światła słonecznego wytwarzają ozon i jednocześnie zmniejszają stężenie metanu w atmosferze. Wprawdzie zarówno ozon, jak i metan są silnymi gazami cieplarnianymi, ale w ostatecznym bilansie działanie ozonu przeważa nad działaniem metanu, co prowadzi do ocieplenia powierzchni Ziemi. Z kolei para wodna działa bezpośrednio jako gaz cieplarniany, ale ponieważ jest szybko usuwana z atmosfery w postaci opadów, skutki jej działania są niewielkie. Jednak para wodna uwalniana na dużych wysokościach powoduje często powstawanie smug kondensacyjnych, które mają tendencję do ocieplania powierzchni Ziemi. Ponadto, smugi kondensacyjne mogą również przekształcać się w chmury typu cirrus (tj. chmury zbudowane z kryształów lodu), które również podejrzewane są o działanie ocieplające. Sadza pochłania ciepło i działa ocieplająco, natomiast cząsteczki siarczanów odbijają promieniowanie i mają słabe działanie ocieplające [4, s. 3-4].

Wszystkie sektory transportu odpowiedzialne są za ok. 22% łącznych światowych emisji dwutlenku węgla z zastosowaniem paliw kopalnych. Wyniki badań Międzypaństwowego Zespołu do Spraw Zmian Klimatu (IPCC) pokazują, że najbardziej do emisji gazów cieplarnianych przyczynia się transport drogowy (75% łącznych emisji CO_2 w transporcie). Udział lotnictwa w łącznej emisji dwutlenku węgla z

transportu kształtuje się na poziomie 12%. W rezultacie lotnictwo jest odpowiedzialne za ok. 2-3% łącznej światowej emisji tego gazu. Informację tę należy jednak powiązać z informacją o gwałtownym wzroście natężenia ruchu lotniczego. Zjawisko to ilustrują następujące liczby odnoszące się do rozmiarów przewozów lotniczych: 1919 r. – 3,5 tys. pasażerów, 1938 – 3,6 mln, 1950 – 30 mln, 1960 – 100 mln, 1970 – 380 mln, 1980 – 750 mln, 1990 – 1160 mln, 2000 – 1670 mln, 2003 – 1657 mln, 2004 – 1887 mln, 2005 – 2022 mln [1, s. 3].

Analitycy szacują, że coroczny kilkuprocentowy wzrost przewozów w różnych regionach świata zaowocuje w skali 20 lat blisko trzykrotnym zwiększeniem przewozów światowych w stosunku do poziomu z 2004 r. (tab. 1).

Tabela 1. Prognozowany średnioroczny wzrost przewozów lotniczych w poszczególnych regionach świata w latach 2004-2023 (%)

Regiony żeglugi powietrznej	Afryka	Azja – Pacyfik	Europa	Bliski Wschód	Ameryka Płd. – Karaiby	Ameryka Północna
Europa	5,1	6,0	4,1	5,5	5,4	4,9
Ameryka Północna	7,1	6,1	4,9	7,3	5,2	4,1
Ameryka Płd. – Karaiby	7,2	7,3	5,4	b.d.	7,6	5,2
Afryka	5,3	4,7	5,1	5,6	7,2	7,1
Azja – Pacyfik	4,7	6,1	6,0	5,4	7,3	6,1
Bliski Wschód	5,6	5,4	5,5	4,7	b.d.	7,3

Źródło: [5, s. 4].

W latach 1990-2003 w Unii Europejskiej łączna wielkość gazów cieplarnianych kontrolowanych w ramach protokołu z Kioto spadła o 5,5% (-287 Mt CO_{2e}), natomiast emisje gazów cieplarnianych pochodzące z międzynarodowego ruchu lotniczego wzrosły o 73% (+ 47 MtCO_{2e}), co oznacza roczny wzrost na poziomie 4,3%. Jeśli ta tendencja zostanie utrzymana, to łączny udział emisji dwutlenku węgla pochodzącej z ruchu lotniczego wzrośnie z poziomu 3% w 2005 r. do ok. 5% w 2030 r. Istnieją obawy, że rosnące emisje gazów cieplarnianych z ruchu lotniczego skonsumentują o ponad jedną czwartą planowaną przez Unię Europejską obniżkę emisji dla innych sektorów gospodarki wymaganą w ramach celu do 2012 r. ustalonego dla Unii Europejskiej.

2. Działania na rzecz ograniczenia wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne

Zgodnie z *Ramową konwencją Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu* (UNFCCC) emisje gazów cieplarnianych pochodzące z transportu lotniczego rozliczane są inaczej niż emisje z pozostałych sektorów [9]. Powodem jest brak

zgody co do tego, czy i jak należy przypisywać odpowiedzialność za emisje związane z lotami międzynarodowymi. Emisje te traktuje się jako „pozycję w pamięci”. Nie są one zatem uwzględniane w ilościowych limitach emisji, do przestrzegania których zobowiązały się państwa rozwinięte, które ratyfikowały protokół z Kioto. Strony konwencji zgodziły się jednak na to, by wyraźnie protokół zobowiązywał państwa rozwinięte do ograniczania emisji gazów cieplarnianych powodowanych przez lotnictwo. Jako organizację koordynującą działania w tym zakresie wskazano Międzynarodową Organizację Lotnictwa Cywilnego (International Civil Aviation Organization – ICAO), skupiającą 189 państw. Dotychczasowe osiągnięcia ICAO nie są imponujące, choć przyczyniła się ona niewątpliwie do lepszego zrozumienia przez swoich członków globalnego wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne.

Należy jednak podkreślić, że Unia Europejska ma szczególne zobowiązania w zakresie ograniczania wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne. Z rocznego raportu ICAO wynika, że w 189 państwach członkowskich, w lotach rozkładowych, przewieziono w 2005 r. 2022 mln pasażerów, wykonując pracę przewozową 3720 mld pasażerokm (PKm), 37,7 mln ton ładunków (praca przewozowa 142,6 mld tonokm TKm) oraz około 1,0 mln ton poczty (praca przewozowa 4,7 mld TKm). Łączna praca przewozowa (uwzględniająca wagę pasażerów i ich bagażu oraz tonaż cargo i poczty) wynosiła ogółem 487 740 mln TKm, w czym poszczególne regiony świata miały następujący udział: Ameryka Północna 33,2%, Europa 27,2%, Azja – Pacyfik 28,5%, Ameryka Południowa – Karaiby 4%, Bliski Wschód 5% i Afryka 2,1% [6, s. 21]. Szacuje się też, że UE odpowiada za ok. 50% łącznych emisji dwutlenku węgla powodowanych przez lotnictwo międzynarodowe we wszystkich państwach rozwiniętych.

Uznając te fakty, Parlament Europejski i Rada w Szóstym Programie Ramowym (*6th Framework Programme – FP*), obejmującym lata 2002-2006, podjęły decyzję o określeniu i podjęciu szczegółowych badań w celu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych powodowanych przez lotnictwo. W Siódmym Programie Ramowym (2007-2013) priorytetem stało się położenie większego nacisku na bardziej ekologiczny transport lotniczy i wpływ transportu lotniczego na zmiany klimatu.

Jednocześnie, 29 września 2005 r. Komisja Wspólnot Europejskich skierowała do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów komunikat dotyczący ograniczenia wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne. W komunikacie tym Komisja zwróciła uwagę na konieczność nowego podejścia do problemu ograniczenia wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne, wykraczającego poza tradycyjne standardy techniczne i dobrowolne działania. Jej zdaniem handel uprawnieniami do emisji i opłaty z tytułu emisji są najbardziej obiecującymi instrumentami rozwiązywania tego problemu ze względu na ich skuteczność ekologiczną, wydajność ekonomiczną i możliwości szerszego wykorzystania [4, s. 8]. Zwłaszcza ten drugi instrument dobrze wpisuje się w politykę UE w dziedzinie klimatu, ponieważ handel uprawnieniami do emisji jest za-

sadniczym elementem protokołu z Kioto i kluczowym składnikiem obecnej i przyszłej strategii Unii w zakresie zmian klimatu¹.

21 kwietnia 2006 r. Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny wydał opinię w sprawie komunikatu Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Ograniczenie wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne” [8]. W opinii tej wyszczególnione zostały możliwe do wykorzystania instrumenty ograniczenia wpływu lotnictwa na klimat. Zaliczono do nich:

- opodatkowanie: opłatę od paliwa lotniczego, pobieraną według stałej stawki procentowej lub objęcie ceny biletów podatkiem VAT,
- opłatę: ryczałtową lub progresywną (w stosunku do długości trasy przelotu) od pasażera lub samolotu,
- handel uprawnieniami do emisji.

Opodatkowanie i opłata nie zostały jednak rekomendowane przez Komisję. Jak wykazały wyniki badań przeprowadzonych na zlecenie Komisji, opodatkowanie (opłata od paliwa lotniczego lub objęcie ceny biletów podatkiem VAT) wpłynęłoby głównie na popyt na transport lotniczy (jego spadek o co najmniej 7,5% w 2010 r.), a w najmniejszym stopniu na emisję dwutlenku węgla (od 0,9 do 1,5%). Opcja taka nie stanowiłaby ponadto żadnej zachęty do działań na rzecz zapewnienia proekologicznego transportu lotniczego. Kolejna opcja, a mianowicie opłata nałożona na pasażerów, również nie byłaby żadnym bodźcem do ograniczania emisji gazów cieplarnianych związanych z lotami samolotów. Miałyby natomiast stosunkowo duży wpływ na popyt na transport lotniczy, a tym samym na konkurencyjność europejskiego sektora lotniczego. Zdaniem ekspertów bardziej uzasadnione, szczególnie w perspektywie krótkoterminowej, byłoby wprowadzenie opłaty od samolotów. Opłata taka, nałożona także na przewoźników spoza UE, może stanowić czynnik zachęcający do zapewnienia bardziej ekologicznego lotnictwa, pod warunkiem że zgromadzone dzięki niej środki zostałyby wykorzystane na potrzeby ochrony środowiska. Natomiast Komisja Ekonomiczno-Społeczna zarekomendowała włączenie transportu lotniczego do europejskiego systemu handlu emisjami.

Korzystając m.in. z opinii Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, Parlament Europejski przyjął 4 lipca 2006 r. w Strasburgu rezolucję w sprawie ograniczenia wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne [10]. W rezolucji tej Parlament uznał m.in., że „handel uprawnieniami do emisji może odegrać pewną rolę jako część kompleksowego pakietu środków na walkę z wpływem lotnictwa na zmiany klimatyczne, pod warunkiem że zostanie on odpowiednio zaprojektowany”.

¹ Należy przypomnieć, że 13.10.2003 r. Rada i Parlament Europejski przyjęły Dyrektywę 2003/87/WE ustanawiającą system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie oraz zmieniającą Dyrektywę Rady 96/61/WE. Dz.Urz. WE L 275 z 25.10.2003 r. System handlu wszedł w życie 1 stycznia 2005 r.

3. Założenia unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji sektora lotniczego

Jak już sygnalizowano wcześniej, w Unii Europejskiej system handlu uprawnieniami emisyjnymi ETS (*Emissions Trading Scheme*) wszedł w życie 1 stycznia 2005 r. i objął 25 państw członkowskich. Jest to pierwszy wielonarodowy system handlu uprawnieniami emisyjnymi na świecie. Do tej pory systemy ETS funkcjonowały w Stanach Zjednoczonych, w odniesieniu do emisji SO₂ i NO_x oraz w Danii i Wielkiej Brytanii, gdzie wdrożono własne wewnętrzne systemy handlu emisjami gazów cieplarnianych.

W ramach systemu ETS dla Unii Europejskiej zostały określone limity emisji CO₂ dla pięciu sektorów:

- elektroenergetyki i ciepłownictwa,
- rafinerii ropy naftowej,
- hutnictwa żelaza i stali,
- przemysłu papierniczego,
- produkcji materiałów budowlanych (cementu, wapna, szkła).

Systemem handlu objęto ok. 12 tys. przedsiębiorstw. Wszystkie te przedsiębiorstwa muszą mieć pozwolenia na emisję dwutlenku węgla, które zobowiązują do umorzenia uprawnień w ilości rzeczywistej emisji.

Parlament Europejski zaproponował wprowadzenie oddzielnego systemu dla emisji z lotnictwa, uznając, że z powodu braku wiążących zobowiązań w ramach *Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu* oraz protokołu z Kioto w odniesieniu do emisji generowanych przez loty międzynarodowe sektor lotnictwa nie byłby zdolny do faktycznej sprzedaży w ramach unijnego systemu uprawnieniami do emisji. System dla lotnictwa powinien przede wszystkim obejmować wszystkie loty do i z każdego portu lotniczego na terytorium UE (oraz jeżeli to możliwe również międzykontynentalne loty tranzytowe przez przestrzeń powietrzną UE), niezależnie od kraju pochodzenia danej linii lotniczej, tak aby zapewnić równe reguły konkurencji operatorom o innych profilach tras, uniknąć zniekształcenia rynku na korzyść lotów do miejsc znajdujących się poza granicami UE, zapewnić skuteczność w zakresie ochrony środowiska, zapobiegać wzajemnemu subsydiowaniu i zagwarantować wpływ na konstrukcję samolotów.

Parlament Europejski podkreślił, że kwota przydziału początkowego powinna zostać ustalona na szczeblu UE, gdyż ustalenie jej na szczeblu państw członkowskich mogłoby zaowocować nadmiernie hojnym przydziałem początkowym uprawnień do emisji, co zniekształciłoby rynek i osłabiło skuteczność całego systemu.

Parlament Europejski dostrzega, że możliwa jest alokacja uprawnień emisyjnych trzema metodami:

- grandfatheringu,
- benchmarkingu,
- aukcyjną [7, s. 94].

Grandfathering polega na nieodpłatnej alokacji uprawnień emisyjnych. Dochód w postaci uprawnień o określonej wartości rynkowej trafia, przy zastosowaniu tej metody, do emitentów. Problem decyzyjny, polegający na określeniu liczby uprawnień przyznanych poszczególnym podmiotom, rozwiązywany jest przez zastosowanie arbitralnie przyjętej metryki, opartej na przyszłych lub prognozowanych danych, które mogą podlegać aktualizacji. Dane będące podstawą budowy metryki powinny pozostawać w związku przyczynowo-skutkowym z emisjami, na które przydzielane są uprawnienia. Na ogół dane te mogą dotyczyć zasobów wejściowych do procesu produkcyjnego, efektów produkcyjnych oraz emisji [3, s. 31].

Benchmarking jest metodą lokacyjną uprawnień emisyjnych opartą na wielkości produkcji z określonym poziomem odniesienia.

Metoda aukcyjna polega na sprzedaży uprawnień okresowo lub z kilkuletnim wyprzedzeniem w stosunku do okresu ich wykorzystywania. Cena praw emisyjnych jest wyznaczana rynkowo, co sprawia, że o wysokości tej ceny decydują rzadkość uprawnień oraz krańcowe koszty redukcji uprawnień w poszczególnych podmiotach. Podstawową potencjalną korzyścią uzyskiwaną przez państwo dzięki zastosowaniu aukcji jako mechanizmu pierwotnej alokacji uprawnień jest otrzymanie za pośrednictwem mechanizmu cenowego rozwiązania problemu decyzyjnego – liczby uprawnień przypadających na poszczególnych remitentów [2, s. 2].

Parlament Europejski odnotował w swojej rezolucji, że nieodpłatny przydział pozwoleń do emisji, na podstawie metody grandfatheringu czy też benchmarkingu, prawdopodobnie doprowadziłby do nadzwyczajnych zysków sektora lotniczego kosztem konsumentów, z powodu kalkulacji cen według kosztów krańcowych na podstawie rynkowej ceny przydziałów emisji, mimo nieodpłatnego przydziału, co nie jest celem polityki ograniczenia wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne. Jednocześnie Parlament uważa, że nieodpłatny przydział uprawnień do emisji w oparciu o metodę grandfatheringu jest najgorszym z możliwych rozwiązań, gdyż karze wcześniejsze proekologiczne działania linii lotniczych. Metoda benchmarkingu jest w tym kontekście nieco lepsza, ale pod względem wydajności ustępuje metodzie aukcyjnej. Metoda aukcyjna jest najlepszym rozwiązaniem dla alokacji *uprawnień*, ponieważ odzwierciedla dynamiczną naturę sektora, bez uszczerbku dla operatorów wchodzących na rynek lub regionów, które nie rozwinęły jeszcze sektora lotniczego.

4. Podsumowanie

Z końcem XX w. dostrzeżono i przedyskutowano na arenie międzynarodowej problem zmian klimatycznych. W efekcie podjętych działań powstały w Unii Europejskiej załączki rynku dwutlenku węgla uważanego za najważniejszy gaz cieplarniany. Za sprawą tego rynku zmiany klimatyczne oddziałują na rachunek ekono-

miczny podmiotów z takich sektorów gospodarczych, jak: elektroenergetyka i ciepłownictwo, przetwórstwo ropy naftowej, hutnictwo żelaza i stali, przemysł papierniczy i produkcja materiałów budowlanych. Rzecz w tym, że za emisję dwutlenku węgla odpowiedzialne są także podmioty z innych sektorów, w tym m.in. transportu. Udział transportu w światowych emisjach tego gazu szacowany jest na ok. 22%.

Globalizacja i postępująca liberalizacja w handlu sprawiają, że w najbliższym czasie należy się spodziewać dynamicznego wzrostu ruchu lotniczego. Dobrze się zatem stało, że Komisja Europejska wyszła z inicjatywą objęcia systemem handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych (przede wszystkim dwutlenku węgla) także lotnictwo. System ten ma szansę na szybkie wdrożenie w życie ze względu na to, że poszczególne państwa Unii Europejskiej i sama Unia Europejska dysponują pierwszymi doświadczeniami z funkcjonowania tego systemu.

Literatura

- [1] Annual Report of the Council 2004.
- [2] Cramton P., Kerr S., *Tradable Karbon Permit Auctions*. „Energy Policy” 2002 No. 30.
- [3] Harrison D., Radov D.B., *Evaluation of Alternative Initial Allocation Mechanisms in a European Union Greenhouse Gas Emissions Allowance Trading Scheme*, NERA, Brussels 2002.
- [4] *Komunikat z dnia 27.09.2005 r. Komisji Wspólnot Europejskich do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów w sprawie ograniczenia wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne*.
- [5] Litwiński J., *Długoterminowe prognozy światowego rynku transportu lotniczego*, „Przegląd Komunikacyjny” 2005 nr 5.
- [6] Litwiński J., *Transport lotniczy świata w 2005 r.*, „Przegląd Komunikacyjny” 2006 nr 10.
- [7] Malik K., *Handel uprawnieniami emisyjnymi jako instrument polityki zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej*, „Ekonomia i Środowisko” 2006 nr 1.
- [8] *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie Komunikatu Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Ograniczenie wpływu lotnictwa na zmiany Klimatyczne”*, <http://eescopinions.eesc.europa.eu>.
- [9] *Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku 9.05.1992 roku*, DzU z 1996 r. nr 53, poz. 239.
- [10] *Rezolucja z dnia 4.07.2006 r. Parlamentu Europejskiego w sprawie ograniczenia wpływu lotnictwa na zmiany klimatyczne*, <http://www.europarl.europa.eu>.

**EMISSIONS TRADING IN THE EUROPEAN UNION
AS THE INSTRUMENT OF LIMITING
THE INFLUENCE OF AVIATION ON CLIMATIC CHANGES**

Summary

The objective of the hereby article is to present the influence of aviation on climatic changes as well as activities taken up in the European Union to limit such influence. The EU system of aviation sector entitlement (which is being prepared for implementation starting from 2008) to perform such emissions trading is analyzed in particular. It will probably be a separate emissions trading system from the one which has already been functioning since 2005 and covering other than aviation sectors of economy.

Grażyna Borys – prof. dr hab. w Katedrze Finansów i Rachunkowości Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Tadeusz Borys

WYKLUCZENIE SPOŁECZNE A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ – PODSTAWOWE RELACJE PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

1. Wstęp

Rozpoznanie związków między wykluczeniem społecznym a paradygmatem rozwoju zrównoważonego jest niezwykle ważnym problemem o charakterze zarówno teoretycznym, jak i – a może przede wszystkim – praktycznym. Wykluczenie społeczne stwarza bowiem bezpośrednie zagrożenia dla ładu i porządku społecznego. Wiąże się ono z **polaryzacją i zróżnicowaniem społecznym**. Zróżnicowanie to ma często swoje podstawy w:

- nierównym podziale dóbr pomiędzy poszczególne grupy,
- nierówności szans,
- dyskryminacyjnym charakterze instytucji społecznych,
- indywidualnych stylach zachowań czy w różnicach jednostkowych w radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi.

Poczucie marginalizacji i wykluczenia rodzi zagrożenia przede wszystkim dla ładu społecznego, także w tym sensie, że może wpływać na **radyzalizowanie postaw wśród grup wykluczonych**, niosąc zagrożenia dla stabilności społeczeństwa jako takiego. Wykluczeni, a w konsekwencji niezadowoleni ze swojej sytuacji obywatele mogą w warunkach systemu demokratycznego wyrazić swoje niezadowolenie w wyborach, stanowiąc zaplecze dla populistycznych i skrajnych sił politycznych. Porównanie rozkładu procentowego tych, którzy w świetle badań *Diagnozy społecznej* w latach 2000 oraz 2005 wpadają w sferę ubóstwa, z rozkładami poparcia dla sił populistycznych w wyborach parlamentarnych z 2001 r. oraz w wyborach z 2005 r. może skłaniać do w dużym stopniu uzasadnionych przypuszczeń, że za popularnością partii skrajnych i populistycznych może się kryć poziom niezadowolenia tych najbardziej wykluczonych grup społecznych. Teza ta może być jedynie przyczynkiem do dalszej dyskusji nad zagrożeniami dla demokracji, związanymi z wykluczeniem społecznym w Polsce (por. [4; 5; 6]).

Na ważne zagrożenie, związane z marginalizacją i postępującym procesem dezintegracji społecznej, wskazuje również *Narodowa Strategia Integracji Spo-*

lecznej z 2004 r. [13]. Zauważa się w niej, że marginalizacja i wykluczenie społeczne, powodując zagrożenia dla rozwoju społecznego, przyczyniają się do:

- stopniowego ograniczania podmiotowości jednostek i grup społecznych,
- zanikania społecznej aktywności,
- zdolności do działania,
- utrwalania się bierności społecznej.

Podłożem tego procesu jest przede wszystkim zrywanie więzi społecznych, mających fundamentalne znaczenie dla społecznej aktywności, zdolności do samoorganizacji społecznej i kształtowania demokratycznego ładu społecznego. Utrwalający się w ten sposób stan bierności jest stanem samoutrwalającym i może prowadzić – co podkreśla się w *Narodowej Strategii* – do społecznej katastrofy [13].

2. Istota wykluczenia społecznego

Wykluczenie jest jedną z najważniejszych kategorii społecznych o nie zawsze zgodnych zakresach definicyjnych. Analiza wielu definicji dotyczących wykluczenia społecznego pozwala jednak określić najważniejsze aspekty tego złożonego zjawiska, co jest konieczne do wskaźnikowego monitoringu tego zjawiska.

Synteza różnych podejść (por. m.in. [3; 7; 8]) pozwala zidentyfikować **wspólne cechy** definicji wykluczenia społecznego, które tworzą podstawy obserwacji statystycznej tego zjawiska.

Wykluczenie społeczne jest z pewnością zjawiskiem dynamicznym i wielowymiarowym, którego skutki mają często charakter kumulatywny i mogą samopowielać model wykluczenia. Stwierdzenie to pozwala wyróżnić cztery cechy wykluczenia społecznego.

Cecha pierwsza – dynamiczność wykluczenia – oznacza, że zjawisko to jest zarówno *procesem*, jak i *stanem* (dokładniej – ciągiem stanów), np. w znaczeniu relatywnej deprivacji.

Cecha druga – wielowymiarowość wykluczenia – podkreśla niezwykłą złożoność tego zjawiska. Jego istotą jest z reguły wielowymiarowo niekorzystne położenie społeczne, które może powodować wypadanie jednostek z poszczególnych wymiarów życia społecznego. Wykluczenie społeczne – jako jednocześnie stan i dynamiczny proces z różnymi stadiami oraz fazami, często spowodowane brakiem zasobów (w tym zwłaszcza ubóstwem) – prowadzi w konsekwencji do sytuacji wielowymiarowej deprivacji o różnych stopniach natężenia.

Występowanie *cechy trzeciej – kumulatywności* wykluczenia – oznacza, że często jest to proces o skutkach kumulatywnych, prowadzący, jak już wspomniano, do wielowymiarowej deprivacji. Poszczególne wymiary wykluczenia mogą bowiem wzmacniać się nawzajem, pogłębiając marginalizację. Kumulowanie się negatywnych czynników upośledzających jednostki i zagrażających wykluczeniem uznaje się za ważną charakterystykę tego pojęcia. Jest to w istocie rzeczy

kumulowanie się *czynników ryzyka niskiej jakości życia* w określonych obszarach i zbiorowościach. Niezdolność do uczestnictwa w wielu wymiarach życia zbiorowego i negatywna synergia (wzajemne wzmocnienia) wielu wykluczeń prowadzą do zjawiska, które określa się *skrajnym wykluczeniem społecznym*. Dotyczy to pogarszania się sytuacji społecznej jednostki lub/i zbiorowości pod wieloma względami (por. [8]).

Cecha czwarta oznacza, że wykluczenie społeczne niesie z sobą zagrożenie związane z *powielaniem modelu i „dziedziczeniem”* pewnych cech warunkujących pokoleniowy charakter syndromu wykluczenia (np. bezrobocia) czy jego źródeł. Czynniki utrwalające „błędne koła” sprawiają, że status wykluczonego może dominować w cyklu życia i może być przekazywany międzypokoleniowo.

Należy podkreślić, że wykluczenie społeczne ma wiele **źródeł** (determinant, przyczyn, przesłanek). Jest w dużym stopniu rezultatem polityki i kształtu instytucji. Są to *przesłanki instytucjonalne* wykluczenia. Istnieją też inne determinanty (ekonomiczne, zdrowotne itp.) generujące grupy wysokiego ryzyka wykluczenia społecznego. Szczególnie istotną determinantą wysokiego ryzyka wykluczeniem są *nierówności i ubóstwo dochodowe*. Niwelowanie tych przesłanek wykluczenia zwłaszcza poprzez zapewnienie dostępu do zatrudnienia – które jest kluczowe dla integracji jednostek w społeczeństwie – to wciąż podstawowa i najważniejsza **reakcja strategiczna**, pole dla działań polityki państwa. To państwo powinno zatroszczyć się o tych, którzy z różnych powodów nie są w stanie sami zaspokoić swoich podstawowych potrzeb, umożliwiających uczestnictwo w innych ważnych wymiarach życia społecznego. Jest to również kluczowy element drugiego ważnego celu działań *polityki integracji społecznej*, którym powinno być poszerzanie ludzkich możliwości uczestnictwa w życiu zbiorowym [3].

Wykluczenie społeczne **przejawia** się w postaci określonego *syndromu braku* lub *niewystarczającego poziomu* (deficytu, niedostatku) *uczestnictwa* w głównych nurtach życia zbiorowego. Z tego powodu wykluczenie społeczne definiowane jest na ogół w kategoriach *nieuczestniczenia* bądź *niezdolności do uczestniczenia* lub *ograniczonego uczestnictwa* w ważnych aspektach (obszarach) życia zbiorowego: społecznych, gospodarczych, politycznych, oraz nieuczestniczenia w normalnych aktywnościach charakterystycznych dla danego społeczeństwa. Podkreśla się, że nieuczestniczenie to wynika z powodów niezależnych od samych jednostek, będących poza ich kontrolą, nie ma zatem ono charakteru dobrowolnego (wykluczenia dobrowolnego) (por. [3; 8]). Uczestnictwo – które jest tu pojęciem kluczowym w przejściu od perspektywy wykluczenia do integracji – wymaga jednak zasobów, w tym wiedzy i odpowiedniego wykształcenia, a także zasobów finansowych, będących warunkiem faktycznego uczestnictwa w ważnych instytucjach społecznych (takich jak system edukacyjny, rynek pracy, system zabezpieczenia społecznego, opieki zdrowotnej, dobra kultury itd.), które zapewniają integrację jednostek ze społeczeństwem. Nierówny dostęp do tych narzędzi jest sprzeczny z warunkami *wolności partycypacji*.

Wykluczenie społeczne **przejawia się** więc *brakiem* lub *ograniczonym* (deficytem, niewystarczającym poziomem) **dostępem** do zasobów, instytucji, systemów społecznych ułatwiających (umożliwiających) integrację i uczestnictwo w różnych aspektach życia zbiorowego. Chodzi tu zwłaszcza o **dostęp do najważniejszych systemów społecznych**, takich jak:

- *rynek pracy* (zatrudnienie),
- *rynek dóbr i usług* (dostęp do konsumpcji dóbr i usług, w tym usług edukacyjnych, medycznych itp.).

Wyżej wymienione dwa aspekty **zjawiska deficytu dostępu i uczestnictwa** należy przyjąć jako podstawowe w warunkach Polski elementy budowy *syndromu* wykluczenia i jego identyfikacji (w tym także wskaźnikowej). Inne wymiary wykluczenia, takie jak problem dostępu do *zabezpieczenia społecznego* (praw socjalnych) czy *praw obywatelskich*, mają w Polsce – jak się wydaje – mniejsze znaczenie¹.

Realizacja ryzyka wykluczenia (jego syndromu) daje negatywne **skutki** w postaci zerwania więzi rodzinnych, społecznych, utraty poczucia sensu i tożsamości. Ważnym aspektem związanym z wykluczeniem jest także jego relacyjny charakter, na który zwraca się często uwagę. Wiele definicji odnosi się właśnie do pojęcia utraty zakorzenienia i dezintegracji, zrywania więzi rodzinnych i społecznych jako przejawów skutków wykluczenia (por. np. [10]). W ogólniejszym zaś ujęciu chodzi o zerwanie więzi społecznej między jednostką i społeczeństwem czy utratę podstaw społecznego zakorzenienia jednostek, sposobów ich włączania się w życie zbiorowe i korzystania ze związanych z tym uprawnień. Ostateczną konsekwencją realizacji ryzyka wykluczenia jest wielowymiarowa *deprywacja* o różnych stopniach natężenia. Chodzi tu głównie o *względną deprywację*, czyli syndrom względnego pokrzywdzenia jako stanu psychicznego wynikającego z braku zaspokojenia jakiejś istotnej potrzeby. Ma to ściśle powiązanie z subiektywną jakością życia. Jako zjawisko subiektywne cechuje się przede wszystkim poczuciem utraty wcześniejszego statusu społecznego lub społecznej niższości (syndrom „sąsiada”)

¹ Badanie, czy korzystanie z *zabezpieczenia społecznego* i jego realizacja (czy szerzej dostęp do *praw socjalnych* – *welfare rights*) są ograniczone, jest z pewnością ważnym aspektem analizy syndromu wykluczenia społecznego. Naruszenie praw socjalnych może dotyczyć zarówno praw zatrudnionych, jak i praw bezrobotnych. Niezbędna jest tutaj następująca uwaga. Mimo że niektórzy badacze wskazują, że wykluczenie społeczne może się wiązać z ograniczeniem praw socjalnych, co ma oczywiście uzasadnienie w takich państwach, jak Indie czy Tajlandia, okazuje się, że nawet powszechność praw socjalnych, charakterystyczna dla społeczeństw bardziej rozwiniętych, nie chroni przed realizacją ryzyka tego aspektu wykluczenia społecznego. Powszechność praw socjalnych nie jest bowiem gwarantem równego dostępu do kluczowych instytucji życia zbiorowego. Problemem otwartym pozostaje także dostęp do *praw obywatelskich* – czy proces erozji uznania i szacunku dla praw obywatelskich, od których często zależą środki do życia i jego jakość powinien w społeczeństwach Unii Europejskiej być włączany w zakres badań zjawiska wykluczenia społecznego. Nie ma tu jednoznacznej odpowiedzi. Związane jest to m.in. z konfliktami i negocjacjami społecznymi, w których atakuje się określone uprawnienia obywatelskie, korporacyjne itp. i broni ich.

lub niespełnionych aspiracji (dystans między aspiracjami a rzeczywistymi osiągnięciami). Deprywacja staje się w tym świetle głównym obiektem pomiaru konsekwencji syndromu wykluczenia społecznego (por. np. [2]).

3. Integracja a spójność społeczna

Ujęcie zrównoważonego rozwoju w kategoriach ładu zintegrowanego stało się w ostatnich latach niemal powszechnie akceptowanym podejściem do operacjonalizacji tego paradygmatu (por. [2]). Jednym z najważniejszych modułów ładu społecznego jest **integracja (inkluzja) społeczna**. W najbardziej ogólnym sensie integracja jest to zachodzący w społeczeństwie proces scalania się (włączania się – inkluzji) wyrażający się częstością kontaktów, ich intensywnością oraz wspólnotą ideową, czyli zwartość społeczną, zespolenie i zharmonizowanie elementów zbiorowości społecznej rozumiane jako intensywność i częstotliwość kontaktów między członkami danej zbiorowości, jako akceptacja w jej obrębie wspólnych systemów wartości, norm i ocen [9; 12; 15]. Przeciwnością integracji społecznej jest **dezintegracja społeczna**, której skrajna postać polega na ustaniu kontaktów, zerwaniu związków społecznych, zaniku reguł i norm współzycia społecznego. W tym sensie jednym z głównym przejawów dezintegracji jest wykluczenie społeczne.

Pojęciem bliskim integracji społecznej jest **spójność społeczna** (*social cohesion*) rozumiana w *Zrewidowanej strategii spójności społecznej* Rady Europy jako stan posiadania przez społeczeństwo zdolności do [16]:

- zapewnienia dobrobytu wszystkim swym członkom,
- minimalizowania rozbieżności między nimi,
- unikania polaryzacji.

Dobrobyt rozumiany jest w *Strategii* nie tylko jako „sprawiedliwy i pozbawiony dyskryminacji dostęp do praw człowieka, ale również:

- godność każdej osoby oraz uznanie jej własnych możliwości i udziału w społeczeństwie, przy pełnym poszanowaniu różnorodności kultur, opinii i przekonań religijnych,
- wolność dążenia każdej jednostki do osobistego rozwoju w ciągu jej życia,
- możliwość czynnego i pełnego uczestniczenia każdej jednostki w społeczeństwie” [16, s. 5].

Spoleczeństwo spójne (zintegrowane) to wspólnota wolnych, wspierających się nawzajem ludzi, którzy dążą do tych wspólnych celów metodami demokratycznymi. Nie istnieją społeczeństwa całkowicie spójne. Spójność społeczna to ideał, do którego należy dążyć.

Można więc przyjąć, że spójność społeczna jest wynikiem (stanem docelowym) procesu integracji społecznej. **Integracja i spójność społeczna** są ściśle powiązane z kategorią wykluczenia społecznego i w dużym stopniu – choć nie w całości – jej przeciwbrazem (reakcją na wykluczenie). Polegają bowiem nie tylko na zwalczaniu wykluczenia społecznego. Chodzi tu również o tworzenie solidarności w

społeczeństwie, tak aby zminimalizować wykluczenie, zwalczać wykluczenie (jego syndrom) za pomocą prewencji (działania na czynniki ryzyka wykluczenia i „leczenie” jego skutków [16; s. 3]. Wykluczenie społeczne to zagrożenie dla integracji i spójności społecznej oraz przejaw ich braku lub naruszenia. Potencjalne zagrożenia dla spójności społecznej to głównie:

- zmieniające się formy zatrudnienia (przesłanki dla utrudnionego dostępu do rynku pracy),
- zagrożenia dla trwałości systemów zabezpieczeń społecznych (osłabienia reakcji na wykluczenia),
- podupadłe dzielnice miasta (przesłanki wykluczenia),
- przestępczość, która sprawia, że spada wśród ludzi poczucie bezpieczeństwa (źródło i skutek wykluczenia),
- **przejawy wykluczenia społecznego**, takie jak niewystarczający dostęp do nowych technologii informatycznych i komunikacyjnych, usług edukacyjnych itp.

Wykluczenie społeczne to czynnik ryzyka dla utrzymania integracji i spójności społecznej. Jednym z najważniejszych celów polityki (strategii) integracji i spójności społecznej jest zmniejszenie rozmiarów i skutków wykluczenia społecznego oraz wpływ na determinanty tego zjawiska. **Cele** programu walki z ubóstwem i wykluczeniem na szczeblu ogólnoeuropejskim zostały uzgodnione w Nicei w 2000 r. Sprowadzają się one do (por. [9; 14]):

- 1) ułatwiania wszystkim uczestnictwa w pracy oraz umożliwiania dostępu do zasobów, praw, dóbr i usług,
- 2) zapobiegania ryzyku wykluczenia,
- 3) pomagania najbardziej narażonym (o największym ryzyku wykluczenia),
- 4) mobilizowania wszystkich władz i instytucji do realizacji wyżej wskazanych zadań.

Budowa systemu wskaźników spójności społecznej w odniesieniu do walki z wykluczeniem społecznym to zadanie zbliżone w sensie metodycznym do budowy wskaźników samego wykluczenia. Ten sam wskaźnik może mierzyć zarówno jedno, jak i drugie zjawisko, a mogą to być użyte specyficzne wskaźniki osiągania celów walki z wykluczeniem społecznym (jako wskaźniki reakcji na wykluczenie).

4. Propozycja schematu analizy wskaźnikowej wykluczenia i integracji społecznej w układzie przyczynowo-skutkowym z uwzględnieniem koncepcji zrównoważonego rozwoju

W analizie przyczynowo-skutkowej – jak sama nazwa wskazuje – występują dwie kluczowe kategorie: **przyczyny** (źródła, czynniki, determinanty, przesłanki itp.) i **skutki** (konsekwencje, efekty, wyniki itp.) (por. [1]). Analiza ta polega więc na tworzeniu krótszego lub dłuższego ciągu przyczyn i skutków, w którym kolejne skutki niższego rzędu stają się w istocie rzeczy przyczynami skutków wyższego rzędu. Można więc przyjąć, że *nic poza przyczynami i skutkami w tym ciągu nie*

występuje, mimo stosowania w konkretnych sekwencjach nazw niesugerujących wprost, że np. stan czy przejawy zjawiska wykluczenia społecznego – to skutki przyczyn tego zjawiska i jednocześnie przyczyny w kolejnej sekwencji przyczynowo-skutkowej (przejawy wykluczenia jako przyczyna skutków tego wykluczenia). Wyjaśnienie to ma kluczowe znaczenie dla budowy i konkretyzacji sekwencji przyczynowo-skutkowej analizy wskaźnikowej wykluczenia i integracji społecznej.

Można przyjąć, że ciąg sekwencji przyczynowo-skutkowych dla tych zjawisk społecznych kreują kolejno:

1. **Czynniki/przyczyny** determinujące zjawisko wykluczenia społecznego (WS); stan (natężenie) czy przejawy wykluczenia są **skutkami** działania czynników wykluczenia; jest to **pierwsza sekwencja** przyczynowo-skutkowa pełnego ciągu interakcji, tzn.

*czynniki/przyczyny WS → stan/ przejawy WS jako **skutek I rzędu**,*

a w kategoriach zarządzania ryzykiem:

czynniki/źródła ryzyka WS → realizacja ryzyka WS,

z kolei w kategoriach grup społecznych:

grupy zagrożone – wysokiego ryzyka WS → grupy społecznie wykluczone (realnie, a nie potencjalnie).

Oczywiście jest to pewne uproszczenie analizy, same przyczyny bowiem mogą tworzyć we własnym zbiorze ciąg przyczynowo-skutkowy z punktu widzenia stopnia bezpośredniego determinowania skutku przez przyczyny. Ciąg ten tworzą: *przyczyny pierwotne, przyczyny pośrednie oraz przyczyny bezpośrednie* wykluczenia społecznego. W artykule przyjęto upraszczające założenie ograniczenia się do jednego zintegrowanego poziomu czynników wykluczenia. Do czynników ryzyka wykluczeniem można zaliczyć m.in.: płeć, wiek, dyskryminację, miejsce zamieszkania, wykształcenie, niepełnosprawność itp.

2. **Stany/przejawy/syndrom** wykluczenia społecznego jako **skutek I rzędu** działania determinant wykluczenia społecznego generują – jako determinanty/**przyczyny II rzędu** w drugiej sekwencji przyczynowo-skutkowej – konsekwencje tego stanu (z reguły w postaci względnej deprywacji). Konsekwencją wykluczenia w pewnym wymiarze może być „namnażanie” innych przejawów wykluczenia, czyli zwiększanie jego wielowymiarowości (np. długotrwale bezrobotny staje się także bezdomnym). Druga sekwencja to:

*stan/przejawy WS jako **przyczyna II rzędu** → konsekwencje WS jako **skutek II rzędu**.*

Przejawy wykluczenia społecznego to przede wszystkim różne deficyty dostępu do rynku pracy (np. bezrobocie długotrwale), do rynku dóbr i usług (np. długotrwale ubóstwo wydatkowe, deficyt dostępu do komunikacji społecznej itp.) czy deficyt dostępu do więzi społecznych.

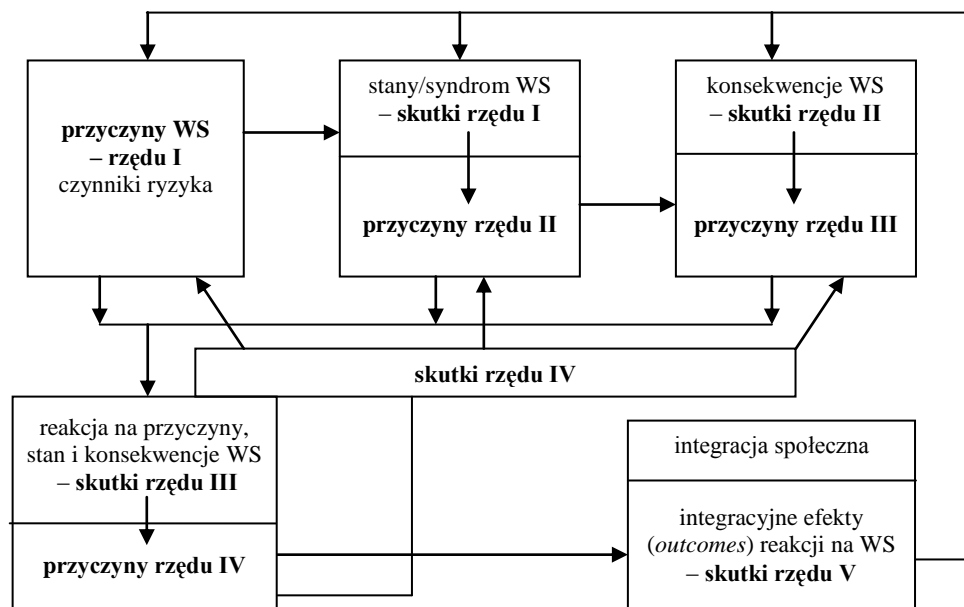
3. **Reakcje** (i wskaźniki jako narzędzie ich monitoringu) to *odpowiedzi społeczne na rozpoznane problemy wykluczenia społecznego* przy poszerzeniu analizy o skutki problemu (rzędu II). Budowane dla reakcji wskaźniki służące monitorin-
gowi odpowiedzi bezpośredniej muszą mieć odniesienie do:

- *przyczyn* wykluczenia społecznego i *stanu* (syndromu) oraz *skutków* wykluczenia,
- zjawisk **integracji społecznej** rejestrujących skuteczność i efektywność (wyniki) reakcji strategicznej na wykluczenie (wartość dodana w integracji; rejestracja zmian wskaźników integracji społecznej jako efektów realizacji reakcji strategicznej na wykluczenie społeczne).

Reakcje występują tu więc jednocześnie jako:

- **skutki** (konsekwencje) występowania w życiu społecznym czynników ryzyka wykluczeniem społecznym, realizacji tego ryzyka (czyli przejawów wykluczenia) i jego konsekwencji,
- **przyczyny** (determinanty) zmian, czyli skutków, w natężeniu czynników ryzyka, stanie wykluczenia i skali jego skutków oraz korzystnych zmian w procesie integracji społecznej (*outcomes* – integracyjne wyniki reakcji na wykluczenie społeczne).

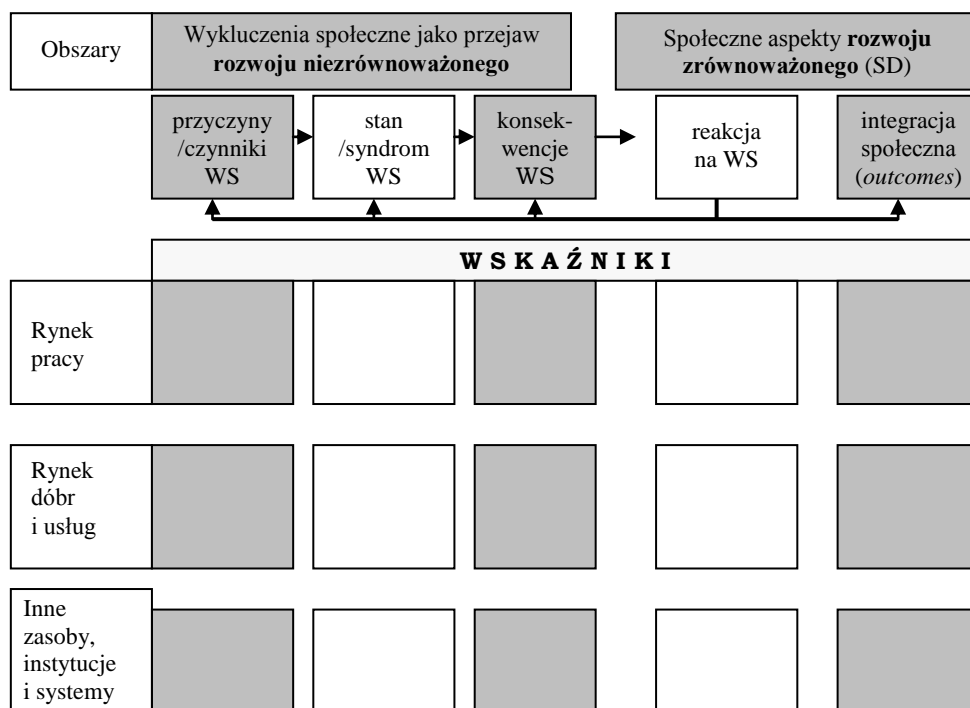
Pełny ciąg sekwencji przyczynowo-skutkowych proponowany dla potrzeb analizy wskaźnikowej zjawisk wykluczenia i integracji społecznej przedstawiono na rys. 1.

Rys. 1. Główne sekwencje przyczynowo-skutkowe w analizie wykluczenia i integracji społecznej
Źródło: opracowanie własne.

Projektowanie matrycy wskaźnikowej analizy wykluczenia i integracji społecznej z wykorzystaniem proponowanego podejścia przyczynowo-skutkowego wymaga jeszcze rozstrzygnięcia dwóch kwestii.

Po pierwsze – należy względnie jednoznacznie określić relacje zjawisk wykluczenia społecznego (*Social Exclusion* – SE) i integracji społecznej (*Social Inclusion* – SI) z koncepcją zrównoważonego rozwoju (*Sustainable Development* – SD)². Jak już wspomniano, nie można mieć wątpliwości, że **integracja społeczna** to jeden z najważniejszych filarów ładu społecznego, a zatem jest to integralna część SD, a wskaźniki SI to kluczowy moduł społeczny wskaźników SD. Podobną funkcję spełniają wskaźniki reakcji strategicznej na wykluczenie społeczne, rejestrując wartość dodaną tych reakcji dla integracji. Partycypacyjny charakter i cechy dobrego rozwoju koncepcji SD są oczywiste. Z tego właśnie powodu wskaźniki reakcji i integracji społecznej są (lub powinny być) budowane jako stymulanty –

Rys. 2. Matryca analizy wskaźnikowej wykluczenia i integracji społecznej w ujęciu przyczynowo-skutkowym

Źródło: opracowanie własne.

² Zakładamy dla uproszczenia, że pojęcie „zrównoważony rozwój” (*balanced development*) jest tożsame z pojęciem „rozwój sustensywny” (*sustainable development*). Więcej na ten temat [1; 2].

im wyższa wartość tych wskaźników, tym bardziej cechy rozwoju dobrego są wzmacniane. Pojęcia wykluczenia społecznego (przyczyn, stanu i skutków) są przeciwstawieniem SD i są wyrazem raczej „złego” rozwoju (*maldevelopment*) czy rozwoju nie zrównoważonego, który nie zakłada partycypacji jednostek (lub zakłada tę partycypację w stopniu niedostatecznym), stwarzając tym samym grunt dla **procesów marginalizacji i wykluczania społecznego**, a tym samym również główną barierę rozwoju społecznego (por. [11]).

Po drugie – niezbędne jest określenie podstawowych **obszarów** analizy wykluczenia i integracji społecznej. Główne obszary analizy powiązane z uczestnictwem i dostępem do:

- 1) rynku pracy,
- 2) rynku dóbr i usług,
- 3) innych zasobów, instytucji i systemów społecznych, w tym więzi społecznych, życia publicznego itp.

Dokonana konkretyzacja sekwencji przyczynowo-skutkowych dla wykluczenia i integracji społecznej umożliwia skonstruowanie ogólnego schematu matrycy analizy wskaźnikowej do celów monitoringu tych zjawisk społecznych. Przedstawia ją schemat na rys. 2.

5. Podsumowanie

1. Rozpoznanie związków między wykluczeniem społecznym a paradygmatem rozwoju zrównoważonego jest niezwykle ważnym problemem o charakterze zarówno teoretycznym, jak i praktycznym.

2. Synteza różnych podejść pozwala zidentyfikować wspólne cechy definicji wykluczenia społecznego, które tworzą podstawy obserwacji statystycznej tego zjawiska. Do czterech wyróżnionych w artykule cech wykluczenia społecznego należy zaliczyć: dynamiczność, wielowymiarowość, kumulatywność oraz powielanie modelu i „dziedziczenie” pewnych cech warunkujących pokoleniowy charakter syndromu wykluczenia.

3. Wykluczenie społeczne przejawia się w postaci określonego syndromu braku lub niewystarczającego poziomu (deficytu, niedostatku) uczestnictwa w głównych nurtach życia zbiorowego. Chodzi tu zwłaszcza o deficyt dostępu do najważniejszych systemów społecznych, takich jak: rynek pracy (zatrudnienie), rynek dóbr i usług (dostęp do konsumpcji dóbr i usług, w tym usług edukacyjnych, medycznych itp.).

4. Budowane dla reakcji strategicznej na wykluczenie społeczne wskaźniki służące monitoringowi tego zjawiska muszą mieć równoczesne odniesienie do przyczyn wykluczenia społecznego, stanu (syndromu) i skutków wykluczenia oraz zjawisk integracji społecznej rejestrujących skuteczność i efektywność (wyniki reakcji strategicznej na wykluczenie).

Literatura

- [1] Borys T., *Istota i rozwój analizy przyczynowo-skutkowej z wykorzystaniem wskaźników*, Gospodarka a Środowisko 5, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 1115, AE, Wrocław 2006.
- [2] Borys T. (red.), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Warszawa 2005.
- [3] Bukowski M., *Wykluczenie społeczne i integracja z perspektywy projektu*, Materiał UNDP, Warszawa, luty 2006.
- [4] Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2003 – warunki i jakość życia Polaków*, VizjaPress & IT, Warszawa, 2004 ; <http://www.diagnoza.com>.
- [5] Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2000 – warunki i jakość życia Polaków*, VizjaPress & IT, Warszawa 2001; <http://www.diagnoza.com>.
- [6] Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2005 – warunki i jakość życia Polaków*, VizjaPress & IT, Warszawa 2006; <http://www.diagnoza.com>.
- [7] Dziewięcka-Bokun L., *Ekskluzja społeczna – istota, przyczyny*, [w:] B. Rysz-Kowalczyk, B. Szatur-Jaworska (red.), *Wokół teorii polityki społecznej*, Aspra-Jr., Warszawa 2003.
- [8] Gore Ch., Figueiredo J.B., *Wykluczenie społeczne i polityka przeciwdziałania ubóstwu*, „Problemy Polityki Społecznej” 2003 nr 5.
- [9] Grewiński M., *Europejska Strategia Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu i Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL jako nowe instrumenty integracji społecznej Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2002 rok II nr 3, lipiec-wrzesień, Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- [10] Lepianka D., *Czym jest wykluczenie społeczne? Wprowadzenie do europejskich debat na temat ekskluzji*, „Kultura i Społeczeństwo” 2002 nr 4.
- [11] Mahler F., *Marginality and Maldevelopment*, [w:] J. Danecki (red.), *Insights into Maldevelopment*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1996.
- [12] Mayes D.G., Berghman J., Salais R. (red.), *Social Exclusion and European Policy*, Edward Elgar, 2001.
- [13] *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, polski dokument opracowany przez Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej, MPiPS, Warszawa 2004.
- [14] *Perceptions of Social Integration and Exclusion in an Enlarged Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.
- [15] *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2000.
- [16] *Zrewidowana strategia spójności społecznej* (zatwierdzona przez Komitet Ministrów na 878 sesji zastępców Ministrów 31 marca 2004 r.), Europejski Komitet Spójności Społecznej (CDCS), Rada Europy, Strasburg, 27 kwietnia 2004.

SOCIAL EXCLUSION VERSUS SUSTAINABLE DEVELOPMENT – BASIC CAUSE-EFFECT RELATIONS

Summary

The article emphasizes the theoretical and practical significance of recognizing relations between social exclusion and the paradigm of sustainable development. Social exclusion poses a direct threat undermining social order. Having explained the concept of social exclusion and the related categories of integration and social cohesion, the article suggests the outline of indicator analysis related to social exclusion and integration in a cause-effect system, incorporating the concept of sustainable development. The performed substantial presentation of cause-effect sequence may be used in constructing the monitoring system of these social phenomena.

Tadeusz Borys – prof. dr hab. w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Tomasz Brzozowski

KIERUNKI DOSKONALENIA SYSTEMU ZARZĄDZANIA ŚRODOWISKOWEGO

1. Wstęp

Prowadząc rozważania nad doskonałością organizacyjną, M. Krupa formułuje jedenaście zasad filozofii perfekcyjnego zarządzania. Są to: 1) ukierunkowanie się na człowieka, 2) budowanie wspólnoty w ramach organizacji, 3) uwypuklenie roli przywódców organizacji, 4) kształtowanie postaw solidarności międzyludzkiej, 5) budowanie zaufania, 6) usprawnianie procesów komunikowania się, 7) budowanie prostych struktur organizacyjnych, 8) dążenie do przekazywania uprawnień, 9) odpowiednie przygotowanie pracowników, 10) poszukiwanie i stosowanie nowych metod i technik oraz 11) przyjmowanie postawy ekologicznej [4, s. 196-199].

Przyjmowanie postawy ekologicznej według M. Krupy ma dwa oblicza:

1) przeciwdziałanie niszczeniu środowiska,

2) wrażliwość na inspiracje ekologiczne, co należy rozumieć jako postrzeganie organizacji przez pryzmat praw przyrody, zachodzących między organizmami żywymi. Organizacja miałaby być takim organizmem funkcjonującym w otoczeniu, którego jednym z kluczowych elementów jest właśnie środowisko przyrodnicze.

Pierwszy z wyszczególnionych wymiarów postawy ekologicznej każe pamiętać o tym, że rozwój przedsiębiorstwa (i gospodarki w ogóle) jest uzależniony od dostępności różnych zasobów, w tym także zasobów środowiska (surowce mineralne, woda, energia itd.). Doskonalenie w tym obszarze będzie wymagać przyjęcia przez najwyższe kierownictwo i pracowników przedsiębiorstwa określonej postawy wobec środowiska, traktowania go w sposób podmiotowy. Odzwierciedleniem takiej postawy jest polityka środowiskowa firmy, która może być sformułowana w następujący sposób [5, s. 10]: „Grupa Mitsubishi Electric promuje ideę zrównoważonego rozwoju i jest zaangażowana w ochronę i odbudowę środowiska poprzez stosowaną technologię, wszystkie swoje działania biznesowe i swoich pracowników”.

Obecnie wiele przedsiębiorstw – głównie tych największych i wywierających znaczący wpływ na środowisko przyrodnicze – ustanawia i publikuje swoją politykę środowiskową [por. 6, s. 6].

Realizacja polityki środowiskowej wymaga przyjęcia określonego zbioru zasad, który będzie dla kierownictwa firmy swoistym kodeksem postępowania. Najbardziej kompleksowy zbiór zasad – *Karta biznesu dla zrównoważonego rozwoju* (tzw. *Karta rotterdamska* wydana w 1991 r. przez Międzynarodową Izbę Gospodarczą) zawiera ich szesnaście, postulując m.in.: wdrażanie programów środowiskowych, przeprowadzanie ocen oddziaływania na środowisko, ekologizację produktów i procesów wytwórczych, szkolenie pracowników, prowadzenie dialogu ze społeczeństwem, pomiar i raportowanie osiągnięć środowiskowych [2, s. 107-109].

Podstawowym instrumentem, pozwalającym realizować te zalecenia w sposób uporządkowany, jest system sformalizowany system zarządzania środowiskowego (SZŚ).

2. Istota systemu zarządzania środowiskowego

Zasadniczą ideą systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z wymaganiami standardu ISO 14001 jest zapewnienie, że procesy związane z istotnymi aspektami środowiskowymi prowadzone są w warunkach nadzorowanych oraz że osiąganymi są cele środowiskowe [7, s. 59]. Z kolei głównym celem funkcjonowania SZŚ jest zmniejszanie negatywnego oddziaływania organizacji na środowisko. Wdrożenie SZŚ może przynieść organizacji wiele korzyści.

1. **W krótkim okresie** prowadzi m.in. do uporządkowania pod względem formalnoprawnym struktur i procesów związanych ze znaczącymi aspektami środowiskowymi organizacji (np. gospodarki odpadami), ustanowienia jasnych procedur postępowania i monitorowania tych obszarów funkcjonowania przedsiębiorstwa, a także zwiększenia świadomości ekologicznej pracowników [9, s. 132-133].

2. **W długim okresie** organizacja osiąga ekonomiczne (zmniejszenie kosztów prowadzonej działalności) i ekologiczne (zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko) korzyści wynikające z realizacji ustanowionych (na etapie planowania SZŚ) programów zarządzania środowiskowego [3, s. 169-170]. Podejmowane działania mogą być ukierunkowane na procesy wytwórcze oraz na produkty tych procesów, a wśród nich można wyróżnić:

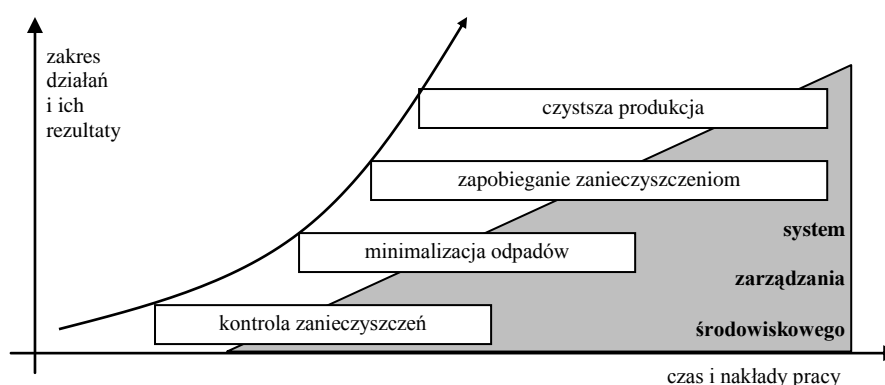
1) działania „końca rury”, polegające m.in. na:

- oczyszczaniu substancji gazowych emitowanych do atmosfery,
- zagospodarowaniu odpadów poprodukcyjnych,
- oczyszczaniu ścieków technologicznych;

2) działania zapobiegające powstawaniu zanieczyszczeń „u źródła”, polegające np. na:

- zmianie asortymentu produkcji i projektowaniu wyrobów z uwzględnieniem zastosowania ekologicznych surowców i materiałów,
- zwiększaniu trwałości wyrobów i wydłużaniu okresu ich eksploatacji,
- minimalizowaniu ilości opakowania oraz stosowaniu opakowań dających się przetworzyć,

- stosowaniu technologii małodopadowych i energooszczędnych,
- wykorzystywaniu energii ze źródeł odnawialnych i ograniczaniu stosowania surowców i zasobów nieodnawialnych,
- zamykaniu obiegów mediów technologicznych (np. wody),
- stosowaniu w procesie produkcyjnym surowców i materiałów o niskiej toksyczności,
- zwracaniu do procesów wytwórczych niewykorzystanych materiałów, surowców, odpadów [3, s. 169-170].

Rys. 1. Relacja między SZŚ a działaniami ukierunkowanymi na doskonalenie

Źródło: opracowanie własne.

System zarządzania środowiskowego stanowi podstawowy instrument realizacji wymienionych działań. Wraz ze zwiększaniem się ich zakresu zmniejsza się rola zagadnień o charakterze organizacyjnym na rzecz kwestii technicznych i technologicznych. Sytuacja ta zobrazowana została na rys. 1.

3. Zasada ciągłego doskonalenia w systemach zarządzania środowiskowego

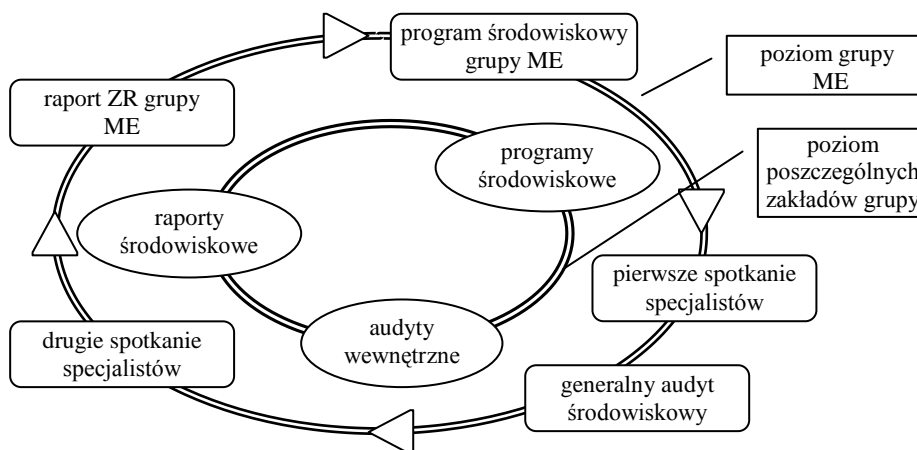
Zasada ciągłego doskonalenia jest jedną z ośmiu, które legły u podstaw koncepcji kompleksowego zarządzania jakością oraz zarządzania środowiskowego. Na zasadzie tej oparte są także znormalizowane systemy zarządzania – jakością zgodne z normą ISO 9001 i środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001.

Struktura wymagań normy ISO 14001 odpowiada kolejnym etapom cyklu ciągłego doskonalenia: planowanie – działanie – sprawdzanie – poprawianie. Natomiast w standardzie ISO 14004 proces ciągłego doskonalenia w ramach SZŚ opisany jest – w ujęciu funkcjonalnym – przez następujące działania:

- 1) określanie obszarów działalności do doskonalenia,

- 2) ustanawianie planów działań, definiowanie celów i zadań,
- 3) weryfikowanie skuteczności podejmowanych działań i dokumentowanie wyników.

W praktyce funkcjonowania SZŚ najistotniejszymi instrumentami wykorzystywanymi w procesie doskonalenia są – tak jak pokazuje to przykład grupy Mitsubishi Electric [1, s. 22]:

Rys. 2. Zarządzanie środowiskowe w Mitsubishi Electric (ME) – cykl PDCA

Źródło: opracowanie własne na podstawie [1, s. 22].

1) **programy zarządzania środowiskowego**, czyli zestawienia celów i zadań, jakie mają być osiągnięte i realizowane w określonym przedziale czasowym,

2) **wewnętrzne audyty środowiskowe**, mające zweryfikować skuteczność wdrożonych w organizacji procedur postępowania, stopień zgodności z obowiązującymi przepisami oraz stopień realizacji programów środowiskowych,

3) **raporty środowiskowe**, czyli publicznie dostępne – zarówno dla odbiorców zewnętrznych, jak i wewnątrz przedsiębiorstwa – opracowania, prezentujące wyniki działalności środowiskowej – najczęściej w postaci wskaźników efektywności i skuteczności ekologicznej,

4) **przeeglądy** wykonywane przez najwyższe kierownictwo, których celem jest sprawdzenie i zapewnienie, że system jest adekwatny i skuteczny w odniesieniu do zmieniających się wewnętrznych i zewnętrznych warunków funkcjonowania firmy. Przegląd powinien identyfikować potrzebę dokonania zmian, przede wszystkim polityki i celów środowiskowych oraz innych elementów systemu.

4. Metody i narzędzia doskonalenia zarządzania środowiskowego

Rozmaitość metod i narzędzi zarządzania środowiskowego jest bardzo duża. G. Borys wyróżnia – ale nie dokonuje klasyfikacji – 10 metod i 29 narzędzi zarzą-

dzania środowiskowego, także takich, które pierwotnie wywodzą się z koncepcji zarządzania jakością lub koncepcji społecznej odpowiedzialności [por. 1, s. 134].

W literaturze spotyka się różne klasyfikacje metod i narzędzi zarządzania środowiskowego. Na przykład T. Borys dzieli je według [7, s. 98-102]:

1) realizowanej funkcji, na narzędzia o charakterze diagnostycznym i wdrożeniowym,

2) zakresu podmiotowego, na te dotyczące organizacji i te związane z wyrobem, ale także te dotyczące procesów realizowanych w organizacji,

3) stopnia sformalizowania, na narzędzia znormalizowane i nieznormalizowane.

Syntetyczna charakterystyka wybranych instrumentów zarządzania środowiskowego w odniesieniu do realizowanych zadań przedstawiona została w tab. 1.

Tabela 1. Charakterystyka instrumentów zarządzania środowiskowego

Funkcje systemu zarządzania środowiskowego	Przykłady metod i narzędzi mogących mieć zastosowanie oraz ich charakterystyka	Znormalizowane	Nieznormalizowane	Diagnostyczne	Wdrożeniowe	Dotyczące organizacji	Dotyczące procesu	Dotyczące wyrobu
Identyfikacja i ocena aspektów środowiskowych	przeglądy/audyty środowiskowe							
	analiza cyklu życia							
	ekobilanse							
Ustanowienie i realizacja programów zarządzania	czystsza produkcja							
Ocena efektów działalności środowiskowej	controlling ekologiczny							
	rachunkowość ekologiczna							
	analiza wskaźnikowa							
Ekologizacja procesów i wyrobów	projektowanie wyrobu ¹							
	QFD, FMEA							
Promowanie ekologicznych wyrobów i wizerunku organizacji	marketing ekologiczny							
	benchmarking środowiskowy							
	ekoznakowanie							
	raporty środowiskowe							

Legenda:

	w stopniu znacznym
	w stopniu średnim

¹ Chodzi tutaj o zagadnienia włączania aspektów środowiskowych do projektowania wyrobów, które opisane są w następujących standardach:

a) Raport techniczny ISO/TR 14062:2002 *Zarządzanie środowiskowe – Włączanie aspektów środowiskowych do projektowania i rozwoju wyrobów*,

b) Przewodnik ISO Guide 64:1997 *Wytyczne włączania aspektów środowiskowych do norm wyrobu*.

Oba te standardy opublikowane zostały także przez PKN i dostępne są w języku polskim.

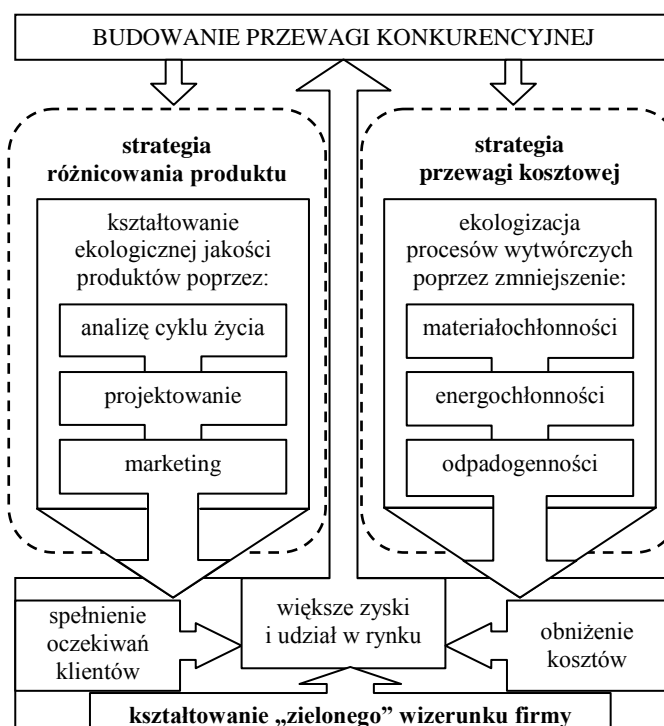
□ w stopniu niewielkim

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe zestawienie ukazuje możliwości zastosowania metod i narzędzi, powstałych na gruncie teoretycznym i wypracowanych w praktyce gospodarczej. Wydaje się, że przedsiębiorstwa chcące aktywnie prowadzić i doskonalić działalność środowiskową mają ku temu liczne możliwości i wsparcie organizacyjno-instrumentalne. Wyraża się to również w liczbie istniejących i funkcjonujących dobrowolnych inicjatyw, stowarzyszeń i programów, takich jak np. ruch Czystszej Produkcji, program Odpowiedzialność i Troska.

5. Podsumowanie

Głównymi celami funkcjonowania przedsiębiorstwa są przetrwanie i rozwój. Przyjmując postawę ekologiczną, przedsiębiorstwo osiąga te cele, uwzględniając powszechne dążenie społeczeństw do ochrony środowiska przyrodniczego – jest to zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju. Oczekiwania stron zainteresowanych działalnością przedsiębiorstwa uzasadniają (a niekiedy wymuszają np. przez przepisy prawa ochrony środowiska) taki kierunek postępowania. Stopień spełnienia tych oczekiwań może mieć wpływ na pozycję przedsiębiorstwa na rynku i na jego rozwój. Sytuacja ta zobrazowana została na rys. 3.

Rys. 3. Postawa ekologiczna a pozycja konkurencyjna

Źródło: opracowanie własne.

W odpowiedzi na potrzeby informacyjne społeczeństwa przedsiębiorstwa podejmują ponadto takie działania, które mają na celu budowanie wizerunku firmy jako przyjaznej środowisku, np. przez spełnianie określonych wymagań i ubieganie się o certyfikaty (np. ISO 14001), świadectwa (np. świadectwo Czystszej Produkcji), nagrody (np. Lider Polskiej Ekologii).

Literatura

- [1] Borys G., *Koncepcje i instrumenty zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw*, „Ekonomia i Środowisko” 2004 nr 2.
- [2] *Corporate Environments Management*, R. Welford (red.), Earthscan, London 1999.
- [3] Fijał T., *Ekologiczne i ekonomiczne efekty realizacji strategii czystszej produkcji w wybranych przedsiębiorstwach*, AE, Kraków 2005.
- [4] Krupa M., *W poszukiwaniu doskonałości organizacyjnej*, Wyd. Antykwa, Kraków 1999.
- [5] *Mitsubishi Electric Group Environmental Sustainability Report 2005*, <http://global.mitsubishielectric.com/company/environ/index.html> (19.09.2006).
- [6] *Overview of Corporate Environmental Management Practices*, <http://www.oecd.org/dataoecd/12/29/31967893.pdf> (11.10.2006).
- [7] *Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem*, G. Kobyłko (red.), AE, Wrocław 2000.
- [8] Rogala P., Brzozowski T., *Systemy zarządzania jakością i środowiskiem*, AE, Wrocław 2003.
- [9] Urbaniak M., *Systemy zarządzania w praktyce gospodarczej*, Difin, Warszawa 2006.

IMPROVEMENT OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM

Summary

The implementation of environmental management system (EMS) is the first step to the continuous improvement of corporate environmental activities. On this ground organizations improve their structures, processes and products by the implementation of new technology, materials and the reduction of resources consumption. The environmental performance of an organization is of increasing importance to internal and external interested parties. It can essentially influence their market rating.

Tomasz Brzozowski – mgr, asystent w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Barbara Kryk

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA STUDENTÓW – PRAWDA CZY FIKCJA?

1. Wstęp

U podstaw problemów środowiskowych leżą różnorodne czynniki społeczne, gospodarcze i kulturowe. Do rozwiązania tych problemów nie wystarczy stosowanie odpowiednich środków techniczno-technologicznych czy prawno-ekonomicznych. Należy oddziaływać przede wszystkim na systemy wartości, postawy, zachowania, zespół informacji i przekonania ludzi na temat środowiska przyrodniczego, czyli na szeroko rozumianą świadomość ekologiczną.

Świadomość ekologiczna jest pojęciem bardzo złożonym. Istnieją bardzo różnorodne klasyfikacje jej składników i typów. Klasyfikacja najczęściej stosowana w badaniach poziomu świadomości ekologicznej rozróżnia świadomość realną i idealną [1, s. 21]. Wymiar realny to świadomość ekologiczna rzeczywiście istniejąca w społeczeństwie. Natomiast wymiar idealny to wzorcowa świadomość ekologiczna, taka jakąbyśmy chcieli, by społeczeństwo miało, a która jest czynnikiem determinującym osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju. Świadomość idealna, bynajmniej, nie oznacza czegoś nierealnego. Wręcz przeciwnie, jest to pewien model świadomości ekologicznej, który może być ustalony w sposób realistyczny (np. w drodze konsensu społecznego i odpowiedniej edukacji), stając się obowiązującym typem świadomości.

Biorąc pod uwagę te dwa typy świadomości ekologicznej, przyjęto jako cel artykułu próbę oceny poziomu realnej świadomości ekologicznej studentów będących, dzięki pobieraniu wykształceniu, potencjalnymi kandydatami do elity społecznej oddziałującej na poglądy i postawy innych grup społecznych. Z tego względu w artykule:

- przedstawiono wyniki badań realnej świadomości ekologicznej studentów na przykładzie studentów Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania (WNEiZ) Uniwersytetu Szczecińskiego,
- porównano poziom świadomości ekologicznej badanych studentów z poziomem świadomości ekologicznej tzw. statystycznego Polaka w celu określenia, w ja-

kim stopniu opinie studentów są podobne do opinii ogółu badanych Polaków. Do porównania wykorzystano wyniki badań ogólnopolskich przeprowadzonych przez CBOS w 2004 r.

2. Wyniki badań

W Polsce świadomość ekologiczna jest istotnym czynnikiem sprzyjającym realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego. Z tego względu postanowiono sprawdzić poziom świadomości ekologicznej studentów studiów ekonomicznych na przykładzie studentów z WNEiZ Uniwersytetu Szczecińskiego.

Badania przeprowadzono samodzielnie w marcu 2005 r. W pracy zastosowano badania ankietowe za pomocą odpowiednio zmodyfikowanej i poszerzonej o dodatkowe zagadnienia ankiety Centrum Badania Opinii Społecznej na temat świadomości ekologicznej Polaków. Badaniem objęto łącznie 300 studentów, w tym 50% stanowili studenci IV i V roku studiów stacjonarnych, a 50% studenci ostatnich lat studiów niestacjonarnych obu stopni. 57% respondentów stanowiły kobiety, a pozostałe 43% – mężczyźni. Ankietowani byli w wieku 22-35 lat. Większość respondentów, bo aż 90%, pochodziła z województwa zachodniopomorskiego, a po 5% z wielkopolskiego i lubuskiego.

Badając wybrane aspekty świadomości ekologicznej, zapytano ankietowanych studentów WNEiZ o:

- stopień zaspokojenia wybranych grup potrzeb,
- ocenę wybranych elementów infrastruktury socjalno-bytowej,
- poziom zadowolenia z poszczególnych dziedzin życia,
- czynniki oddziałujące negatywnie na zdrowie,
- hierarchię ważności dziedzin życia,
- stopień niepokoju o stan środowiska przyrodniczego,
- dostrzeganie zmian w stanie środowiska przyrodniczego,
- to, czy ich miejscowość leży na terenie zaliczanym do obszarów o szczególnie zanieczyszczonym środowisku,
- ocenę stanu własnej wiedzy ekologicznej,
- najważniejsze czynniki determinujące poprawę stanu środowiska przyrodniczego,
- stopień zaangażowania jednostek w ochronę środowiska przyrodniczego,
- ustosunkowanie się do wybranych działań konsumenckich o charakterze proekologicznym,
- stanowisko w sprawie zamykania przedsiębiorstw trujących środowisko w sytuacji wysokiego bezrobocia,
- stanowisko w sprawie zamykania przedsiębiorstw trujących środowisko w hipotetycznej sytuacji bycia jego pracownikiem,
- ocenę wydatkowania środków publicznych wydatkowanych na ochronę środowiska,

- znajomość określonych pojęć ekologicznych,
- chęć nabywania określonych dóbr ekologicznych,
- ocenę gotowości ponoszenia wyższych opłat za towary ekologiczne,
- ocenę gotowości do płacenia za ochronę środowiska.

Przeprowadzone badania pozwoliły na poznanie wybranych elementów określających poziom realnej świadomości studentów, a także umożliwiły próbę porównania w pewnym zakresie z wynikami badań ogólnopolskich przeprowadzonych na podobnych płaszczyznach.

Badanie rozpoczęto od zanalizowania stopnia zaspokojenia potrzeb studentów na poszczególne rodzaje dóbr i usług, co zostało przedstawione w tab. 1. Wśród dziesięciu grup potrzeb wymienionych w ankiecie znajduje się „życie w czystym środowisku”. 17% ogółu badanych wskazało na bardzo dobre zaspokojenie tej potrzeby, 20% – dobre, 45,9% – średnie, a tylko 10,1% złe i 7% – bardzo złe. Można więc powiedzieć, że generalnie większość studentów (76%) uważała, że środowisko przyrodnicze, w którym żyją, jest czyste i nie zagraża ich egzystencji [3, s. 102-104].

Tabela 1. Stopień zaspokojenia wybranych grup potrzeb w gospodarstwach domowych (%)

Wyszczególnienie	Bardzo dobry	Dobry	Średni	Zły	Bardzo zły
Higiena osobista	9,0	33,0	29,0	19,0	10,0
Wyżywienie	15,2	23,7	35,0	13,6	12,5
Warunki mieszkaniowe	12,3	18,9	30,9	30,1	7,8
Nauka i kształcenie	10,0	34,0	35,0	12,0	9,0
Odzież i obuwie	16,5	22,1	25,7	24,8	10,9
Wyposażenie mieszkania	11,1	12,5	47,0	14,7	14,7
Zdrowie, leczenie, rehabilitacja	3,4	20,0	33,9	22,1	13,4
Wypoczynek, rekreacja	8,9	16,7	38,9	22,1	18,9
Uczestnictwo w kulturze	19,4	19,6	20,0	22,1	18,9
Życie w czystym środowisku	17,0	20,0	45,9	10,1	7,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

W przeprowadzonych badaniach zwrócono również uwagę na subiektywną ocenę niematerialnych warunków życia, w tym jakość wody pitnej i czystość powietrza, które są związane ze stanem środowiska przyrodniczego. Z tego względu poproszono respondentów o ocenę warunków i infrastruktury socjalno-bytowej. Uczestnicy badania mieli do wyboru pięć ocen w stosunku do każdego wybranego problemu. Nadanie rangi 1 oznaczało ocenę bardzo złą, a nadanie rangi 5 – ocenę bardzo dobrą. Oceny pomiędzy 1 i 5 miały charakter pośredni (2 – ocena zła, 3 – ocena średnia, 4 – ocena dobra). Na podstawie odpowiedzi ustalono, iż poszczególne elementy infrastruktury socjalno-bytowej otrzymały następujące średnie oceny:

- a) dostępność do obiektów kultu religijnego – 4,5;
- b) dostępność do placówek handlowych – 5,0;
- c) dostępność do placówek usługowych – 4,3;
- d) komunikacja miejska – 3,5;

- e) dostępność do placówek edukacji – 4,4;
- f) dostępność do żłobków i przedszkoli – 3,3;
- g) dostępność do placówek służby zdrowia – 4,0;
- h) dostępność do urzędów – 3,5;
- i) oświetlenie ulic – 3,1;
- j) dostępność do placówek kultury – 3,2;
- k) dostępność do placówek obiektów rekreacyjnych – 3,2;
- l) dostępność do placówek sportowych – 3,2;
- m) bezpieczeństwo w miejscach publicznych – 2,0;
- n) stan chodników – 2,0;
- o) **jakość wody pitnej – 3,3;**
- p) **czystość powietrza – 3,3;**
- q) stan dróg – 2,0.

Średnia ocena dotycząca wszystkich badanych elementów infrastruktury socjalno-bytowej wynosiła 3,4. Natomiast interesująca nas jakość wody pitnej i czystość powietrza otrzymały ocenę 3,3, czyli bliską średniej, co niestety oznacza, że studenci zdają sobie sprawę z braków w tym zakresie.

Potwierdzeniem tej opinii są wyniki oceny poziomu zadowolenia z poszczególnych dziedzin życia. Podobnie jak w przypadku oceny infrastruktury socjalno-bytowej, uczestnicy badania mieli do wyboru pięć ocen w skali od 1 do 5 w stosunku do każdego wybranego problemu. Po przeanalizowaniu odpowiedzi respondentów obliczono średnią ocenę dla każdego badanego elementu. Na podstawie udzielonych odpowiedzi otrzymano następujące oceny odzwierciedlające zadowolenie badanych studentów z poszczególnych dziedzin życia:

- a) dzieci – 4,8;
- b) warunki mieszkaniowe – 3,5;
- c) życie osobiste – 4,0;
- d) miejsce zamieszkania – 3,9;
- e) dbanie o dom – 4,7;
- f) sąsiedzi – 4,1;
- g) posiadanie przyjaciół – 3,6;
- h) zdrowie – 3,5;
- i) wykształcenie – 2,8;
- j) pozycja społeczna – 2,9;
- k) samopoczucie psychiczne – 3,7;
- l) praca zawodowa – 3,8;
- m) spędzanie czasu wolnego – 3,6;
- n) dochody – 3,0;
- o) praktyki religijne – 3,9;
- p) sytuacja materialna – 3,6;
- q) ilość czasu wolnego – 3,8;
- r) realizacja zasad demokracji w kraju – 2,9;
- s) **życie w czystym środowisku – 3,5.**

Średnia ocen dotycząca zadowolenia z wszystkich dziedzin życia wynosiła 3,6. „Życie w czystym środowisku” zostało ocenione na 3,5, co sugeruje, że nie jest aż tak dobrze, jak wynikałoby to z optymistycznych odpowiedzi studentów na pierwsze pytanie, a jednocześnie potwierdza ich zdolność realnej oceny sytuacji.

Badani studenci zostali również poproszeni o określenie czynników negatywnie oddziałujących na stan zdrowia. Respondenci mieli do wyboru sześć grup czynników. 56% ogółu badanych wskazało, że czynnikiem negatywnie oddziałującym na stan zdrowia jest zanieczyszczenie środowiska. Był to drugi pod względem ważności czynnik wymieniony przez respondentów po nałogach i używkach, które 66% badanych usytuowało na miejscu pierwszym. Taka ocena zagrożenia zdrowia ze strony środowiska przyrodniczego sugeruje z jednej strony, że w rzeczywistości stan tego środowiska nie jest tak dobrze postrzegany przez studentów, jak to podawali w odpowiedziach na pierwsze pytanie; z drugiej strony wskazuje, że są świadomi zagrożeń, jakie stanowi zły stan środowiska.

Jednocześnie na podstawie odpowiedzi na pytania ankietowe utworzono hierarchię ważności dziedzin życia. Poproszono badanych studentów o uszeregowanie dziedzin życia (wstawiając numery od 1 do 17, gdzie 1 – najważniejsze, a 17 – najmniej ważne) i na tej podstawie otrzymano następującą hierarchię warunków udanego życia:

- I. Zdrowie.
- II. Dzieci.
- III. Życie osobiste.
- IV. Samopoczucie psychiczne.
- V. Warunki mieszkaniowe.
- VI. Wykształcenie.
- VII. Posiadanie przyjaciół.
- VIII. Praca zawodowa.
- IX. Ilość wolnego czasu.
- X. Spędzanie czasu wolnego.
- XI. Miejsce zamieszkania.
- XII. Dbanie o dom.
- XIII. Życie w czystym środowisku.**
- XIV. Pozycja społeczna.
- XV. Sąsiedzi.
- XVI. Realizacja zasad demokracji w kraju.

W hierarchii tej na pierwszym miejscu umieszczono zdrowie, zaś życie w czystym środowisku na pozycji 14. Zatem pomimo tego, że stan środowiska przyrodniczego jest odbierany jako zagrożenie zdrowia i warunkuje „dobre życie”, to w rzeczywistości jest umieszczany na końcowych miejscach w hierarchii ważności. Można więc powiedzieć, że występuje pewna rozbieżność między deklarowaną a rzeczywistą ważnością czystego środowiska.

W pewnym sensie potwierdzeniem tej rozbieżności w poglądach studentów jest ocena stopnia niepokoju respondentów o stan środowiska przyrodniczego. Z odpowiedzi wynika, że stan środowiska niepokoił: w dużym stopniu ok. 38% badanych, w niewielkim – ok. 34%, w zasadzie żadnym – 8%. Natomiast 20% badanych nie potrafiło określić, czy niepokoi ich jakość środowiska. Porównując te wyniki z wynikami badań ogólnopolskich, można zauważyć znaczne rozbieżności w dwóch przypadkach, mianowicie w skali ogólnopolskiej ponad 50% ogółu badanych wykazywało duże zaniepokojenie stanem środowiska przyrodniczego i tylko 6% nie potrafiło określić, czy ich to niepokoi [4]. Na podstawie tych wyników można powiedzieć, że zainteresowanie studentów stanem środowiska przyrodniczego jest mniejsze, niż można by oczekiwać od osób mających określone wykształcenie.

Kolejne pytanie służyło ustaleniu, czy respondenci dostrzegają zmiany, jakie nastąpiły w środowisku przyrodniczym w ciągu minionych pięciu lat. Około 41% badanych uważało, że obecnie z ochroną środowiska jest lepiej niż przed pięcioma laty. Natomiast ok. 16% badanych uważało, że nic się nie zmieniło, a ok. 9%, że jest wręcz gorzej, pozostałe 34% nie potrafiło nic na ten temat powiedzieć. Porównując wagę, jaką przypisują studenci zmianom w środowisku, z wynikami badań ogólnopolskich, można zauważyć różnice w następujących przypadkach: w skali kraju 64% ogółu badanych oceniało, że sytuacja jest lepsza, 15% uważało, że jest gorzej, a tylko 3% nie potrafiło nic na ten temat powiedzieć. Wyniki badań mogą sugerować, że studenci, po pierwsze, są bardziej rygorystyczni w ocenie sytuacji, po drugie – zwracają nieco mniejszą uwagę na to, co się wiąże ze stanem środowiska, niż „statystyczny” obywatel. Swego rodzaju potwierdzeniem tego drugiego wniosku jest fakt, że większość badanych studentów, mieszkając w województwie zachodniopomorskim, którego część (tj. podregion szczeciński) należała do obszarów o szczególnie zagrożonym środowisku przyrodniczym, nie „zauważyła” rzeczywistego i podawanego do wiadomości publicznej polepszenia stanu środowiska.

W celu uzupełnienia informacji o wiedzy studentów na temat stanu środowiska, w którym żyją, zadano pytanie: czy ich miejscowość leży na terenie o szczególnie zanieczyszczonym środowisku. W tym przypadku 56% badanych udzieliło odpowiedzi negatywnej, 24% – pozytywnej, zaś pozostała część badanych w ogóle tego nie wiedziała. Struktura odpowiedzi wskazuje na pewną niewiedzę studentów o tym, że województwo zachodniopomorskie jest jednym z obszarów o szczególnie zagrożonym środowisku przyrodniczym. Ponadto odsetek studentów (20%) niepotrafiących określić, czy ich miejscowość leży na terenie o szczególnie zatrutym środowisku, był o 18% większy od takiego wskaźnika w badaniach ogólnopolskich, co niestety potwierdza brak wiedzy studentów o sprawach lokalnych i ich mniejsze zainteresowanie tymi sprawami.

Z tego też względu częściowo sprzeczne z tą oceną wydają się odpowiedzi studentów na pytanie związane z oceną własnego stopnia posiadanej wiedzy z zakresu ekologii. W tym przypadku ok. 9% badanych oceniło, iż stopień ich wiedzy na ten temat jest wysoki, 62% – że średni. Natomiast ¼ badanych samokrytycznie oceniła

swój stan wiedzy jako niski, w tym jeden na dziesięciu jako bardzo niski. Zatem, można powiedzieć, że subiektywna studencka ocena poziomu posiadanej przez nich wiedzy ekologicznej jest lepsza od rzeczywistego poziomu tej wiedzy.

Respondentów zapytano również: od czego zależy Pana(i) zdaniem w największym stopniu poprawa stanu środowiska? Respondenci mogli wybrać spośród ośmiu czynników tylko trzy, ich zdaniem, najważniejsze. Według nich najważniejszym czynnikiem jest własna aktywność, wskazało to aż 60% badanych, co świadczy, iż studenci są świadomi własnego wpływu na środowisko i jego stan. Równocześnie 48% badanych wskazało, że konieczne jest zaostrzenie kontroli i skuteczniejsze egzekwowanie istniejącego prawa, zaś ok. 43% opowiedziało się za zaostrzeniem przepisów prawnych w zakresie ochrony środowiska. Dopiero w następnej kolejności ta poprawa miałaby zależeć od uznania przez społeczeństwo czystego środowiska za ważny problem (ok. 36%); od zwiększenia aktywności władz lokalnych w tym zakresie (ok. 32%); od ogólnej poprawy sytuacji finansowej państwa i jednostek terytorialnych (ok. 24%); od położenia przez rząd większego nacisku na sprawy ochrony środowiska (ok. 16,5%). Tylko 4% badanych nie potrafiło wskazać czynnika determinującego poprawę stanu środowiska. Porównując te wyniki z wynikami badań ogólnopolskich, można zauważyć pewne rozbieżności, które przedstawiono w tab. 2.

Tabela 2. Porównanie wyników oceny stopnia oddziaływania na poprawę stanu środowiska

Wyszczególnienie	Odsetek studentów wskazujących daną odpowiedź	Odsetek Polaków wskazujących daną odpowiedź w badaniu CBOS
Od aktywności każdego z nas	60	37
Od zaostrzenia przepisów prawnych w zakresie ochrony środowiska	43	29
Od zaostrzenia kontroli i skuteczności egzekwowania istniejącego prawa	48	28
Od uznania przez nasze społeczeństwo czystego środowiska za ważny problem	36	28
Od ogólnej poprawy sytuacji finansowej państwa i jednostek terytorialnych	24	27
Od położenia przez rząd większego nacisku na sprawy ochrony środowiska	16,5	20
Od zwiększenia aktywności władz lokalnych w zakresie ochrony środowiska	32	16
Trudno powiedzieć	4	4

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie udzielonych odpowiedzi można zauważyć znaczne rozbieżności między odpowiedziami studentów a odpowiedziami osób ankietowanych przez CBOS oraz pewną sprzeczność w świadomości studentów. Ta rozbieżność przejawia się różnicą w odpowiedzi, że poprawa stanu środowiska zależy w większości od aktyw-

ności ludzi, a wskazaniem o konieczności – ogólnie mówiąc – zwiększenia aktywności państwa w zakresie ochrony środowiska (i to na wszystkich szczeblach administracji) w zakresie ochrony środowiska. Można więc powiedzieć, że teoretycznie studenci wiedzą, kto powinien „dbać o środowisko”, ale w rzeczywistości oczekują, że państwo się tym zajmie.

Uzupełnieniem poprzednich informacji o świadomości ekologicznej studentów są wyniki oceny aktualnego i potrzebnego stopnia zaangażowania w ochronę środowiska poszczególnych jednostek. Stopień zaangażowania oceniano w skali od 0 do 5, gdzie 0 oznaczało brak zaangażowania, 1 – zaangażowanie bardzo małe, 2 – małe, 3 – akceptowalne, 4 – duże, 5 – bardzo duże. Wyniki badań przedstawiono w tab. 3.

Tabela 3. Ocena stopnia zaangażowania w ochronę środowiska według studentów

Wyszczególnienie	Aktualne	Potrzebne
Jednostka ludzka	3,1	4,9
Społeczeństwo	3,2	5,0
Władza lokalna	3,3	5,0
Władze kraju	2,9	4,8
Producenci	2,5	4,5
Konsumenci	1,0	5,0
Organizacje społeczne	4,0	5,0
Organizacje ekologiczne	4,2	5,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Na podstawie wyników oceny można zauważyć, że według studentów obecne zaangażowanie wszystkich wymienionych jednostek w ochronę środowiska jest za małe w stosunku do tego, które powinno być. Wyniki potwierdzają również, iż studenci w rzeczywistości nie wiedzą, kto aktualnie w największym stopniu jest zaangażowany w ochronę środowiska, czyli nie znają konkretnych danych, tylko kierują się populistycznymi poglądami i subiektywnymi poglądami, a zatem nie mają rzetelnej wiedzy ekologicznej.

W pewnym sensie potwierdzeniem opinii studentów o niskim zaangażowaniu społeczeństwa, konsumentów i jednostek ludzkich w ochronę środowiska jest wynik badania ustosunkowania się studentów do określonych działań proekologicznych przedstawiony w tab. 4.

Na podstawie danych z tab. 4 można zauważyć, że generalnie do większości wymienionych działań proekologicznych respondenci mieli stosunek neutralny, co potwierdzałoby rozbieżność między realną a deklarowaną świadomością ekologiczną studentów.

Kolejne dwa pytania miały istotne znaczenie dla określenia stopnia „uekologicznienia” studentów i w pewnym sensie ich skłonności do poświęcenia dla dobra

Tabela 4. Stosunek do wybranych działań proekologicznych (%)

Wyszczególnienie	Warte zastosowania/ /naśladowania	Przesadzone	Neutralny stosunek
Umieszczanie jednorazowych butelek w specjalnych pojemnikach	98	1	1
Zbiór makulatury	49	1	50
Kupowanie napoi i żywności w opakowaniach wielokrotnego użytku	23	12	55
Oszczędzanie opakowań lub rezygnacja z opakowań	48	2	50
Kupowanie papieru z recyklingu	36	4	60
Kupowanie towarów zasobooszczędnych	10	0	90
Kupowanie ekologicznej żywności	19	2	79
Kupowanie odzieży z tkanin naturalnych	24	9	67
Zastępowanie transportu indywidualnego zbiorowym	12	1	87
Stosowanie alternatywnych źródeł energii	30	4	66
Bojkotowanie firm o negatywnej opinii z punktu widzenia ochrony środowiska	12	38	50
Popieranie firm produkujących towary przyjazne środowisku	34	5	51
Proekologiczne budownictwo	21	12	67

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

środowiska. Jedno pytanie brzmiało: czy w sytuacji wysokiego bezrobocia warto w celu zapewnienia czystego środowiska zamykać przedsiębiorstwa trujące środowisko? Na to pytanie ok. 69% studentów w ogóle nie potrafiło odpowiedzieć, ok. 9% odpowiedziało, że zdecydowanie warto, 12% – że warto, a ok. 10% – że nie warto. Drugie pytanie brzmiało: jeżeli byłby Pan(i) pracownikiem takiego przedsiębiorstwa, to jaka byłaby Pana(i) decyzja o zamknięciu go? Na to pytanie ok. 63% studentów nie potrafiło odpowiedzieć, ok. 14% opowiedziało się za jego zamknięciem, a 23% było przeciwnych. Wprawdzie w pierwszym przypadku łączny odsetek studentów opowiadających się za zamknięciem przedsiębiorstw uciążliwych dla środowiska był większy niż w drugim, to odsetek studentów przeciwnych takiej decyzji oraz niepotrafiących się wypowiedzieć na ten temat może świadczyć, że jednak kwestie społeczne wywołałyby pewien dylemat i być może zaważyłyby na opiniach ekonomiczno-ekologicznych. Odsetek osób przeciwnych zamknięciu zakładów uciążliwych dla środowiska był ponaddwukrotnie większy, gdy w grę wchodziło zwolnienie respondentów. Zatem można powiedzieć, że studencka świadomość ekologiczna nie jest tak do końca ugruntowana, a postawy odbiegają od deklarowanych (por. [2]).

Następnie zapytano respondentów do czego, według nich, przyczyniają się środki publiczne wydatkowane na ochronę środowiska. W tym przypadku prawie 40% badanych studentów wskazało na oczywistą odpowiedź, że do zmniejszenia degradacji środowiska. Pozostali wykazali szersze zrozumienie związków ochrony śro-

dowiska z gospodarką. Mianowicie ok. 35% badanych odpowiedziało, że podnoszą one atrakcyjność turystyczną regionu, a ok. 20%, że przyczyniają się one do rozwoju gospodarczego kraju. Tylko ok. 5% badanych nie potrafiło tego określić. Powyższe oceny studentów różnią się od wyników badań ogólnopolskich. W skali kraju 72% badanych wskazywało, że środki publiczne wydatkowane na ochronę środowiska zmniejszają jego degradację, 79% – że podnoszą atrakcyjność turystyczną, a 56% – że przyczyniają się do rozwoju gospodarczego. Mimo że oceny studentów są bardziej sceptyczne od wskazań Polaków badanych przez CBOS, to potwierdzają, iż studenci są świadomi znaczenia czystego środowiska dla gospodarki.

Badani studenci zostali również poproszeni o ocenę znajomości określonych pojęć ekologicznych. Wyniki oceny przedstawiono w tab. 5.

Tabela 5. Ocena znajomości pojęć

Wyszczególnienie	Wskaźnik wskazań w %
Żywność ekologiczna	75,8
Produkty ekologiczne	54,4
Opakowania ekologiczne	73,1
Oznakowanie ekologiczne	36,8
Recykling	64,3
Alternatywne źródła energii	60,9
Rozwój zrównoważony	10,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Pojęcia najbardziej znane studentom to: żywność ekologiczna i opakowania ekologiczne; w drugiej kolejności recykling i alternatywne źródła energii; następnie produkty ekologiczne, oznakowania ekologiczne, najmniej znane zaś to rozwój zrównoważony. Ogólnie można stwierdzić, że wskaźniki znajomości wymienionych pojęć przez studentów są stosunkowo wysokie, co świadczy o posiadanej przez studentów aktualnej wiedzy ekologicznej. Jednocześnie rozkład tych odpowiedzi wskazuje, że studenci czerpią swoją wiedzę w większości ze środków masowego przekazu i szybko przyswajają popularyzowane przez nie informacje z tego zakresu oraz że najwięcej wiedzą o tych dobrach, usługach i procesach, które są związane z zaspokajaniem ich potrzeb bytowych. Natomiast niepokojące jest to, że tylko co dziesiąty badany zetknął się z pojęciem rozwój zrównoważony. Większość badanych była zdziwiona, gdy usłyszeli, że w polskiej Konstytucji jest zapis o kierowaniu się przez nasz kraj zasadami zrównoważonego rozwoju. Wskazuje to na konieczność odpowiedniej edukacji i swoistej „akcji promocyjnej” w tym zakresie.

Konsekwentnym uzupełnieniem powyższych informacji było zbadanie skłonności studentów do nabywania (lub używania) w najbliższej przyszłości: żywności ekologicznej, produktów ekologicznych, opakowań ekologicznych. W tym przypadku 67%

respondentów było skłonnych nabywać żywność ekologiczną, 45% – produkty ekologiczne, a 34% było skłonnych używać opakowań ekologicznych.

Znając preferencje respondentów w tym zakresie, zapytano ich również o gotowość do płacenia wyższych cen za wymienione rodzaje towarów ekologicznych. Na podstawie tego pytania uzyskano następujące odpowiedzi: 45% badanych było skłonnych płacić do 10% więcej za towary ekologiczne w porównaniu z nieekologicznymi, 24% było skłonnych płacić 11-20% więcej, 20% było skłonnych płacić 21-30% więcej, a pozostałych 11% respondentów było skłonnych płacić nawet więcej niż 30%. Na podstawie otrzymanych wyników można zauważyć, że studenci są świadomi istotnej roli towarów ekologicznych, zarówno dla nich, jak i dla środowiska.

Uzupełnieniem wiadomości o świadomości ekologicznej studentów było zbadanie ich gotowości do płacenia za ochronę środowiska. Uczestnicy badania mieli do wyboru sześć wariantów odpowiedzi. Po przeanalizowaniu wyników badania okazało się, że 15% studentów nie było gotowych do ponoszenia wydatków na ochronę środowiska, 13% było gotowych do wydawania od 10 do 30 zł rocznie, 23% wydawałoby od 31 do 50 zł, 5% wydawałoby od 51 do 100 zł, pozostali (44%) nie potrafili określić, ile byliby gotowi wydawać na ten cel. Łączny odsetek studentów, którzy nie byli gotowi do ponoszenia jakichkolwiek wydatków na ochronę środowiska i tych niezdecydowanych (59%), w pewnym sensie wskazuje na rozbieżność między deklarowaną a rzeczywistą świadomością ekologiczną studentów. W tym przypadku konieczność podjęcia konkretnych działań i poniesienia określonych wydatków zadeklarowało łącznie 41% studentów. Można mieć tylko nadzieję, że taki odsetek pozytywnych deklaracji był podyktowany ograniczonymi środkami finansowymi studentów i w przyszłości ich gotowość do płacenia za środowisko wzrośnie.

3. Podsumowanie

Zrealizowanie koncepcji zrównoważonego rozwoju wymaga ukształtowania określonego, wręcz idealnego, poziomu świadomości ekologicznej wśród wszystkich członków społeczeństwa. Jest to konieczne, gdyż poziom tej świadomości, nawet wśród studentów predestynujących do roli potencjalnych elit społecznych, nie jest zadowalający.

Na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety można powiedzieć, że realna świadomość ekologiczna studentów, podobnie jak ogółu Polaków, nie jest na najwyższym poziomie, ani też nie jest ugruntowana, co przejawia się w sprzecznościach wynikających z ich odpowiedzi na pytania. Mianowicie:

- łącznie ponad 80% badanych studentów wskazało na dobre zaspokojenie potrzeb związanych z czystym środowiskiem, ale poziom zadowolenia z życia w czystym środowisku ocenili niżej, bo na 3,5;
- studenci zdają sobie sprawę, że zanieczyszczenie środowiska stanowi zagrożenie dla zdrowia (56% badanych wskazało to jako drugi czynnik pod względem

ważności po nałogach i używkach), ale jednocześnie umieścili życie w czystym środowisku na 14 pozycji (wśród 17 alternatywnych odpowiedzi) w hierarchii warunków ważnych dla udanego życia;

- wskaźnik studentów zaniepokojonych stanem środowiska przyrodniczego (38%) był mniejszy od identycznego wskaźnika wynikającego z badań ogólnopolskich (50%), większy zaś był wskaźnik studentów ambiwalentnych wobec stanu środowiska (20%) w porównaniu ze wskaźnikiem osób badanych w skali kraju (6%);
- tylko 40% badanych studentów zauważyło poprawę stanu środowiska przyrodniczego w stosunku do jego stanu sprzed pięciu lat, 1/3 w ogóle nie przywiązuje wagi do stanu środowiska; jednocześnie oba wskaźniki są dużo niższe w porównaniu z takimi wskaźnikami w skali ogólnopolskiej;
- istnieje rozbieżność między subiektywną a obiektywną oceną poziomu wiedzy ekologicznej studentów, subiektywna ocena jest bardzo wysoka, ale obiektywna (rzeczywista) wskazuje na duże braki w tym zakresie;
- studenci są świadomi, że poprawa stanu środowiska zależy w większości od aktywności ludzi, ale jednocześnie wskazują na konieczność zwiększenia aktywności państwa w zakresie ochrony środowiska (i to na wszystkich szczeblach administracji);
- studenci ocenili, że aktualne zaangażowanie wszystkich wymienionych jednostek w ochronę środowiska jest za małe w stosunku do tego, które jest potrzebne; jednocześnie wyniki badań potwierdzają również, iż w rzeczywistości nie wiedzą, kto aktualnie w największym stopniu jest zaangażowany w ochronę środowiska, czyli nie znają konkretnych danych, tylko kierują się populistycznymi i subiektywnymi poglądami, a zatem nie mają rzetelnej wiedzy ekologicznej; poza tym neutralny stosunek studentów do większości działań proekologicznych analizowanych w ankiecie wskazuje na rozbieżność między realną a deklarowaną świadomością ekologiczną;
- kwestie społeczne i bytowe w pewnym stopniu determinowałyby opinie ekonomiczno-ekologiczne studentów w hipotetycznych sytuacjach zamykania przedsiębiorstw uciążliwych dla środowiska;
- studenci są świadomi związku między wydatkami na ochronę środowiska a gospodarką, aczkolwiek są bardziej sceptyczni w ocenie niż tzw. statystyczny Polak;
- studenci mają aktualną wiedzę ekologiczną, którą w dużym stopniu czerpią ze środków masowego przekazu, tylko niewielki odsetek badanych korzysta z literatury fachowej z zakresu ochrony środowiska czy też wiedzy możliwej do zdobycia podczas zajęć akademickich¹, z tego powodu ich wiedza jest niepełna i niesystematyzowana;

¹ Badania przeprowadzane od kilku lat przez Samorząd Studencki wśród studentów WNEiZ, w ramach konkursu Złota Kreda, wykazały (niestety niechlubnie), iż ok. 15% badanych zaliczało przedmiot „gospodarka a środowisko” do grupy przedmiotów zbędnych. W latach 2001-2002 był wymieniany na drugim miejscu w tym zestawieniu, w latach 2003-2004 na piątym.

- studenci doceniają znaczenie towarów ekologicznych, o czym może w pewnym sensie świadczyć to, że pewna część studentów była gotowa płacić więcej za towary ekologiczne niż za nieekologiczne;
- istnieje rozbieżność między deklarowaną a rzeczywistą gotowością do płacenia za środowisko.

W świetle powyższych wniosków można sformułować następujące pytanie otwarte:

1. W jaki sposób podnieść poziom świadomości ekologicznej studentów tak, aby w jak największym stopniu zbliżyła się ona do modelu idealnej (w sensie – pożądanej) świadomości ekologicznej?

2. Jakie metody i środki zastosować w celu upowszechnienia wiedzy ekologicznej i zainteresowania studentów zagrożeniami ochrony środowiska przyrodniczego?

Literatura

- [1] Kielczewski D., *Ekologia społeczna*, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 1999.
- [2] Kryk B., *Ecological Knowledge and Education in Poland*, „Polish Journal of Environmental Studies” 2006 Vol. 15 No. 4C.
- [3] Kryk B., Włodarczyk-Śpiewak K., *Wybrane aspekty jakości życia na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*, [w:] D. Kopycińska (red.), *Zachowania rynkowe gospodarstw domowych i przedsiębiorstw w okresie transformacji systemowej w Polsce*, Katedra Mikroekonomii, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2006.
- [4] Raport CBOS, *Świadomość ekologiczna Polaków*, Warszawa 2004.

STUDENTS’ ECOLOGICAL AWARENESS – TRUE OR FICTION?

Summary

Ecological awareness of people is one of the factors conditioning solving environmental problems. There are different kinds of this awareness among others real and ideal. Considering these two types of the ecological awareness a purpose of the article is the attempt of the assessment of the real ecological awareness level of students who because of their education become potential candidates for the social elite having influence on views and the attitude of different social groups. On that account the article:

- presents research findings of the real ecological awareness of students on the example of students of the Faculty of Economics and Management of the University of Szczecin,
- compares the level of the ecological awareness of examined students with the level of the ecological awareness of the so-called statistical Pole in order to determine on what level the opinions of students are similar to the opinions of all examined Poles. In comparison are used findings of all-Polish examinations carried out by Public Opinion Research Centre in 2004.

Agnieszka Panasiewicz

SZKODA ŚRODOWISKOWA I JEJ UBEZPIECZENIE

1. Wstęp

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania rynkiem ubezpieczeń od ryzyka środowiskowego, czyli ubezpieczeń dotyczących szkód środowiskowych. Wynika to m.in. z tego, iż stale rozwijająca się działalność człowieka, postęp techniczny oraz dążenie człowieka do osiągnięcia coraz większych korzyści z prowadzonej działalności gospodarczej powodują, że pojawiają się stale nowe (nieznane wcześniej) zagrożenia i wynikające z nich ryzyka. Zaliczyć można do nich m.in. skażenia środowiska i katastrofy ekologiczne. Są to zagrożenia, które mogą spowodować bardzo duże szkody i z tego też względu naturalne jest, że człowiek szuka przed nimi ochrony. Taką ochronę mogą zaoferować firmy ubezpieczeniowe w postaci ubezpieczenia środowiskowego (określanego także jako ubezpieczenie ekologiczne).

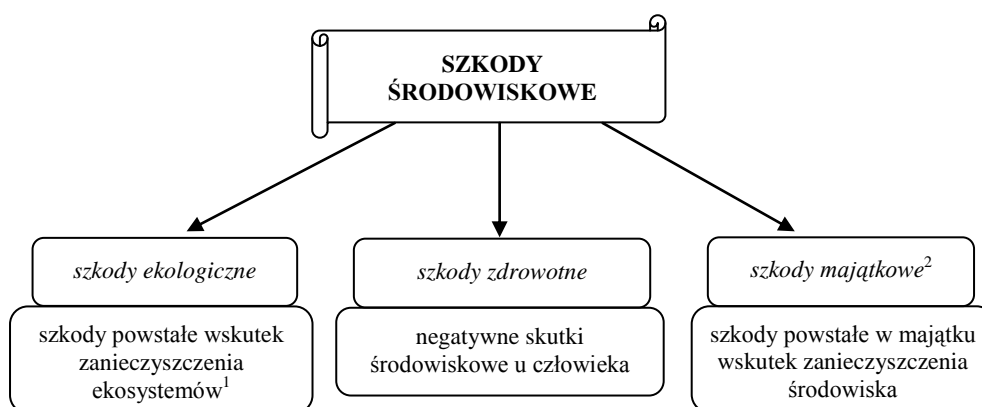
2. Definicja szkody środowiskowej

Podstawą koncepcji ubezpieczeń środowiskowych jest pojęcie **szkody środowiskowej**. Jest ona skutkiem realizacji niebezpieczeństwa jako źródła ryzyka środowiskowego. Zdefiniowanie szkody środowiskowej nie jest łatwe. Pojęcie to nie jest jednolicie rozumiane ani w prawodawstwie, ani w literaturze przedmiotu. Stąd też można spotkać wiele różnych definicji tego pojęcia. Ponadto w literaturze przedmiotu pojęcie szkody środowiskowej bardzo często utożsamiane jest wyłącznie ze szkodą ekologiczną, co zdaniem autorki nie jest dostatecznie uzasadnione, gdyż szkoda środowiskowa jest pojęciem znacznie szerszym niż szkoda ekologiczna. Według autorki szkoda ekologiczna jest rodzajem szkody środowiskowej.

W polskim prawie cywilnym pojęcie **szkody** nie zostało ustawowo zdefiniowane. Jednak posługując się ujęciem nauk prawa cywilnego, można stwierdzić, że jest to każdy uszczerbek, którego doznał poszkodowany wbrew swojej woli. Na potrzeby ubezpieczeń szkody można podzielić na:

- *majątkowe* – ich konsekwencją jest strata, a więc zmniejszenie majątku poszkodowanego lub utracone korzyści,
- *niemajątkowe*, których konsekwencją jest naruszenie dóbr osobistych [3, s. 13].

Nieco inny podział należy zastosować w przypadku szkód spowodowanych zanieczyszczeniem środowiska, które to zanieczyszczenie może spowodować szkody w samym środowisku, a także szkody w środowisku człowieka. Dlatego też można zaproponować podział szkód środowiskowych na trzy składowe, a mianowicie: szkody ekologiczne, szkody zdrowotne (osobowe) i szkody majątkowe powstałe wskutek zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego. Podział ten prezentuje rys. 1.

Rys. 1. Podział szkód środowiskowych

Źródło: opracowanie własne.

Zaproponowany przez autorkę artykułu podział szkód środowiskowych wynika m.in. z tego, iż ze szkodami środowiskowymi wiążą się dwa rodzaje skutków, a mianowicie:

- skutki bezpośrednie,
- skutki pośrednie.

Skutki bezpośrednie takich szkód to takie, które powodują straty w samym środowisku naturalnym, mogące polegać na: negatywnych zmianach jakości powietrza, negatywnych zmianach jakościowych i ilościowych zasobów wodnych, pogorszeniu jakości gleb, spadku jakości zasobów biotycznych, spadku produktywności ekosystemów, pogorszeniu wartości estetycznych krajobrazu.

Oprócz skutków bezpośrednich z pojęciem tym wiążą się również *skutki pośrednie*, które są wywołane przez skutki bezpośrednie i występują w postaci strat gospodarczych i społecznych (np. spadek plonów na skutek zanieczyszczenia środowiska, straty finansowe spowodowane niemożliwością prowadzenia działalności gospodarczej, wzrost zachorowalności, pogorszenie warunków życia) [4, s. 19].

¹ Ekosystem – podstawowa funkcjonalna jednostka ekologiczna, obejmująca wszystkie organizmy zasiedlające dany obszar i tworzące układ biotyczny wraz z towarzyszącym mu środowiskiem abiotycznym.

² Mienie, dobytek, własności i prawa majątkowe.

Proponowany podział szkód środowiskowych może również uzasadnić to, iż szkodliwe oddziaływanie zanieczyszczeń w sposób bezpośredni lub pośredni ma wpływ na człowieka, ekosystemy oraz system nieożywiony. Bliżej to wyjaśnia poniższe zestawienie rodzajów oddziaływań.

1. Bezpośredni lub pośredni wpływ na istotę ludzką:
 - ludzkie zdrowie – zachorowalność i śmiertelność związana z zanieczyszczeniem,
 - inne aspekty, jak zapach, walory wizualne i estetyczne.
2. Wpływ na ekosystemy:
 - wpływ na bioróżnorodność, stabilność ekosystemów,
 - wpływ na ekonomiczną produktywność systemów ekologicznych (np. produktywność rolniczą, leśnictwo).
3. Wpływ na systemy nieożywione:
 - straty materialne,
 - wzrost kosztów produkcji [9, s. 133].

Jak już wspomniano, w literaturze przedmiotu można spotkać wiele definicji szkody środowiskowej, która z reguły utożsamiana jest wyłącznie ze szkodą ekologiczną i w ten sposób definiowana. W literaturze nie ma w zasadzie definicji, która obejmowałaby wszystkie składowe szkody, a mianowicie: szkodę ekologiczną, środowiskową szkodę zdrowotną i majątkową. Jednak w kontekście ubezpieczeń środowiskowych wydaje się słuszne jak najszersze rozumienie pojęcia szkody środowiskowej. Konieczność ta wynika z tego, iż ubezpieczenia tego rodzaju powinny obejmować skutki pośrednie zanieczyszczenia środowiska (szkody majątkowe i osobowe), a także szkody wyrządzone w samym środowisku.

W prawodawstwie polskim nie ma jednolitej rozumianej definicji pojęcia szkody środowiskowej. Ustawa Prawo ochrony środowiska [12] w zasadzie nie podaje definicji tego pojęcia. Określa ona natomiast w art. 323, iż „każdy, komu przez bezprawne oddziaływanie na środowisko bezpośrednio zagraża szkoda lub została mu wyrządzona szkoda, może żądać od podmiotu odpowiedzialnego za to zagrożenie lub naruszenie przywrócenia stanu zgodnego z prawem i podjęcia środków zapobiegawczych, w szczególności przez zamontowanie instalacji lub urządzeń zabezpieczających przed zagrożeniem lub naruszeniem; w razie gdy jest to niemożliwe lub nadmiernie utrudnione, może on żądać zaprzestania działalności powodującej to naruszenie lub zagrożenie”. Jednocześnie ustawa Prawo ochrony środowiska w sprawach odpowiedzialności za szkody środowiskowe odsyła do przepisów Kodeksu cywilnego (art. 322).

W polskim Kodeksie cywilnym pojęcie szkody nie jest definiowane. W języku potocznym za szkodę uważa się uszczerbek, jaki następuje w sferze interesów (głównie majątkowy) określonego podmiotu, z reguły bez woli danego podmiotu [7, s. 115]. Jednak tej definicji nie można zastosować w przypadku szkód środowiskowych, ponieważ, jak już wspomniano, szkody tego rodzaju obejmują nie tylko szkody majątkowe, ale także szkody osobowe oraz szkody w samym środowisku.

Na gruncie prawa polskiego przez szkodę środowiskową należy rozumieć zanieczyszczenie zasobów naturalnych będących przedmiotem użytkowania (eksploatacji), obejmujących ograniczenie prawa do korzystania z zasobów naturalnych wskutek zanieczyszczenia, związaną z tym utratę korzyści oraz przede wszystkim koszty środków prewencyjnych i przywrócenia zasobów naturalnych do stanu sprzed zanieczyszczenia [7, s. 117].

Również w literaturze przedmiotu spotyka się wiele różnych interpretacji tego pojęcia. Na szczególną uwagę zasługują przytoczone poniżej definicje:

B. Baranowska-Dutkiewicz szkodę ekologiczną określiła jako „negatywne skutki środowiskowe spowodowane nadmiernym zanieczyszczeniem komponentów środowiska: powietrza, wody i gleby lub zmianami w ekosystemach znajdujących się w zasięgu oddziaływania sprawcy” [1, s. 6].

M. Longchamps uważa, że szkoda ekologiczna to „każdy uszczerbek jaki doznaje interes powszechny i indywidualny na skutek obniżenia jakości środowiska” [6, s. 9].

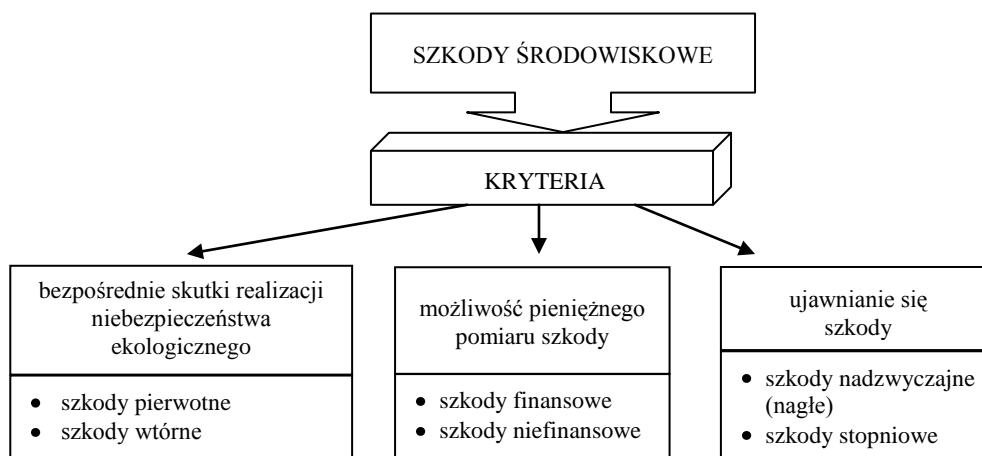
Zdaniem J. Famielec „szkoda ekologiczna to rzeczowy wymiar utraty funkcji pełnionych przez środowisko przyrodnicze. Szkoda ekologiczna to następstwo naruszenia środowiska przyrodniczego, które prowadzi do uszczerbku czyjegoś mienia lub zdrowia, lub też uniemożliwia wykorzystanie rekreacyjnych walorów środowiska” [5].

Spośród przytoczonych definicji szkody ekologicznej, zdaniem autorki, żadnej nie można w pełni zaakceptować. Wynika to przede wszystkim z tego, że żadna z nich nie ujmuje szkody środowiskowej w najszerszym zakresie. W przypadku definicji zaproponowanej przez B. Baranowską-Dutkiewicz szkoda ta utożsamiana jest wyłącznie z negatywnymi skutkami dla środowiska, pominięte są natomiast pośrednie skutki zanieczyszczenia środowiska, czyli skutki występujące w postaci strat gospodarczych i społecznych. W przypadku definicji zaproponowanej przez M. Longchamps krytyka opiera się na tym, iż definicja ta wiąże szkodę wyłącznie z obniżeniem jakości środowiska i skutkami takiego stanu rzeczy, abstrahuje natomiast od tego, że interes powszechny i indywidualny może ponieść również straty w związku z naruszeniem równowagi przyrodniczej (np. w związku ze zmniejszeniem dostępności do zasobów przyrodniczych) [2, s. 23]. Również definicji zaproponowanej przez J. Famielec nie można w pełni zaakceptować. Wynika to z tego, iż definicja ta wiąże szkodę ekologiczną wyłącznie ze skutkami pośrednimi (szkodami majątkowymi i osobowymi spowodowanymi wskutek zanieczyszczenia środowiska), pomija natomiast negatywne skutki dla samego środowiska, które polegają na zniszczeniu lub naruszeniu dóbr o charakterze naturalnym, będących elementami lub komponentami środowiska.

Na podstawie analizy literatury przedmiotu (opierając się głównie na definicji B. Baranowskiej-Dutkiewicz) **szkodę środowiskową** można określać jako *negatywne skutki środowiskowe spowodowane zanieczyszczeniem komponentów środowiska (wody, powietrza i gleby), które spowodowały śmierć, wzrost zachorowalności, pogorszenie warunków życia, szkody majątkowe i niekorzystne zmiany w ekosystemach.*

3. Klasyfikacja szkód środowiskowych

Szkody środowiskowe mogą być klasyfikowane z różnych punktów widzenia. Klasyfikacje szkód środowiskowych przedstawiono na rys. 2.

Rys. 2. Klasyfikacja szkód środowiskowych

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszym kryterium podziału szkód środowiskowych jest ich podział ze względu na bezpośrednie skutki realizacji niebezpieczeństwa ekologicznego. Wyróżnia się tu dwa rodzaje szkód:

- *szkody pierwotne*,
- *szkody wtórne*.

Za *szkodę pierwotną* uznaje się szkodę w środowisku spowodowaną w drodze emisji zanieczyszczenia, skażenia lub w inny sposób zaburzenia niewytwarzanych lub przetwarzanych przez człowieka gleby, powietrza i wód (szkoda ekologiczna) [8, s. 44]. Za *szkodę wtórną* uznaje się szkodę, która jest skutkiem zanieczyszczenia poszczególnych komponentów środowiska (czyli powstaje wskutek szkody pierwotnej), np. pogorszenie wartości estetycznych krajobrazu, spadek produktywności ekosystemów, szkody na ciele oraz majątkowe (czyli szkody osobowe i szkody majątkowe).

Drugim podziałem szkód środowiskowych jest ich podział z punktu widzenia możliwości pieniężnego pomiaru szkód:

- *szkody finansowe* – czyli szkody, które mogą być określone parametrami finansowymi, np. szkoda będąca skutkiem cofnięcia pozwolenia na pobór wody na cele technologiczne,
- *szkody niefinansowe* – czyli szkody, których nie można wyrazić w wartościach pieniężnych, np. szkoda będąca skutkiem zniszczenia estetyki krajobrazu czy wyginięcie gatunku [2, s. 24].

Szkody środowiskowe można również podzielić według kryterium ich ujawniania się. Z tego punktu widzenia wyróżnia się dwa rodzaje szkód:

- *szkody nadzwyczajne* (nagłe, żywiołowe), które są skutkiem zdarzeń o charakterze losowym,
- *szkody stopniowe* (przyszłe), które ujawniają się w dłuższym czasie.

Szkoda środowiskowa jest pojęciem istotnie różniącym się od szkody rozumianej w tradycyjnym ujęciu (szkody definiowanej na potrzeby tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych). Wynika to przede wszystkim z tego, iż szkoda środowiskowa, a w szczególności szkoda ekologiczna, jest z reguły bardzo trudna do naprawienia (w zasadzie nie można, nie da się jej naprawić do końca). W przypadku tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych szkoda to coś, co można naprawić, coś odwracalnego. Ponadto w przypadku szkody środowiskowej istnieją bardzo często problemy z ustaleniem podmiotów, które oprócz samego środowiska poniosły w wyniku zanieczyszczenia szkody. Szkodami zagrożeni są nie tylko bezpośredni sąsiedzi sprawcy szkody środowiskowej. Zagrożeni nimi mogą być również wszyscy mieszkańcy danej miejscowości, ludność całego państwa, na którego terytorium działa przedsiębiorstwo powodujące szkodę, a niekiedy nawet zagrożona szkodami może być społeczność międzynarodowa.

Szkoda środowiskowa zależy od wielu okoliczności i czynników, a na szczególną uwagę zasługują następujące determinanty szkody:

- wielkość zanieczyszczenia (mierzona najczęściej wartością stężeń substancji szkodliwych w określonym komponencie środowiska),
- rozległość zanieczyszczeń (mierzona obszarem lub biomasa poszkodowanych żywych elementów środowiska),
- czas trwania emisji zanieczyszczeń,
- charakter szkodliwego działania [1, s. 6].

Szkoda środowiskowa to zarówno zdarzenia losowe o charakterze nagłym, awaryjnym, jak i zdarzenia powolne (zanieczyszczenia stopniowe). Szkody te mogą podlegać ubezpieczeniu tylko wówczas, gdy istnieje możliwość wiarygodnego określenia przyczyny i sprawcy szkody. Automatycznie wykluczone jest pokrycie szkód, których nie można wymierzyć. Z tego też względu ubezpieczeniu tego rodzaju podlegają najczęściej zdarzenia nagłe, awaryjne. W przypadku tych zdarzeń ubezpieczyciele nie mają wątpliwości co do objęcia ich ubezpieczeniem, ponieważ łatwo ustalić zarówno sprawcę, jak i przyczynę szkody. W przypadku zdarzeń powolnych bardzo często istnieją trudności w ustaleniu ich sprawcy (są one efektem działania wielu sprawców) oraz przyczyny. Stąd też niezwykle rzadko są one przedmiotem ubezpieczenia.

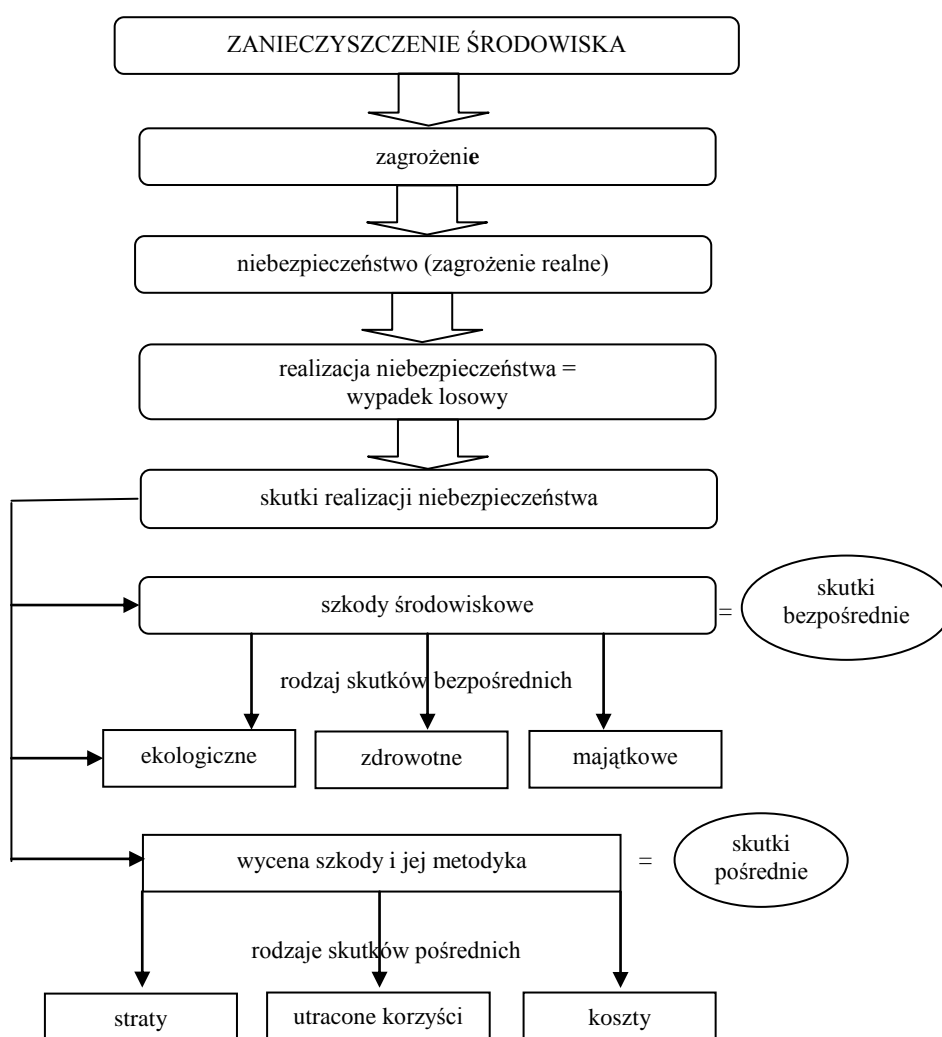
Szkody środowiskowe mogą mieć dwojaki charakter. Mogą być:

- *szkodami kumulacyjnymi* – wówczas niekorzystne efekty spowodowane zanieczyszczeniem środowiska ujawniają się dopiero po długotrwałym oddziaływaniu bodźców,
- *szkodami synergicznymi* – występującymi na skutek działania kilku bodźców; zgodnie z prawem synergii skutek jest większy niż suma konsekwencji działania każdego z nich z osobna [10].

Szkody środowiskowe są negatywnymi zjawiskami, które wynikają z zanieczyszczenia środowiska. Każda szkoda podlega wycenie, również szkody środowiskowe. W mierzeniu szkód środowiskowych uwzględnia się trzy podstawowe elementy skutków, a mianowicie:

- poniesione straty,
- utracone korzyści,
- koszty będące następstwem zdarzenia powodującego szkodę.

Podział ten prezentuje rys. 3.

Rys. 3. Szkoda środowiskowa i jej wycena

Źródło: opracowanie własne.

Wyceniając szkodę środowiskową, należy brać pod uwagę podział szkód środowiskowych na szkody ekologiczne, zdrowotne oraz majątkowe. Stąd też wycena wszystkich wspomnianych elementów musi być dokonana dla tych trzech rodzajów szkód.

Pierwszym elementem wyceny szkody środowiskowej są poniesione straty. W tradycyjnym ujęciu ze szkodami środowiskowymi utożsamia się negatywne skutki ekologiczne, zwane bezpośrednimi (np. zmiana jakości wody, bezproduktywne zużycie zasobów naturalnych). Oprócz nich występują skutki pośrednie. Te skutki występują w postaci:

- strat gospodarczych (np. spadek plonów na skutek zanieczyszczenia środowiska); straty te można rozpatrywać w ujęciu makroekonomicznym i mikroekonomicznym,
- strat społecznych, które należą do szkód trudnych do wymierzenia; są to głównie szkody w sferze zdrowia człowieka i jego warunków życia [10].

Drugim elementem są utracone korzyści. W wyniku zanieczyszczenia środowiska naturalnego niektóre jednostki prowadzące działalność gospodarczą polegającą na wykorzystaniu walorów środowiska naturalnego (np. turystyczne) nie mogą czerpać korzyści. Przykładem może być Hiszpania, gdy wskutek katastrofy tankowca „Prestige” (wyciek ropy z tankowca) zanieczyszczeniu uległy plaże Galicji, co w konsekwencji spowodowało olbrzymie straty podmiotów prowadzących działalność na tym terenie.

Ostatnim trzecim elementem składowym wyceny szkody są koszty będące następstwem zdarzenia powodującego szkodę. Bezpośrednia szkoda spowodowana pogorszeniem stanu zasobów naturalnych często sprowadza się do kosztów środków zabezpieczających oraz kosztów służących odtworzeniu stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody (oczywiście w miarę możliwości). Warunki ubezpieczeń środowiskowych, których przedmiotem jest szkoda środowiskowa, z reguły przewidują pokrycie przez firmę ubezpieczeniową kosztów poniesionych na zapobieganie szkodzie bądź w przypadku jej wystąpienia na zapobieganie zwiększeniu się jej rozmiarów. Ponadto umowy przewidują także pokrycie kosztów poniesionych na odtworzenie stanu środowiska (*cost of reinstatement*).

Szkody środowiskowe są bardzo trudne, a niejednokrotnie niemożliwe do naprawienia. Stąd też najlepszym rozwiązaniem jest zapobieganie im. Wymaga to jednak podjęcia właściwych działań w momencie, gdy szkoda została zidentyfikowana jako zdarzenie o istotnym prawdopodobieństwie realizacji [11]. Bardzo istotne w tym zakresie jest stosowanie **procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym**, który pozwala na zidentyfikowanie ryzyka i podjęcie działań mogących jej zapobiec lub zminimalizować jej rozmiary.

4. Zakończenie

W celu zastosowania na dużą skalę ubezpieczeń środowiskowych konieczne jest sprecyzowanie pojęcia szkody środowiskowej. Zasadne wydaje się, zdaniem autorki, aby definicja ta rozumiana była szeroko, aby obejmowała nie tylko skutki pośrednie zanieczyszczenia środowiska, ale także skutki bezpośrednie, które najczęściej są pomijane w proponowanych definicjach. Zaproponowana typologia oraz definicja szkody środowiskowej wymagają przeprowadzenia dalszej dyskusji merytorycznej.

Literatura

- [1] Baranowska-Dutkiewicz B., *Problem ubezpieczeń ekologicznych na tle zagrożeń środowiskowych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1993 nr 1-2, s. 6.
- [2] Borys G., *Ryzyko ekologiczne i jego systematyka na gruncie teorii ubezpieczeniowej*, [w:] S. Czaja (red.), *Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska*, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” nr 29, Jugowice-Wrocław 2002, s. 23.
- [3] Dmochowski S., *Ubezpieczenia majątkowe i osobowe*, PWE, Warszawa 1984.
- [4] Famielec J., Górka K., Mojżesz-Włazły G., *Straty i korzyści ekologiczne*, [w:] K. Górka (red.), *Ekonomika ochrony środowiska naturalnego*, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Kraków 1993, s. 19.
- [5] Famielec J., *Straty i korzyści ekologiczne w gospodarce narodowej*, PWN, Warszawa.
- [6] Longchamps M., *Odpowiedzialność za szkodę ekologiczną*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1986.
- [7] Maśniak D., *Ubezpieczenia ekologiczne*, Zakamycze, Kraków 2003.
- [8] Mołęda M., *Odpowiedzialność cywilna za szkodę w środowisku i jej ubezpieczenie*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 7-8, 2004, s. 44.
- [9] Śleszyński J., *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, Wydawnictwo ARIES, Warszawa 2000, s. 133.
- [10] <http://www.ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=97> (22. 05.2004).
- [11] <http://www.ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=539> (30.07.2004).
- [12] Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, DzU 2001, nr 62, poz. 627.

ENVIRONMENTAL DAMAGE AND ITS INSURANCE

Summary

Business is still developing with the aspiration to get more and more benefits which can create a number of new impediments – particularly those which are unknown till now. They can cause different damages not only in the field of the people activity but also in the personal and financial area. That is why new instruments are implemented in all environment area in the whole world. Among those instruments the most popular is the environmental insurance.

Agnieszka Panasiewicz – dr, asystent w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Adam Plachciak

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ NA TLE WYBRANYCH DYLEMATÓW MORALNYCH WSPÓŁCZESNYCH SPOŁECZEŃSTW ZACHODNICH

1. Wstęp

Pojęcie „zrównoważony rozwój” jest odpowiednikiem angielskiego wyrażenia *sustainable development*. W języku polskim angielski przymiotnik *sustainable* jest tłumaczony, zarówno jako ‘możliwy do utrzymania’, jak i ‘zdolny do trwania’. W literaturze przedmiotu na określenie anglojęzycznej wersji *sustainable development* używa się następujących terminów: „rozwój trwały, rozwój samopodtrzymujący się, czy też jako „ekorozwój”¹.

Idea zrównoważonego rozwoju pojawiła się już w latach 60. XX w. jako próba odpowiedzi na pytania o zagrożenia związane z dynamicznym rozwojem gospodarki krajów zachodnich, wyczerpywaniem się nieodnawialnych zasobów przyrody, zanieczyszczeniem naturalnego środowiska, szybkim tempem przyrostu demograficznego, pogłębiającym się rozdziałem między dobrobytem krajów wysoko rozwiniętych a całą resztą populacji ludzkiej cierpiącej głód i niedożywienie oraz ogólnym rozchwianiem, a w wielu przypadkach, rozpadem ekosystemów.

Termin ten jednak zyskał sobie popularność po opublikowaniu raportu Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ w 1987 r.² W raporcie tym zwrócono szczególną uwagę na potrzebę powiązania celów gospodarczych z celami ekologicznymi i społecznymi. Pięć lat później do sformułowanych przez Komisję ONZ zasad zrównoważonego rozwoju nawiązali uczestnicy pierwszego „Szczytu Ziemi” w Rio de Janeiro. Była to największa dotychczasowa konferencja poświę-

¹ Zarówno tłumaczenie, jak i interpretacja treści tego pojęcia stały się tematem licznych kontrowersji i sporów, dlatego też z oczywistych względów, wynikających z ograniczeń, w których zamyka się prezentowane opracowanie, nie jest możliwe ukazanie całej problematyki wspomnianego przedmiotu badań. G. Zabłocki wspomina o ponad sześćdziesięciu różnych definicjach i to tylko sformułowanych do 1989 r. [25, s. 7].

² Na temat wcześniejszych przedsięwzięć, które miały duże znaczenie dla kształtowania się idei zrównoważonego rozwoju zob. [25 s. 27-32].

cona problemom ochrony środowiska w skali ogólnoswiatowej, w której uczestniczyło ok. 15 000 delegatów ze 179 krajów. Rezultatem „Szczytu Ziemi” w Rio de Janeiro było przyjęcie *Deklaracji o środowisku i rozwoju* oraz *Agendy 21* – będącej programem narodowych i międzynarodowych działań, których celem miało być przygotowanie wspólnej wizji do rozwiązywania trudnych problemów społecznych, politycznych, gospodarczych oraz ekologicznych w zbliżającym się XXI w. W dniach od 26 sierpnia do 4 września 2002 r. odbył się w Johannesburgu „Światowy Szczyt Ziemi” będący podsumowaniem realizacji *Agendy 21 – Planu działań na rzecz zrównoważonego rozwoju* w czasach dynamicznego rozwoju gospodarczego i procesów globalizacyjnych. Potwierdzał on potrzebę realizacji podjętych wcześniej działań, ale też wskazywał na niedostateczną ich skuteczność.

Nie zajmuję się całościową prezentacją różnych koncepcji i ujęć definicyjnych idei zrównoważonego rozwoju, gdyż wymagałoby to osobnego opracowania. Zrównoważony rozwój – jak podaje Z. Hull – rozumie się jako: (1) wzrost gospodarczy uwzględniający wymogi ochrony środowiska; (2) ekologicznie zmodyfikowany rozwój określonych form życia społecznego (np. polityka ekologiczna); (3) zmianę (postulat wprowadzenia nowych zasad) relacji między państwami, społecznościami ludzkimi w kontekście tworzenia się zglobalizowanej ludzkości; (4) zmianę dotychczasowego paradygmatu społecznego, rewolucję ekologiczną, nową wizję społeczeństwa opartą na zasadach dostosowanych do możliwości przyrody i zarazem urzeczywistniającą ideały samorządności i uniwersalnej moralności; (5) konieczny etap na drodze do społeczeństwa ekologicznego, w trakcie którego dokonana zostanie przemiana świadomości ludzi i procesów gospodarczych, technologii oraz stosunków politycznych i relacji między państwami w skali globalnej [11, s. 56].

Próby wcielania w życie programowych założeń zrównoważonego rozwoju napotykać liczne problemy związane m.in. z brakiem politycznej woli poszczególnych krajów, niedopracowaniem globalnej strategii na rzecz osiągnięcia przyjętych celów, niejasnymi zapisami spodziewanych źródeł finansowania. Wydaje się, że idea zrównoważonego rozwoju przestaje przemawiać wystarczająco przekonującym głosem do współczesnego społeczeństwa, jako że propozycja porządkowania świata, którą ona głosi, wchodzi w bezpośredni konflikt z dominującym obecnie modelem konsumpcji i własności. Zdaje się, że kontestuje też zbyt wiele przyzwyczajęń, oczekiwań oraz dążeń współczesnego człowieka. Zasadniczej przyczyny osłabiania zainteresowań takimi ideami, jak zrównoważony rozwój, należy właśnie poszukiwać w narastającym przeświadczeniu o bezsensowności projektów zakładających rozwiązywanie problemów w sposób całościowy i kompleksowy. Niewątpliwie, źródłem takiego przekonania jest pojawiająca się z jednej strony erozja gruntu moralnego pod ideami triumfującej obecnie myśli neoliberalnej, a z drugiej strony – szerzący się relatywizm w obrębie wartości wyznawanych przez ludzi społeczeństw ponowoczesnych.

2. Moralne aporie gospodarki neoliberalnej

Zgodnie z założeniami neoliberalnej gospodarki naczelnym celem działalności ekonomicznej jest maksymalizacja korzyści materialnych przy jednoczesnej neutralizacji monopolu państwa kontrolującego przebieg procesów gospodarczych. Rola państwa ogranicza się jedynie do ochrony własności prywatnej oraz czuwania nad przestrzeganiem zasad porządku publicznego i likwidowania negatywnych skutków rynku w celu zapewnienia spójności społecznej. Za liberalizacją wewnętrzną postępuje zewnętrzna. Stany Zjednoczone, wykorzystując swoją pozycję jako lidera politycznego i gospodarczego w świecie, wymuszają na innych krajach zniesienie wszelkich barier i granic dla przepływu kapitału, usług i towarów. Polityka taka ostatnio staje się jedną z głównych przyczyn pojawienia się procesów globalizacji gospodarczej, która nieuchronnie prowadzi do: (1) wzmożonego rozwoju ponadnarodowych banków, giełd walutowych, papierów wartościowych; (2) upadku nierentownych, mało konkurencyjnych i produkujących za drogo firm; (3) prywatyzacji niemalże wszystkich gałęzi przemysłu w krajach rozwiniętych; (4) likwidacji drobnego przemysłu lokalnego; (5) eksportu kapitału za granicę i wypierania tam krajowych produkcji; (6) wzrostu wydajności pracy; (7) zwiększenia koncentracji kapitału i produkcji w coraz mniejszej liczbie podmiotów gospodarczych; (8) wzrostu nierówności dochodów i bogactwa, zarówno w poszczególnych krajach, jak i między krajami; (9) ujednolicenia preferencji konsumpcyjnych; (10) osłabienia roli biurokracji i administracji publicznej; (11) redukcji, a nawet likwidacji w niektórych krajach uprawnień socjalnych pracowników; (12) osłabienia państw narodowych; (13) uzyskania przewagi nad innymi państwami przez liderów liberalizacji [4, s. 293]³.

Już z przedstawionej pokrótce charakterystyki liberalnej gospodarki we współczesnym świecie widać, że jej konsekwencje są wielorakie i wymagałyby obszernego opracowania. Cel ten w niniejszym szkicu, ze względów oczywistych, nie może być jednak osiągnięty. Niemniej jednak chciałbym zwrócić uwagę na wybrane problemy. Rozpocznę od punktu trzynastego – nietrudno skojarzyć tutaj rolę USA jako głównego lidera światowej gospodarki. Szczególnego podkreślenia wymaga szybki wzrost gospodarczy tego kraju, poczynszy już od lat 60. XX wieku, podczas gdy w krajach zachodnich w tym samym czasie występowały liczne wahania, a nawet stagnacja we wzroście PKB. Procesom globalizacji gospodarczej w USA nie towarzyszył wzrost inflacji, natomiast taka zależność wystąpiła przykładowo w krajach skandynawskich. Ponadto w amerykańskiej gospodarce nie nastąpił tak gwałtowny wzrost bezrobocia, z jakim zmagają się w ostatnich dziesięcioleciach niemal wszystkie kraje świata. Siła robocza w Stanach Zjednoczonych jest dwa razy tańsza niż w Niemczech. Także manipulacja kursami walut i stopami procentowymi sprzyja umocnieniu tego kraju w światowej gospodarce.

³ Więcej na ten temat zob. [15; 17].

Niewątpliwie firmy amerykańskie zdobyły sobie uprzywilejowaną pozycję gospodarczą dzięki temu, iż zawczasu i bardziej bezwzględnie przygotowały się do konkurencji światowej. Nie jest jednak oczywiste, czy neoliberalni propagatorzy likwidacji państwowego interwencjonizmu w sprawach gospodarczych do końca są szczerze przekonani o jej konieczności. Okazuje się, że mimo otwarcia gospodarczego, nawet najbogatsi subsydują te sektory, które są mało konkurencyjne lub zagrożone w rozwoju (przykładem w USA może być ochrona rodzimego przemysłu lotniczego, komputerowego i stalowego).

Rynkowy system gospodarczy nie sprzyja ubogim w uzyskaniu możliwości wyższych dochodów. Od dawna rynki siły roboczej nie odczuwają potrzeby zatrudniania pracowników z niższych warstw społecznych, nieposiadających kwalifikacji zawodowych [1, s. 25]. Okazuje się, że nowe, bardziej efektywne ekonomicznie technologie pozwalają obniżać ceny wyprodukowanych towarów, ale najczęściej stają się główną przyczyną spadku popytu na siłę roboczą. Co więcej, większość wyprodukowanych za pomocą „bezosobowych technologii” towarów nadal jest niedostępna dla bezrobotnych i ich rodzin oraz dla „pracujących biedaków”, których wynagrodzenie zaledwie wystarcza na zaspokojenie podstawowych potrzeb życia. Jako że siła nabywczą bezrobotnych i ubogich jest zbyt słaba, w rachunku ekonomicznym nie bierze się pod uwagę wzrostu produkcji tych towarów, gdyż miałyby się to z kryteriami racjonalności gospodarczej, a współczesne państwa w obawie przed deficytem budżetowym nie tylko wycofują się z utrzymywania polityki dobrobytu, ale też dokonują poważnych redukcji w zakresie pomocy społecznej. Coraz bardziej narasta problem wzrostu różnic majątkowych i dochodów nie tylko między krajami, ale też między obywatelami poszczególnych krajów. Oficjalne statystyki podają, że menedżerowie w Stanach Zjednoczonych w latach 60. ubiegłego stulecia zarabiali średnio 30 razy więcej niż zwykli urzędnicy, natomiast w latach 90. XX w. ta dysproporcja w zarobkach wzrosła do 300 razy [4, s. 296]. Oblicza się, że majątek najbogatszych 358 miliardów pod koniec lat 90. XX stulecia był zbliżony do sumy dochodów 2,3 mld najbiedniejszych, tj. 45% ludności świata [1, s. 85]. Podczas gdy 30% mieszkańców globu w dalszym ciągu żyje poniżej granicy nędzy o dochodzie nieprzekraczającym jednego dolara dziennie, a ok. 18 mln zgonów rocznie spowodowanych jest chorobami cywilizacyjnymi i niedożywieniem [4, s. 296]. Bieda przestała być dziedziczna, stała się regionalna i strukturalna. Już w latach siedemdziesiątych w Raporcie fundacji Hammarskjölda dla ONZ w sprawie rozwoju i współpracy międzynarodowej sformułowano następujące wnioski: „Współczesne modele rozwoju skłaniają kraje trzeciego świata, czasem zwane krajami słabiej rozwiniętymi, a czasem rozwijającymi się, do przyspieszenia wzrostu ich produktu brutto, żeby zlikwidować przepaść, która jakoby dzieli je od tzw. krajów rozwiniętych. Już sama ta terminologia ma sens wartościujący – odnosi się do teorii, według której stan słabego rozwoju jest etapem wzrostu gospodarczego, i pomaga tę teorię podtrzymać. Teoria ta uzyskała szeroką akceptację, a jej postulaty nadają kierunek

niezliczonym strategiom. Historycznie ujmując, osiągnięto godne podziwu stopy wzrostu, a jednak nędza mas – nie mówiąc już o alienacji – nie została wykończona. Przeciwnie, nigdy przedtem nie cierpiało z jej powodu tak wiele ludzi” [18, s. 160]. Jedną z prób interpretacji przyczyn głodu i niedożywienia we współczesnym świecie jest odwoływanie się do związku zachodzącego między wielkością światowej produkcji a skalą globalnych potrzeb w tej dziedzinie. Okazuje się, że potencjał produkcyjny rolnictwa oraz posiadane środki transportu umożliwiają już od dawna niemalże całkowite zlikwidowanie głodu i niedożywienia na całym świecie [22, s. 137-138]. Problem polega na braku zainteresowania oraz niedobrze instytucji, które przejęłyby obowiązek finansowania i przekazywania tej żywności społecznościom, które jej najbardziej potrzebują. Ponadto ciągle nierozwiązana pozostaje kwestia współpracy ekonomicznej między bogatą Północą a biednym Południem. Założenie, że przyniesie ona współdziałającym stronom jednakowe korzyści, jest błędne, jeżeli przez korzyść rozumie się taki sam udział w tworzonym globalnym układzie, bowiem zmniejszenie dystansu pomiędzy krajami rozwijającymi się a rozwiniętymi wymagałoby od tych drugich rezygnacji chociażby z części dotychczasowej przewagi Północy, a tego jakby w ogóle nie bierze się pod uwagę. „Motywacja taka – jak pisze G. Zabłocki – znajduje uzasadnienie, gdy współpraca ma charakter gry o niezerowym, pozytywnym rezultacie, z którego korzysta każda ze współpracujących stron. Jednak pozytywny rezultat współpracy może być rozdzielony między strony w taki sposób, że tylko jedna z nich osiągnie korzyść” [25, s. 154].

W warunkach globalnej ekonomii siłą napędową gospodarki staje się konsumpcja. Jej wzrost w świecie w XX w. był zjawiskiem niebywałym. W 1998 r. wydatki prywatne i publiczne na cele konsumpcyjne wynosiły 24 tryliony dolarów, tj. dwukrotnie więcej niż w 1975 r., a sześciokrotnie więcej niż w 1950 r. [8, s. 635]. W okresie ostatnich 25 lat minionego stulecia w krajach rozwiniętych wzrost konsumpcji przypadający na jednego mieszkańca zwiększał się w tempie 2,5% rocznie, w Azji Wschodniej wzrost ten sięgał 6,5%, natomiast w Afryce przeciętne gospodarstwo domowe konsumuje obecnie 20% **mniej** niż 20 lat temu [8, s. 635]. Zaniepokojenie budzi to, że największy popyt na konsumpcję ominął jedną piątą całej populacji ludzkiej. Obecne wzory konsumpcji nie tylko są nierówne, ale wpływają też niekorzystnie na naturalne środowisko. Biorąc pod uwagę tylko Stany Zjednoczone, lidera światowej gospodarki liberalnej, oficjalne statystyki podają, że od 1940 r. Amerykanie przetworzyli przemysłowo tak dużą ilość ziemi, jak wszystkie dotychczasowe pokolenia łącznie; przeciętny mieszkaniec USA zużywa tyle energii, ile potrzebuje 531 Etiopczyków; Amerykanin dożywający wieku 75 lat produkuje 52 t odpadów; spędza 6 godzin tygodniowo na zakupach; szkody wyrządzone środowisku przez przeciętnego Amerykanina są 100 razy większe niż szkody spowodowane przez mieszkańca kraju biednego [14, s. 278].

Warto zauważyć, że raport z 1995 r. sporządzony dla Klubu Rzymskiego został tak opracowany, że jego głównym przesłaniem było wpisanie w ideę zrówno-

ważonego rozwoju zjawiska konsumpcjonizmu, stanowiącego integralny element procesów ekonomiczno-gospodarczych, przy zachowaniu wszelkich możliwości reprodukcyjnych życia społecznego ludzkości z jego podstawą bytową, jaką jest biosfera [5, s. 37]. Sposobem osiągnięcia tego celu miałyby być idea „mnożnika cztery” [24; 13]. *Motyw zysku* – zdaniem E.U. von Weizsäckera – który jest podstawą gospodarki rynkowej, powinien być wykorzystany do pokonania kryzysu ekologicznego. „Podobnie, jak w japońskiej sztuce walki ju-jitsu – humorystycznie przedstawia to ten autor – powinno się udać pokonać przeciwnika przez umiejętne pokierowanie jego siłami” [24, s. 145]. W ten sposób można by doprowadzić do *rewolucji efektywności*, dzięki której dałoby się pogodzić cele ochrony naturalnego środowiska, wzrostu gospodarczego i rozwoju społecznego. Taki projekt wydaje się dość obiecujący. W jego ramach idea zrównoważonego rozwoju jest w stanie nabierać nowego znaczenia, w zależności od zmieniających się sytuacji, dystansując się od idealistycznych czy też irracjonalnych koncepcji rozwoju. Trudno więc byłoby pojmować kategorie zrównoważonego rozwoju jako absolutną figurę pojęciową, a raczej należałoby rozumieć ją w sensie bardziej probabilistycznym, a to, co miałyby się odnosić do sfery regulatywnej, normatywnej, czyli imperatywnej, powinno zawsze dotyczyć aktualnego stanu rzeczy, w którym planuje się ją stosować [5, s. 37].

Badania socjologiczne, ekonomiczne i politologiczne dotyczące konsumpcjonizmu, jak pisze A. Papuziński – dowodzą dwóch rzeczy: „(1) cena za radykalne zanegowanie konsumpcjonizmu mogłaby być dla ludzkości porównywalnie duża, z zapłatą za trwałe folgowanie tej postawie; (2) konsumpcjonizm zawiera w sobie wielką dynamikę społeczną. Tym samym są dobrą podstawą postulatu ukierunkowania polityki ochrony środowiska (oraz związanej z nią polityki gospodarczej, polityki społecznej i innych polityk szczegółowych na transformację konsumpcjonizmu za sprawą stopniowej separacji od dotychczasowych i przesunięcia w stronę nowych struktur znaczeniowych” [20, s. 47].

Skłaniające do refleksji wnioski należałoby ująć w kilku następujących punktach: (1) kwestia nierówności oraz niesprawiedliwości zróżnicowań standardów konsumpcji i wynikający z niej problem wyczerpywania się naturalnych zasobów środowiska przyrodniczego i jego zanieczyszczania nie mogą być zmarginalizowane ze względu na ich konfliktogenność polityczną i aspekty etyczne; (2) bieda i głód często ukrywają wiele innych znamion nędzy, takich jak: przerażające warunki mieszkaniowe, choroby, analfabetyzm, osłabienie więzi społecznych, brak przyszłości i bezproduktywność – bołaczki, których nie uleczy strategia wyrównywania dysproporcji rozwojowych za pomocą liberalizacji gospodarki krajów Południa i włączenia ich w sieć gospodarki globalnej; (3) atrakcyjność neoliberalizmu często polega na manipulacji i presji wielkich korporacji gospodarczych, które z wielką łatwością wciągają miliony drobnych akcjonariuszy w gry kapitałowe na międzynarodowym rynku finansowym; (4) idea zrównoważonego rozwoju jako koncepcja dyscyplinowania działalności gospodarczej w świetle neoliberalnej tezy

o dobroczynnym wpływie rynku gospodarczego dla wszystkich podmiotów ekonomicznych w myśl tzw. zasady „skapywania zysków” pozwalającej rozwiać potencjalne wątpliwości moralne, traci w istocie rację bytu.

3. Moralność ponowoczesna

W naukach społecznych przynajmniej od lat 60. XX w. trwa dyskusja na temat przemian społeczno-kulturowych we współczesnych wysoko rozwiniętych krajach zachodnich. W opinii jednych badaczy świat Zachodu wszedł w nową fazę rozwoju, zwaną ponowoczesną⁴ (nazywaną też późną nowoczesnością czy epoką postmodernistyczną), dla innych jest to po prostu kontynuacja nowoczesności. Przy utrzymującym się społeczeństwie przemysłowym – jak zauważa U. Beck – zmienia się świat życia codziennego, pojawiają się nowe sieci powiązań społecznych, stosunków społecznych, linii konfliktów, politycznych form współpracy itd. [3, s. 22-34].

Na pierwszy plan projektu współczesnego społeczeństwa teoretycy ponowoczesności wysuwają następujące kwestie [23, s. 917]: (1) ośrodkiem uwagi ludzi ponowoczesnych staje się **konsumpcja** – występują oni przede wszystkim w roli konsumentów, w znacznej części nie uczestnicząc bezpośrednio w produkcji dóbr materialnych; (2) sprawą o kluczowym znaczeniu we wszystkich niemalże dziedzinach życia jest **obieg informacji** i dostęp do nich; (3) jednostki są w coraz mniejszym stopniu przywiązane do jednego zawodu i jednego miejsca – stają się współczesnymi **koczownikami**, których osiągnięcia życiowe zależą od zdolności przystosowywania się do coraz to nowych warunków, w jakich się nieuchronnie raz po raz znajdują; (4) niebywale wzrasta potęga środków masowego przekazu, które bezustannie wytwarzają obrazy zastępujące bezpośredni ogląd rzeczywistości; (5) zmienia się też charakter władzy, która coraz mniej nakazując i nadzorując, w coraz większym stopniu „uwodzi” obywateli za pomocą nowoczesnych środków komunikowania się masowego; (6) ze współczesnego społeczeństwa zniknęły dawne „metanarracje” wyznaczające dla wszystkich wielkie cele ogólne i pozwalające jednostce połączyć w sensowną całość oddzielne epizody swojej egzystencji społecznej – sprawdza się jak gdyby teza o „końcu wieku ideologii”; (7) nie ma w tym społeczeństwie jednolitego kanału kultury – panuje trwałe i nieustanny **pluralizm** kultur, tradycji społecznych, ideologii, „form życia”, „gier językowych” oraz świadomość i uznanie takiego pluralizmu; (8) trwa **kryzys tożsamości**, rozkładowi ulegają bowiem wszystkie tradycyjne grupy odniesienia: klasa, społeczność lokalna, państwo narodowe, Kościół itd.; (9) do społeczeństwa ponowoczesnego przestaje mieć zastosowanie pojęcie **całości** i to zarówno całości funkcjonalnej, o jakiej traktował, chociażby Talcott Parsons, jak i całości jako

⁴ Pojęcie „ponowoczesność”, chociaż znane od dość dawna, weszło w obieg właściwie od czasu pojawienia się niewielkiej książki Jeana François Lyotarda *Kondycja ponowoczesna*. Polskie wydanie [12].

„jedności przeciwieństw”, jaką – według marksistów – tworzą antagonistyczne, ale wielorako zależne od siebie klasy.

Zasadniczą rolę w tym konglomeracie poglądów odgrywa opozycja nowoczesności i ponowoczesności. Jakkolwiek problematyczne bywa definitywne rozstrzygnięcie tego, czy ponowoczesność jest negacją nowoczesności i początkiem czegoś zupełnie nowego, czy też jej kontynuacją i dopełnieniem, jej ideologowie i teoretycy nie mogą się obejść bez tej opozycji. „Ich punktem wyjścia – jak zauważa J. Szacki – jest z reguły krytyka zespołu wyobrażeń charakterystycznych dla »nowoczesnego« świata i »nowoczesnego« światopoglądu” [23, s. 913]. W ponowoczesnym społeczeństwie zostaje zakwestionowana m.in. modernistyczna koncepcja pojęcia podmiotu. Promuje się raczej ideę podmiotu zdecentrowanego, dla którego punktem odniesienia nie jest już „Wielki Człowiek Historii”, lecz raczej życie codzienne. Ponadto odrzucona zostaje możliwość istnienia pojedynczej i obiektywnej interpretacji jakiegokolwiek zjawiska, nie istnieje także ostateczna i definitywna odpowiedź na żadne pytanie, a w konsekwencji nie ma lepszych lub gorszych odpowiedzi.

Filozoficzna ponowoczesność, akcentująca zróżnicowanie i pluralizację prawdy, a także niemożliwość wypracowania ogólnie obowiązujących reguł, staje przed trudnym zadaniem skonstruowania jednolitej etyki. Dopuszczalna jest jedynie prawda rozbita na kawałki, sfragmentaryzowana, „lokalna”. Obiektywne wartości, które miałyby stanowić podstawę powinności i zobowiązań moralnych, okazują się ograniczać człowieka i jego wolność. Przekształcają się one w opcje będące kwestią subiektywnych przekonań i osobistych wyborów. W skrajnych ujęciach wieszczą się nawet nadejście epoki postdeontycznej (np. G. Lipovsky), wolnej od absolutnych imperatywów i obowiązków, traktowanych niemal jako symbole represyjnej władzy. Ponowoczesna dekonstrukcja obiektywnych wartości i reguł działania nie tylko odnosi się do dzieł filozofów i artystów, ale także przenika do życia zwykłych ludzi, przyjmujących bez sprzeciwu hasła nieograniczonej wolności od wszystkiego i absolutnego prawa do wszystkiego. Pojawia się więc niebezpieczeństwo, że w społeczeństwie, w którym praktycznie nic nie jest wiążące, w którym można czynić to, co się chce, wartości oraz normy wypracowane wcześniej zostaną porzucone i na zawsze zapomniane.

Już z tak pobieżnie przedstawionej perspektywy etycznej, która wyrasta z ponowoczesnej świadomości, można sądzić, że zasada zrównoważonego rozwoju traci rację swego istnienia, jako że mieści się w kategorii określanej jako „Wielkie Narracje”. Jest więc próbą narzucenia ogólnoswiatowego ładu. Koncepcja zrównoważonego rozwoju, ze względu na pewne analogie nawiązujące do oświeceniowych pomysłów filozofii społecznej, takich jak idee – ludzkości jako podmiotu dziejów, rozwoju jako postępu poznawczo-moralnego, racjonalności ludzkiego myślenia i działania, aksjologicznego systemu wartości głoszących pacyfizm, egalitaryzm, wolność, gatunkową solidarność, sprawiedliwość – może przypominać kolejny „wielki” projekt utopii poszerzony o wymiar ekologiczny [7; 10; 21].

Z pewnością zrównoważony rozwój nie jest utopią nawiązującą do pomysłu szczęśliwego społeczeństwa bez realnej możliwości wprowadzenia go w życie. A jeżeli nawet nią jest, to nie dotyczą jej wszystkie oskarżenia podające w wątpliwość oświeceniową ideę postępu [19, s. 30]. Zasadnicza różnica między ideą zrównoważonego rozwoju a oświeceniową utopią polega przede wszystkim na o wiele większym zasięgu współczesnej refleksji o świecie społecznym. O ile myśl oświeceniowa funkcjonowała głównie w sferze politycznej i ideologicznej (sprawiedliwy porządek społeczny) czy też ekonomicznej (liberalizm Smitha), o tyle idea zrównoważonego rozwoju ma pojemniejszy obszar znaczeniowy. Uwzględnia bowiem przyrodnicze uwarunkowania ludzkiej egzystencji, w większym stopniu dostrzega istnienie problemów globalnych, a także rodzące się z nich zagrożenia, ponadto dysponuje lepszymi środkami poznania, czyli większą orientacją co do potencjalnych czy aktualnych niebezpieczeństw, na które narażony jest współczesny ludzki świat [6]. W odróżnieniu od oświeceniowych utopii z przeszłości – jak pisze A. Papuziński – zrównoważony rozwój: „(1) nie zawiera wiary w nagłą zmianę świata pod wpływem rewolucji w zbiorowej świadomości człowieka, lecz jest propozycją wypracowania mechanizmów politycznych, prawnych i ekonomicznych, wyznaczających nowe standardy w relacjach między przyrodą, gospodarką i społeczeństwem; (2) nie jest aprioryczną konstrukcją filozoficzną z arbitralnie ustalonym systemem aksjologicznym, lecz jest koncepcją wykorzystującą, inspirującą, programującą badania naukowe w zakresie tych elementów czy wymiarów rzeczywistości, do których odnoszą się jej propozycje; (3) nie jest kolejną koncepcją polityczną czy ideologiczną ograniczoną do jednego – typowo ludzkiego – wymiaru rzeczywistości, lecz jest projektem odnoszącym kondycję jednostki i zbiorowości do najbardziej elementarnych podstaw ludzkiej egzystencji, do najważniejszych współczesnych wyzwań i do problemów na miarę sytuacji granicznych” [19, s. 31].

Idea zrównoważonego rozwoju różni się od oświeceniowego sposobu myślenia m.in. tym, że nie traktuje natury jako rzeczywistości, którą należy zdobyć i zawłaszczyć, lecz postrzega ją jako rodzaj wspólnoty, którą trzeba pielęgnować. Charakterystyczne dla zrównoważonego rozwoju są zaangażowanie, dopełnienie, integracja, holizm, podczas gdy w oświeceniowym typie myślenia dominowały eksploatacja, podziały, rozbiór i redukcja.

Znamienne dla czasów ponowoczesnych odseparowanie różnych dziedzin aktywności człowieka od moralności może stać się jedną z głównych przyczyn pojawiania się zagrożeń w sferze zarówno społecznej, ekonomicznej, jak i środowiskowej. Wyzwania, przed jakimi obecnie stanęła ludzkość, stwarzają nową sytuację dla etyki, różną od tej, która istniała w czasach nowoczesności. Etyka ponowoczesna wydaje się wyróżniać nie tyle tym, że dotyczy problemów odmiennych od tych, którymi żyło społeczeństwo czasów nowoczesnych, ile raczej nowym sposobem ich postrzegania i interpretowania. Ponowoczesność w sferze aksjologicznej określają następujące cechy: (1) moralność jest aporetyczna; (2) zasad

moralnych nie da się upowszechnić; (3) zjawiska moralne z natury rzeczy są irracjonalne, a ludzie stanowiący podmioty są wieloznaczeni [12, s. 197-198]. Nieodzwonne staje się poszukiwanie nowych paradygmatów etyki. Współczesna technologia umożliwiła człowiekowi działanie o tak olbrzymim czasowo-przestrzennym zasięgu i skutkach, że ramy indywidualistycznej i tradycyjnej etyki wydają się niewystarczające. Konieczne jest dokonanie zdecydowanego kroku w kierunku etyki bardziej uniwersalnej, a szczególnie ważne wydaje się dostrzeżenie znaczenia oraz rangi zasady odpowiedzialności, która będzie pojmowana szeroko, holistycznie i integralnie, promując wartości przekraczające ograniczenia tradycyjnego, indywidualistycznego i praktyczno-materialistycznego antropocentryzmu, a takie możliwości stwarza idea zrównoważonego rozwoju⁵.

4. Zakończenie

Neoliberalne tendencje oceny procesów zarówno rynkowych, pozarynkowych, gospodarczych, jak i społecznych za pomocą kategorii efektywności ekonomicznej oraz ponowoczesny relatywizm aksjologiczny w konfrontacji z założeniami zrównoważonego rozwoju zdają się wskazywać na ważne przyczyny niepowodzeń realizacji tej koncepcji. Zanikanie gruntu moralnego pod zasadą zrównoważonego rozwoju może stanowić jeden z podstawowych czynników hamujących jego skuteczność. Najpilniejszym więc zadaniem, które powinno zostać wykonane w stosunku do tej idei jest mobilizacja „globalnego” społeczeństwa obywatelskiego do moralnego wsparcia dla jej założeń.

Literatura

- [1] Bauman Z., *Globalizacja – I co z tego dla ludzkości wynika?*, PIW, Warszawa 2000.
- [2] Bauman Z., *Nowy porządek świata*, „Gazeta Wyborcza” 18-19 listopada 2000.
- [3] Beck U., *Konflikt dwóch modernizacji*, „Państwo i Kultura Polityczna” 1991 nr 1.

⁵ Przy uwzględnieniu następującej aksjologii zrównoważonego rozwoju, szanse przezwyciężenia obecnego kryzysu cywilizacyjnego – jak pisze Z. Hull – są realne jeżeli: „(1) idea ta będzie rozumiana i realizowana integralnie i uniwersalnie w odniesieniu do wszystkich sfer ludzkiej aktywności (politycznej, gospodarczej, społecznej...); (2) jeżeli zintegruje się ją z powszechnie akceptowanymi ideałami społecznymi i etycznymi, takimi jak równość, sprawiedliwość społeczna, cywilizacja miłości, solidarność; (3) będzie artykułowana w postaci emocjonalnie nasyconych przekazów zrozumiałych dla każdego i sprzyjających interioryzacji niesionych przez nią wartości i treści; (3) jej propagowanie i programowanie będzie szło w parze z łagodzeniem dysproporcji między biednymi (głodnymi) a bogatymi – zarówno w wymiarze globalnym jak i lokalnym, co, w pierwszym rzędzie, wiąże się z samoograniczeniem konsumpcji; (4) idea ta zostanie nie tylko ujęta (zaprogramowana) globalnie (jak w Rio de Janeiro). Konieczna jest jej konsekwentna realizacja w skali globalnej; (5) towarzyszyć jej będzie eliminowanie konfliktów zbrojnych, zagrożeń wojennych i postępujące rozdrobnienie” [9, s. 55-56].

-
- [4] Buksiński T., *Współczesne filozofie polityki*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2006.
- [5] Fiut I.S., *Zrównoważony rozwój: aspekt filozoficzny i medialny*, „Problemy Ekorozwoju” 2006, vol. 1 nr 2.
- [6] Gawor L., *Idea zrównoważonego rozwoju jako projekt nowej ogólnoludzkiej cywilizacji*, „Diametros”, Internetowe czasopismo filozoficzne. UJ, 2006, nr 2, www.diametros.uphils.uj.edu.pl/.
- [7] Gawor L., *Sustainable development jako współczesna wersja oświeceniowej filozofii społecznej*, [w:] A. Pawłowski (red.), *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, Seria Monografie KIS PAN, Lublin 2004.
- [8] Giddens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa 2006.
- [9] Hull Z., *Czy idea sustainable development ukazuje nową wizję rozwoju cywilizacyjnego?*, „Problemy Ekorozwoju” 2007 vol. 2 nr 1.
- [10] Hull Z., *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, [w:] A. Pawłowski (red.), *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, Seria Monografie KIS PAN, Lublin 2003.
- [11] Hull Z., *Filozofie zrównoważonego rozwoju*, [w:] A. Papuziński (red.), *Zrównoważony rozwój – od utopii do praw człowieka*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2005.
- [12] Kiepas A., *Ryzyko jako problem ekofilozofii*, [w:] A. Łatawiec (red.), *Między filozofią przyrody a ekofilozofią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego, Warszawa 1999.
- [13] Kozłowski S., Wróblewski Z. (red.), *Wokół mnożnika cztery*, Zakład Ekologii Człowieka KUL, Lublin 2000.
- [14] Kubka J., *Między konsumpcjonizmem a ascetyzmem ekologicznym: problem ekologicznej jakości i ekologicznego stylu życia*, [w:] J. Tomczyk-Tołkacz (red.), *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych i ekologii*, AE, Wrocław–Jelenia Góra 2003.
- [15] Luttwak E., *Turbokapitalizm*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2000.
- [16] Lyotard J.F., *Kondycja ponowoczesna – raport o stanie wiedzy*, Fundacja „Aletheia”, Warszawa 1997.
- [17] Martin H.B., Schumann H., *Pułapka globalizacji*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1999.
- [18] *O nowy styl rozwoju. Raport fundacji Hammarskjölda dla ONZ w sprawie rozwoju i współpracy międzynarodowej*, [w:] J. Pasejka (oprac.), *Nowy międzynarodowy ład ekonomiczny*, PWE, Warszawa 1979.
- [19] Papuziński A., *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, „Problemy Ekorozwoju” 2006 vol. 1 nr 2.
- [20] Papuziński A., *Zrównoważony rozwój a współczesny problem ekologiczny: ontologia polityki ochrony środowiska*, [w:] A. Papuziński (red.), *Zrównoważony rozwój – od utopii do praw człowieka*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2005.
- [21] Piontek Z., *Czy koncepcja zrównoważonego rozwoju jest utopijna*, [w:] A. Pawłowski (red.), *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, Seria Monografie KIS PAN, Lublin 2004.
- [22] Sen A., *Nierówności. Dalsze rozważania*, Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Kraków 2000.
- [23] Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- [24] Weizsäcker E.U., Lovins A.B., Lovins L.H., *Mnożnik cztery. Podwójny dobrobyt – dwukrotnie mniejsze zużycie zasobów naturalnych*, Wydawnictwo Rolewski, Toruń 1999.
- [25] Zabłocki G., *Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE LIGHT OF MODERN MORAL DILEMMAS

Summary

Difficulties of sustainable development implementation emerge out of different sources like the lack of political will, half-baked strategy for achieving expected goals, questionable legacy of financial sponsoring and others. But undoubtedly, one of the main problems of slowing down the sustainable development implementation comes out of two sources – the erosion of moral ground under the ideas of neoliberal thought and the spread of postmodern tendency of value deconstruction.

Adam Plachciak – dr, adiunkt w Katedrze Nauk Społecznych Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Michał Ptak

OPLATY, KARY I PODATKI SŁUŻĄCE OCHRONIE ŚRODOWISKA W POLSCE NA TLE DOŚWIADCZEŃ INNYCH KRAJÓW EUROPEJSKICH

1. Wstęp

W grupie instrumentów ekonomicznych wykorzystywanych w polskiej polityce ochrony środowiska pierwszoplanową rolę odgrywają opłaty powiązane z systemem funduszy celowych. Opłaty te spełniają dwie zasadnicze funkcje: bodźcową, polegającą na motywowaniu podmiotów gospodarujących do racjonalnego wykorzystywania zasobów i walorów środowiska, oraz redystrybucyjną (funduszwą), wyrażającą się w gromadzeniu za pomocą tych opłat środków finansowych przeznaczanych na przedsięwzięcia ochronne. Oprócz „zwykłych” opłat występują opłaty podwyższone i administracyjne kary pieniężne, naliczane w przypadku niewypełnienia określonych wymagań ochrony środowiska.

Pewne rozwiązania skierowane na ochronę środowiska zawarte są także w przepisach prawa podatkowego. Rozwiązania te mają najczęściej charakter ulg i zwolnień podatkowych, skłaniających podatników do podejmowania określonych działań czy wyboru określonych produktów. Można także przyjąć, że niektóre „klasyczne” podatki realizują w pewnym zakresie funkcję stymulacyjną, np. akcyza na paliwa silnikowe może skłaniać do korzystania z samochodów o niskim zużyciu paliwa. Generalnie jednak rola obecnego systemu podatkowego w osiąganiu celów polityki ochrony środowiska jest niewielka.

Rozwiązania funkcjonujące w polskiej polityce ochrony środowiska odbiegają od tych funkcjonujących w krajach Europy Zachodniej i Północnej. Kraje te na większą skalę wykorzystują podatki ekologiczne wpływające do budżetu państwa lub budżetów lokalnych. Co prawda spotyka się tam pewne przykłady wiązania dochodów z podatków czy opłat ekologicznych z wydatkami w dziedzinie ochrony środowiska, nie polega to jednak na tworzeniu funduszy celowych jako wyodrębnionych instytucji, finansujących szeroko rozumianą ochronę środowiska [17, s. 31].

Celem opracowania jest charakterystyka polskich instrumentów prawno-finansowych służących ochronie środowiska w kontekście dotychczasowych doświad-

czeń międzynarodowych. Szczególną uwagę zwrócono na kwestię przekazywania środków uzyskiwanych z tytułu opłat i kar ekologicznych na fundusze celowe. Wskazano także pożądane kierunki zmian systemu instrumentów ochrony środowiska w Polsce.

2. Ogólna charakterystyka instrumentów ochrony środowiska w Polsce

W polskim systemie instrumentów ekonomicznych istnieją opłaty i kary z tytułu użytkowania rozmaitych zasobów naturalnych. Opłaty i kary dotyczą ochrony powietrza, gospodarki odpadami, gospodarki wodnej, przyrody, górnictwa i rolnictwa (tab. 1). Niektóre z tych instrumentów mają długoletnią tradycję, sięgającą lat 70. XX w.

W porównaniu z innymi krajami europejskimi zakres stosowania instrumentów ekonomicznych w Polsce jest dość duży. Zakres ten zwiększył się istotnie w ciągu

Tabela 1. Wybrane opłaty, kary i podatki służące ochronie środowiska w Polsce

Rodzaj opłaty, kary lub podatku	Oddziaływanie bodźcowe ^{a)}
1	2
Ochrona powietrza atmosferycznego i klimatu	
Opłaty i kary za wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza	Podjęcie przedsięwzięć ograniczających emisję określonych substancji
Opłaty i kary za wprowadzanie do obrotu tzw. substancji kontrolowanych	Ograniczanie ilości substancji zubożających warstwę ozonową wprowadzanych na rynek
Akcyza na paliwa silnikowe i oleje opałowe	Korzystanie z samochodów o niskim zużyciu paliwa
Gospodarka odpadami	
Opłaty i kary dotyczące składowania i składowisk odpadów	Zmniejszenie ilości odpadów podlegających składowaniu
Opłaty produktowe (za opakowania, akumulatory nikielowo-kadmowe, nikielowo-żelazowe i in., ogniwa i baterie galwaniczne, oleje smarowe, lampy wyładowcze, opony)	Odzysk i recykling odpadów opakowaniowych i użytkowych
Opłata depozytowa (za akumulatory kwasowo-ołowiowe)	Zwracanie zużytych akumulatorów (ma to zapobiegać niepożądanym zachowaniom posiadaczy zużytych akumulatorów, np. wyrzucaniu akumulatorów w nieodpowiednie miejsca)
Opłaty dotyczące pojazdów wycofanych z eksploatacji	Zapewnienie sieci zbierania wyeksploatowanych pojazdów
Opłaty usługowe za odbieranie odpadów komunalnych	Obowiązek udokumentowania wykonania obowiązku ma przeciwdziałać praktyce wywożenia odpadów na „dzikie” wysypiska
Opłaty i kary dotyczące zużytego sprzętu elektrycznego i elektronicznego	Odzysk i recykling zużytego sprzętu

1	2
Gospodarka wodna i ściekowa	
Opłata za wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi	Oczyszczanie ścieków u źródeł ich powstawania; stosowanie technologii produkcji ograniczających ilość odprowadzanych zanieczyszczeń
Opłaty i kary za pobór wody	Oszczędne i racjonalne gospodarowanie zasobami wodnymi; zapobieganie traktowaniu wody jako dobra wolnego; odpowiednia lokalizacja inwestycji wodochłonnych
Opłaty pobierane na podstawie ustawy Prawo wodne	Stanowią swego rodzaju cenę za korzystanie z dróg i urządzeń wodnych
Opłaty usługowe za zaopatrzenie w wodę oraz odprowadzanie ścieków	Ograniczanie ilości pobieranej wody lub odprowadzanych ścieków
Inne	
Opłaty i kary za usuwanie drzew i krzewów	Zniechęcanie do pochopnego usuwania drzew i krzewów; ochrona drzew rzadkich
Opłaty i należności za wyłączenie gruntów rolnych lub leśnych z produkcji i inne opłaty w ustawie	Zapobieganie nadmiernemu zajmowaniu gruntów rolnych i leśnych na cele inwestycyjne; ochrona gruntów wysokiej klasy
Opłata eksploatacyjna i inne opłaty związane z eksploatacją kopalni	Ograniczenie ilości wydobywanych kopalni
Opłaty pobierane w parkach narodowych	Stanowią swego rodzaju cenę za wstęp do parku; ze względu na dość niewielką wysokość nie mają charakteru „zaporowego”
Kary za przekroczenie poziomu hałasu określonego w odpowiedniej decyzji lub pozwoleniu	Modernizacja i instalacja zabezpieczeń akustycznych

^{a)} Dotyczy oddziaływania wybranych opłat lub podatków (z wyjątkiem kar za przekraczanie poziomu hałasu).

Źródło: opracowanie własne.

ostatnich kilku lat, kiedy to opłatami produktowymi i depozytowymi objęto produkty stwarzające problemy w sferze gospodarki odpadami, takie jak: opakowania, akumulatory, oleje smarowe czy opony. Wprowadzenie opłat produktowych, dość powszechnie wykorzystywanych w krajach Europy Zachodniej, było postulowane od wielu lat. Dodatkowe opłaty i kary związane z uciążliwością ekologiczną produktów przewidziane są obecnie także w ustawie o recyklingu pojazdów wycofanych z eksploatacji [24] oraz w ustawie o zużytym sprzęcie elektrycznym i elektronicznym [25]. Ustawy te przenoszą do polskiego prawa przepisy dyrektyw Wspólnoty Europejskiej.

W polskiej polityce ochrony środowiska funkcjonują pewne instrumenty charakterystyczne głównie dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Chodzi tu m.in. o opłaty emisyjne nakładane na wiele różnych substancji wprowadzanych do powietrza, opłaty za pobór wody uzależnione od ilości, jakości i rodzaju pobieranej wody [15, s. 43-44, 59, 62] czy też opłaty związane z zajmowaniem gruntów rolnych i leś-

nych na cele inwestycyjne [12, s. 71-73]. Innym, także charakterystycznym rozwiązaniem dla krajów tego regionu jest stosowanie opłat podwyższonych bądź kar pieniężnych w przypadku przekroczenia określonych przepisów. Polskie prawo ochrony środowiska przewiduje możliwość odraczania, zmniejszania bądź umarzania takich opłat i kar.

Poszczególne opłaty przedstawione w tab. 1 w różnym stopniu pełnią funkcję bodźcową i funduszą. Przeprowadzone kilka lat temu badania potwierdzają jednak, że wiele z wykorzystywanych w Polsce instrumentów ochrony środowiska w dość istotny sposób spełnia pierwszą z tych funkcji, wymuszając na podmiotach działania zmierzające do ochrony środowiska. Badania te wskazują jednocześnie na słabszą realizację funkcji dochodowej przez przeważającą część opłat i kar [8, s. 117-137].

3. Opłaty ekologiczne jako źródło tworzenia funduszy celowych

Większość opłat i administracyjnych kar pieniężnych wymienionych w tab. 1 zasila fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej różnych szczebli. Jedynie opłaty i należności związane z wyłączeniem z produkcji gruntów rolnych i leśnych stanowią dochody (odpowiednio) Funduszu Ochrony Gruntów Rolnych oraz Funduszu Leśnego¹. Rola tych dwóch ostatnich funduszy w finansowaniu działań ściśle związanych z ochroną środowiska jest jednak dość ograniczona.

Fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej (czyli Narodowy Fundusz, fundusze wojewódzkie, powiatowe i gminne), stanowią jeden z najważniejszych elementów polskiego systemu finansowania ochrony środowiska. Na przychody tych funduszy składają się nie tylko opłaty i kary, ale także dobrowolne wpłaty, zapisy, darowizny, a w przypadku Narodowego Funduszu i funduszy wojewódzkich – także przychody z emisji obligacji czy środki uzyskane z tytułu pożyczek. Wpływy uzyskiwane z tytułu pożyczek i ich oprocentowania są w ostatnich latach na tyle znaczące, że Narodowy Fundusz i fundusze wojewódzkie postrzegają się jako instytucje o charakterze rewolwingowym [10, s. 179]. Co istotne, fundusze ochrony środowiska nie korzystają z dotacji budżetowych.

Środki funduszy przyznawane są, w zależności od typu funduszu i rodzaju finansowanych zadań, w formie nisko oprocentowanych pożyczek, dopłat do kredytów, a także dotacji. Poziom wsparcia finansowego z funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej wszystkich szczebli oscyluje wokół 3,7 mld zł (jedynie w 2003 r. był on wyższy od 4 mld zł). Oznacza to, że pomoc finansowa funduszy przekracza około dwukrotnie wpływy z opłat za korzystanie ze środowiska [7, s. 118]. Głównym beneficjentem pomocy są obecnie jednostki samorządu terytorialnego.

¹ Można mieć wątpliwości, czy Fundusz Leśny jest funduszem celowym w rozumieniu ustawy o finansach publicznych, gdyż ustawa go powołująca nie nazywa go funduszem celowym ani nie odsyła do ustawy o finansach publicznych.

Podobne fundusze o uniwersalnym charakterze, udzielające finansowego wsparcia dla przedsięwzięć z zakresu szeroko rozumianej ochrony środowiska, utworzone zostały także w wielu krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Fundusze te wyposażono w środki pochodzące z instrumentów ochrony środowiska (zwykle opłat emisyjnych), co miało zapewnić względnie stałe źródło dochodów na finansowe wspieranie różnych inwestycji ochronnych [22, s. 38]. W dokumentach OECD, zawierających zalecenia dotyczące funkcjonowania ekologicznych funduszy celowych, podkreślano jednak, że opieranie się na funduszach ekologicznych udzielających wsparcia finansowego powinno być rozwiązaniem przejściowym [23, s. 9]. Przewidywano, że znaczenie celowych funduszy ekologicznych będzie słabło wraz z sukcesywnym przechodzeniem do gospodarki rynkowej i pełniejszą implementacją zasady „zanieczyszczający płaci”. Pełnej realizacji tej zasady powinny służyć m.in. instrumenty polityki ochrony środowiska dostarczające emitentom odpowiednio silnych bodźców do ograniczania presji na środowisko.

Należy pamiętać, że gospodarka funduszowa jako taka i charakterystyczne dla niej wiązanie określonych dochodów z wydatkami [14, s. 115] (ang. *earmarking, hypothecation*) mają zarówno dodatnie, jak i ujemne strony. Wskazuje się np., że wyodrębnieniu części środków finansowych w postaci funduszu celowego, uzasadnianemu często potrzebą uniezależnienia określonej dziedziny przed koniecznością konkurencji o ograniczone zazwyczaj środki budżetowe, może towarzyszyć usztywnienie gospodarowania środkami publicznymi w całym sektorze finansów publicznych. Tworzenie funduszy celowych może także prowadzić do marnotrawstwa i nieracjonalnego wydatkowania zasobów pieniężnych. Dlatego też niektórzy autorzy jednoznacznie sprzeciwiają się wiązaniu wpływów z podatków ekologicznych z wyodrębnionymi zadaniami, argumentując, że powinny one, wraz z innymi podatkami, stanowić źródło pokrycia ogółu wydatków². W praktyce spotyka się jednak częste przypadki specjalnego przeznaczenia wpływów z opłat czy podatków ekologicznych, także w krajach Europy Zachodniej i Północnej³. W przypadku działających w Polsce funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej następuje wiązanie dochodów z określonymi wydatkami nawet w obrębie poszczególnych funduszy. Przykładem są wpływy z opłat produktowych za takie produkty, jak akumulatory, opony, oleje smarowe, które to wpływy Narodowy Fundusz powinien wyodrębniać i przeznaczać na cele związane ze zbieraniem i edukacją ekologiczną dotyczącą danej grupy produktów. Takie „poszufladkowanie” środków wewnątrz funduszy (określane czasami w literaturze jako „wewnętrzny *earmarking*”) może budzić szczególne obawy o efektywność gospodarowania zasobami pieniężnymi [11, s. 216].

² W. Oates, *Pollution Charge as a Source of Public Revenues*, [w:] H. Giersch (red.), *Economic Progress and Environmental Concerns*, Springer-Verlag, Berlin 1993, cyt. za [26, s. 180].

³ Jednym z niewielu krajów, w którym nie ma celowych opłat i podatków ekologicznych, jest Norwegia.

W niektórych krajach Europy Wschodniej rezygnuje się z funduszy celowych w ochronie środowiska bądź też zmienia się ich pozabudżetowy charakter. Można tu podać przykład Rosji, gdzie w 2000 r. zlikwidowano fundusz federalny oraz niektóre fundusze regionalne [6, s. 39]. W Estonii wpływy z opłat ekologicznych (zasilające wcześniej pozabudżetowy fundusz celowy) są od 1999 r. przekazywane do budżetu państwa z przeznaczeniem na przedsięwzięcia z zakresu ochrony środowiska [22, s. 32]. Środkami tymi administruje fundacja Centrum Inwestycji Ekologicznych, będąca instytucją pośredniczącą w procesie wdrażania Funduszu Spójności oraz Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego [2, stan z dnia 19.07.2006]. Na Łotwie z kolei Fundusz Ochrony Środowiska otrzymuje każdego roku dotację z budżetu państwa. Wysokość tej dotacji nie może być mniejsza od budżetu funduszu w poprzednim roku. Na szczeblu lokalnym funkcjonują jednak na Łotwie pewne formy funduszy celowych, których dochody stanowią wpływy (lub część wpływów) z opłat za spalanie odpadów, opłat emisyjnych, opłat za wydobycie kopalin i innych.

W ostatnich latach pojawiały się w Polsce plany likwidacji lub zniesienia funduszy ochrony środowiska i włączenia ich dochodów do odpowiednich budżetów. Projekty te poddano krytyce, argumentując to m.in. tym, że przekazanie środków funduszy do budżetów oznaczać będzie spadek nakładów na inwestycje w ochronie środowiska. Większość ekspertów opowiada się za pozostawieniem istniejącego systemu funduszy, dostrzegając w ich funkcjonowaniu wiele korzyści [10, s. 186]. Ważnym argumentem przemawiającym za utrzymaniem funduszy jest konieczność sprostanienia wymaganiom środowiskowym Unii Europejskiej [1, s. 181].

4. Potencjalne kierunki modyfikacji opłat i podatków ekologicznych w Polsce

W różnych opracowaniach na temat instrumentów ochrony środowiska w Polsce wiele uwagi poświęca się opłatom za wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza. Opłatami tymi objęta jest emisja 63 różnych substancji, wśród których znajdują się m.in. dwutlenek siarki, dwutlenek węgla oraz tlenki azotu. Opłaty emisyjne stosowane są także w przypadku braku możliwości ustalenia rodzaju i ilości substancji wprowadzanych do powietrza. Dotyczy to m.in. spalania paliw w silnikach spalinowych.

Stawki stosowanych w Polsce opłat emisyjnych za niektóre substancje (np. dwutlenek siarki) uważane są za dość wysokie z punktu widzenia możliwości finansowych polskich przedsiębiorstw. Jak wynika z tab. 2, opłaty te są jednak wielokrotnie niższe od opłat i podatków wykorzystywanych w polityce ochrony powietrza i zapobiegania zmianom klimatu w krajach skandynawskich.

Od dłuższego czasu wskazuje się na potrzebę ograniczenia liczby substancji objętych opłatami emisyjnymi. Uprościłoby to naliczanie i pobór opłat, a jednocześnie

Tabela 2. Opłaty i podatki (emisyjne lub produktowe) dotyczące emisji określonych gazów w wybranych krajach w 2005 r.⁴

Kraj	Dwutlenek węgla	Dwutlenek siarki	Tlenki azotu
	w euro za tonę		
Dania	12	1333	–
Estonia	0,7	8,8	20,2
Finlandia	18	–	–
Litwa	–	90	170
Łotwa	0,14	43	43
Norwegia	22-25 ^{a)}	8,9 ^{b)}	–
Polska ^{c)}	0,05	101,9	101,9
Szwecja	88	3300	4400

a) Stawki zróżnicowane w zależności od rodzaju produktu energetycznego; b) Stawka podatku produktowego za 1000 litrów oleju mineralnego; c) Przyjęto średni roczny kurs (1 euro = 4,0254 zł).

Źródło: [21, s. 46; 20].

nie przyczyniłoby się do ograniczenia potencjalnie wysokich kosztów administracyjnych związanych z ich funkcjonowaniem [18, s. 58]. Przedmiotem zmodyfikowanych opłat emisyjnych miałyby być jedynie substancje charakteryzujące się dużą możliwością monitorowania, będące przy tym źródłem istotnych dochodów [19, s. 62]. Warto przypomnieć, że postulowane były także dalej idące zmiany w systemie instrumentów ochrony powietrza atmosferycznego. Polegały one m.in. na zastąpieniu opłaty emisyjnej za dwutlenek siarki opłatą produktową naliczaną w zależności od zawartości siarki w paliwach i na wprowadzeniu narzutu ekologicznego od paliw [zob. 3 i 18] czy podatku węglowego (czyli podatku naliczanego od zawartości pierwiastka węgla w paliwie bądź też od emisji dwutlenku węgla).

Dane przedstawione w tab. 2 wskazują na bardzo niską stawkę opłaty za emisję dwutlenku węgla. Należy jednak pamiętać, że wysokie stawki podatków od emisji CO₂ (czy też od pierwiastka węgla zawartego w paliwach) spotyka się jedynie w niektórych krajach zachodniej i północnej Europy. Podatkom tym towarzyszą z reguły liczne ulgi i zwolnienia podatkowe motywowane najczęściej względami społecznymi lub potrzebą ochrony konkurencyjności krajowych przedsiębiorstw. Obecnie pewną przeszkodą w szerszym stosowaniu podatków węglowych w krajach Unii może być wprowadzenie systemu handlu uprawnieniami do emisji CO₂, którego ramy tworzy dyrektywa 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 października 2003 r. ustanawiająca system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie oraz zmieniająca dyrektywę Rady 96/61/WE. Można bowiem spodziewać się, że instalacje objęte systemem handlu emisjami będą wyłączane z opłat (podatków) węglowych lub energetycznych [21, s. 238].

⁴ Zamieszczone w tabeli informacje należy traktować orientacyjnie ze względu na występowanie różnego rodzaju ulg i zwolnień zmniejszających nominalną stawkę podatkową.

Liczne zastrzeżenia wysuwane są w stosunku do istniejącego obecnie w Polsce systemu opłat produktowych dotyczących opakowań i produktów uciążliwych dla środowiska w fazie produkcyjnej czy pokonsumpcyjnej. Opłaty te nie mają charakteru typowych opłat produktowych – są one raczej pewną sankcją za niewykonanie określonego poziomu odzysku lub recyklingu. Taka konstrukcja uniemożliwia objęcie opłatami dóbr uciążliwych dla środowiska, w przypadku których odzysk i recykling są niemożliwe ze względów technicznych [9, s. 131]. Dobrym rozwiązaniem może być zatem przekształcenie tych opłat w klasyczne opłaty produktowe oraz rozszerzenie katalogu objętych nimi produktów. Systemem opłat produktowych mogłyby zostać objęte np. pestycydy, nawozy, a także torby na zakupy i naczynia stołowe wykonane z tworzywa sztucznego [13, s. 177]. Inny kierunek zmian mógłby polegać na rezygnacji ze stosowania dotychczasowych opłat produktowych dla niektórych produktów i zastąpienie tych opłat systemem depozytowym. Mogłoby to dotyczyć takich produktów, jak akumulatory czy opony.

Pewien wpływ na system opłat i podatków ekologicznych stosowanych w Polsce i innych państwach członkowskich Unii Europejskiej mają obecnie przepisy prawa Wspólnoty. Należy tu wymienić przede wszystkim obowiązek dostosowania krajowych stawek akcyzy na nośniki energii do stawek minimalnych określonych w tzw. dyrektywie energetycznej [5]. W przypadku Polski oznaczać to będzie nie tylko konieczność podwyższenia akcyzy na benzynę i olej napędowy, ale także wprowadzenie nowych podatków od węgla, koksu i gazu ziemnego. Na sposób określania wysokości opłat ekologicznych w państwach Unii pewien wpływ mają także przepisy ramowej dyrektywy wodnej [4]. Dyrektywa ta zobowiązuje bowiem poszczególne kraje do uwzględnienia w opłatach za wodę pełnych kosztów, a więc nie tylko kosztów usług, ale także kosztów ekologicznych i kosztów zasobowych [15, s. 46].

Można oczekiwać, że dziedziną, w której w najbliższych latach nastąpi największy rozwój instrumentów ekonomicznych w krajach Unii Europejskiej, będzie transport [21, s. 20-21]. Zmiany w opodatkowaniu pojazdów mogą polegać na różnicowaniu stawek podatków transportowych w zależności od zużycia paliwa czy emisji dwutlenku węgla. Takie rozwiązania są już stosowane w Danii czy Wielkiej Brytanii. W tym kierunku zmierza także projekt dyrektywy Rady UE w sprawie podatków związanych z samochodami osobowymi [27]. Projekt ten zakłada uzależnienie podatków transportowych od emisji dwutlenku węgla oraz stopniowe wycofywanie podatków rejestracyjnych na rzecz szerszego wykorzystywania przez państwa członkowskie rocznych podatków drogowych. Dodatkowym kierunkiem rozszerzania zakresu przedmiotowego instrumentów sprzyjających realizacji polityki ochrony środowiska jest wprowadzanie opłat za przejazd (tzw. eurowiniet) dla samochodów ciężarowych. Wiele zainteresowania w krajach i miastach europejskich wzbudzają obecnie opłaty za korzystanie z dróg w miastach przyczyniające się do zmniejszenia natężenia ruchu samochodowego.

5. Podsumowanie

Opłatami i karami ekologicznymi objęto w Polsce wiele rodzajów zanieczyszczeń oraz różnych form ingerencji w środowisko. Instrumenty te powinny być jednak w dalszym ciągu doskonalone. Kierunki zmian mogą być w pewnych przypadkach wyznaczane przez doświadczenia innych krajów oraz przepisy dyrektyw Unii Europejskiej.

Pełna ocena skuteczności oraz efektywności opłat i kar stosowanych w Polsce wymaga uwzględnienia znaczenia funduszy ekologicznych w procesie finansowania przedsięwzięć ekologicznych. Uważa się, że ten dość rozbudowany system gromadzenia i wydatkowania środków na ochronę środowiska funkcjonuje sprawnie i powinien być (po pewnych usprawnieniach) pozostawiony. Możliwe jest jednak, że w dalszej perspektywie nastąpi stopniowa likwidacja systemu funduszy celowych, a dochody tych funduszy zostaną włączone do odpowiednich budżetów. Część opłat ekologicznych może wtedy utracić swój dotychczasowy celowy charakter. Rola tych opłat w finansowaniu ochrony środowiska będzie miała wtedy jedynie charakter pośredni.

Literatura

- [1] Borys T., *Teraźniejszość i przyszłość wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej – próba syntezy*, [w:] T. Borys (red.), *Finansowanie ochrony środowiska w Polsce w kontekście standardów Unii Europejskiej*, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej we Wrocławiu, Wrocław 2003.
- [2] Centrum Inwestycji Ekologicznych, witryna internetowa, <http://www.kik.ee>.
- [3] Czaja S., Fiedor B., *Podatek ekologiczny od paliw. Wybrane konsekwencje ekonomiczne, społeczne i ekologiczne*, „Ekonomia i Środowisko” 1995 nr 2.
- [4] Dyrektywa 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r. ustanawiająca ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej.
- [5] Dyrektywa Rady 2003/96/WE z dnia 27 października 2003 r. w sprawie restrukturyzacji wspólnotowych przepisów ramowych dotyczących opodatkowania produktów energetycznych i energii elektrycznej.
- [6] *Environmental Management in Russia: Status, Directions and Policy Needs*, The World Bank, Washington 2004.
- [7] Famielec J. (red.), *System finansowania ochrony środowiska w Polsce w warunkach integracji z Unią Europejską*, AE, Kraków 2005.
- [8] Fiedor B. (kierownik projektu), *Koncepcja modyfikacji systemu instrumentów ekonomicznych dla ochrony środowiska*, AE, Wrocław 2003.
- [9] Fiedor B. (kierownik projektu), *Założenia do opracowania aktów prawnych zgodnie z przyjętą przez rząd koncepcją modyfikacji instrumentów ekonomicznych dla ochrony środowiska w Polsce wraz z oceną skutków proponowanych regulacji*, AE, Wrocław 2004.
- [10] Górka K., *Tendencje zmian w stosowaniu funduszy ekologicznych w Polsce*, [w:] F. Piontek, W. Piontek (red.), *Rola i znaczenie funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej po integracji*

- Polski z Unią Europejską*, Zeszyty Naukowe nr 37, Polska Akademia Nauk, Warszawa–Bielsko-Biała–Katowice 2004.
- [11] Jendroška J., Bar M. (red.), *Przepisy o opakowaniach oraz o opłacie produktowej i depozytowej. Komentarz*, Centrum Prawa Ekologicznego, Warszawa 2002.
- [12] Klarer J., McNicholas J., Knaus E.-M., *Sourcebook on Economic Instruments for Environmental Policy in Central and Eastern Europe*, The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, Szentendre 1999.
- [13] Kudełko M. (red.), *Analiza i ocena możliwości przeprowadzenia w Polsce proekologicznej reformy podatkowej*, Praca sfinansowana ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej na zamówienie ministra środowiska, Kraków 2005.
- [14] Małecki J., *Prawnofinansowe instrumenty ochrony i kształtowania środowiska*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1982.
- [15] *Market-Based Instruments for Environmental Policy in Europe*, European Environmental Agency, Copenhagen 2005.
- [16] Miłaszewski R., *Oplaty za usługi wodne*, „Przegląd Komunalny” 2005 nr 5.
- [17] Piontek W., *Dopuszczalność i zasady udzielania pomocy publicznej w ochronie środowiska w świetle integracji Polski z Unią Europejską*, [w:] J. Zalewa (red.), *Ekonomiczno-finansowe i prawne instrumenty ochrony środowiska naturalnego w Polsce*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.
- [18] Poskrobko B. (red.), *Oplaty za emisję zanieczyszczeń do powietrza*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1999.
- [19] Poskrobko B., Bukowska J., Ejdys J., Sidorczuk E., *Propozycja modyfikacji wybranych instrumentów ekonomicznych ochrony środowiska w Polsce*, „Ekonomia i Środowisko” 2004 nr 2.
- [20] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2005 r. w sprawie opłat za korzystanie ze środowiska (DzU 2005 nr 260, poz. 2176).
- [21] Speck S., Andersen M., Nielsen H., Ryelund A., Smith C., *The Use of Economic Instruments in Nordic and Baltic Environmental Policy 2001-2005*, Nordic Council of Ministers, Copenhagen 2006.
- [22] Speck S., McNicholas J., Markovic M. (red.), *Environmental Funds in the Candidate Countries*, The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, Szentendre 2001.
- [23] *The St Petersburg Guidelines on Environmental Funds in the Transition to a Market Economy*, OECD, Paris 1995.
- [24] Ustawa z dnia 20 stycznia 2005 r. o recyklingu pojazdów wycofanych z eksploatacji (DzU 2005 nr 25, poz. 202).
- [25] Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o zużytym sprzęcie elektrycznym i elektronicznym (DzU 2005 nr 180, poz. 1495).
- [26] Wallart N., *The Political Economy of Environmental Taxes*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham 1999.
- [27] *Wniosek dotyczący dyrektywy Rady w sprawie podatków związanych z samochodami osobowymi*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 2005.

**ENVIRONMENTALLY RELATED CHARGES, FINES AND TAXES
IN POLAND IN THE LIGHT OF OTHER EUROPEAN COUNTRIES'
EXPERIENCE**

Summary

The paper presents the role of charges and fines in Polish environmental policy. The revenues raised by these instruments are transferred to the earmarked funds. The funds use the revenues to provide financial assistance for investments and other projects to achieve environmental objectives. Polish experience differs from the experience with environmental taxes in west and north European countries where the majority of environmental taxes generally represent central or local budget revenues. There is growing interest in such taxes in Poland.

The author emphasizes the need of changes in the Polish system of economic instruments used for environmental protection. These changes will provide for the simplification of the existing system.

Michał Ptak – mgr, asystent w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Małgorzata Sej-Kolasa, Anetta Zielińska

CHARAKTERYSTYKA PORÓWNAWCZA WOJEWÓDZTW NA PODSTAWIE JAKOŚCI POWIETRZA

1. Wstęp

Zarządzanie środowiskiem w Polsce realizowane jest na trzech zasadniczych poziomach: krajowym, regionalnym oraz lokalnym, czyli powiatowym i gminnym. Bez względu na poziom zarządzania, podejmowanie decyzji dotyczących środowiska wymaga dysponowania odpowiednią informacją – informacją ekologiczną. Za informację ekologiczną uznajemy wszelkie rodzaje informacji, które identyfikują problemy powstające na styku człowiek–gospodarka–społeczeństwo i środowisko przyrodnicze [1, s. 70].

Informacja ekologiczna:

- pozwala poznawać środowisko i istniejące w nim zależności,
- ułatwia identyfikację problemów powstających w wyniku antropogenicznego oddziaływania na środowisko i jego komponenty,
- jest podstawą szacowania skutków negatywnego wpływu na środowisko i jego komponenty oraz elementy składowe,
- ułatwia określanie właściwych i niewłaściwych sposobów oddziaływania na środowisko (korzystania ze środowiska),
- pozwala oceniać znaczenie środowiska i jego użytków w życiu człowieka i istnieniu cywilizacji ludzkiej,
- wpływa na właściwe kształtowanie oddziaływania człowieka na środowisko (świadomość ekologiczną, postawy ludzkie, wzorce konsumpcji i korzystania ze środowiska) [1, s. 70].

W badaniach środowiska brane są pod uwagę różne rodzaje obiektów oraz różne deskryptory środowiska. Zakres dostępnych danych dotyczących środowiska odpowiada obowiązującemu stanowi prawnemu w tej dziedzinie, w szczególności regulacji wynikającej z ustawy Prawo ochrony środowiska [13] oraz ustaw pokrewnych. Dane środowiskowe obejmują m.in.:

- warunki naturalne (geograficzne, hydrograficzne, meteorologiczne),

- stan i zmiany w wykorzystaniu zasobów powierzchni ziemi, zagrożenia i ochrony gleb oraz kopalin,
- zanieczyszczenie i ochronę powietrza,
- zasoby, wykorzystanie oraz zanieczyszczenie i ochronę wód,
- ochronę przyrody, krajobrazu i różnorodności biologicznej,
- odpady przemysłowe i komunalne,
- promieniowanie jonizujące i hałas,
- działalność kontrolną i społeczną na rzecz ochrony środowiska,
- ekonomiczne aspekty ochrony środowiska [6].

Dane mogą być prezentowane np. w układzie województw, podregionów, powiatów, gmin, miast o dużej skali zagrożenia środowiska lub według specyficznych klasyfikacji i delimitacji: np. według regionów hydrograficznych, regionalnych zarządów gospodarki wodnej, jednostek organizacyjnych leśnictwa, obiektów i obszarów o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych oraz obszarów ochrony uzdrowskiej [6, s. 41].

W złożonym, wielowymiarowym systemie społeczeństwo–gospodarka–środowisko niekiedy zachodzi potrzeba dokonania porównania badanych obiektów (województw, podregionów itp.) zgodnie z przyjętym kryterium pomiaru.

Celem artykułu jest zilustrowanie możliwości wykorzystania wielowymiarowej analizy porównawczej w badaniach środowiska w układzie terytorialnym. Jako przykład przeprowadzono ocenę jakości powietrza dla województw, wykorzystując metody porządkowania liniowego.

2. Metodologia badawcza

Substancje zanieczyszczające, emitowane do powietrza w wyniku procesów naturalnych i działalności człowieka, stwarzają wiele zagrożeń dla zdrowia i wykazują niekorzystny wpływ na przyrodę i wytwory kultury materialnej. Główną przyczyną antropogenicznego zanieczyszczenia powietrza jest spalanie paliw w celu wytwarzania energii.

Problemy związane z zanieczyszczeniem powietrza odnoszą się do różnych skal przestrzennych: mogą mieć charakter lokalny (np. przekroczenia dopuszczalnych stężeń zanieczyszczenia w rejonie oddziaływania określonych źródeł emisji), regionalny (zakwaszenie i eutrofizacja), kontynentalny (wysokie stężenia ozonu w przyziemnej warstwie atmosfery w warunkach sprzyjających jego tworzeniu) lub globalny (zmiany klimatyczne, zanik warstwy ozonowej) [7, s. 39].

Jakość powietrza jest jednym z istotnych czynników wpływających na zdrowie człowieka. Dotychczasowe badania jakości powietrza wskazują, iż największe zanieczyszczenie powietrza występuje zwykle na obszarach zurbanizowanych. Przy obecnym rozwoju technicznym i gospodarczym w Polsce najpoważniejszym prob-

lemem pozostaje zbyt wysokie stężenie ozonu przyziemnego i pyłu zawieszonego [11].

Do przeprowadzenia wielowymiarowej analizy porównawczej wykorzystano klasyfikację hierarchiczną, a w szczególności metody porządkowania liniowego; ocena obiektów (województw) dokonana została ze względu na jakość powietrza¹.

Wykorzystanie miar agregatowych umożliwia pomiar wielowymiarowych zjawisk, a także uporządkowanie obiektów i określenie ich pozycji ze względu na przyjęte kryterium. Istotną własnością miar agregatowych jest kwantyfikacja zjawiska złożonego za pomocą jednej wartości liczbowej – umożliwia to analizy porównawcze oraz syntetyzuje obrazy cząstkowe, które mogą być mało czytelne w jednoznacznych ocenach. Miary te mają też ograniczenia: prowadzą do uproszczonych ustaleń, nie jest możliwa ich bezpośrednia interpretacja [12, s. 160].

Problem badawczy, jakim jest jakość powietrza, jest zagadnieniem bardzo złożonym. Klasyfikowane obiekty są opisywane przez wiele cech, co powoduje utrudnienia związane z oceną podobieństwa obiektów, a tym samym i z ich klasyfikacją. Poziom podobieństwa obiektów ze względu na jedną cechę może być inny niż podobieństwo tych samych obiektów ze względu na inną cechę, w związku z tym powstaje konieczność klasyfikacji obiektów za pomocą formalnych procedur, które umożliwiają obiektywne przeprowadzenie tego badania w warunkach złożoności zjawisk.

Lista zanieczyszczeń, jakie należy uwzględnić do oceny jakości powietrza pod kątem spełnienia kryteriów ochrony zdrowia, powinna obejmować:

- dwutlenek azotu,
- dwutlenek siarki,
- benzen,
- ołów,
- tlenek węgla,
- ozon,
- pył [14, s. 5].

Na potrzeby badań ocenę jakości powietrza dla województw przeprowadzono na podstawie takich cech, jak:

1. Liczba kotłowni (szt).
2. Całkowita emisja ołowiu (kg).
3. Liczba zakładów szczególnie uciążliwych emitujących zanieczyszczenia do powietrza (szt.).
4. Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych (% powierzchni województwa).

¹ Rangowanie obszarów ekologicznego zagrożenia przeprowadzili A. Kassember i C. Rolewicz, dokonując przestrzennej analizy stanu poszczególnych elementów środowiska (w tym powietrza) metodą kartograficzną [5].

5. Lesistość (%).
6. Liczba pojazdów samochodowych zarejestrowanych (szt.).
7. Gęstość sieci drogowej (km/km^2).
8. Emisja całkowita zanieczyszczeń powietrza pyłowe (t/km^2).
9. Emisja całkowita zanieczyszczeń powietrza dwutlenek siarki (t/km^2).
10. Emisja całkowita zanieczyszczeń powietrza tlenek azotu (t/km^2).
11. Emisja zanieczyszczeń pyłowych ogółem z zakładów szczególnie uciążliwych (t).
12. Emisja zanieczyszczeń pyłowych ze spalania paliw z zakładów szczególnie uciążliwych (t).
13. Emisja zanieczyszczeń gazowych ogółem z zakładów szczególnie uciążliwych (t).
14. Emisja zanieczyszczeń gazowych dwutlenek siarki z zakładów szczególnie uciążliwych (t).
15. Emisja zanieczyszczeń gazowych tlenki azotu z zakładów szczególnie uciążliwych (t).
16. Emisja zanieczyszczeń gazowych tlenek węgla z zakładów szczególnie uciążliwych (t).

Pierwszym krokiem było ujednoczenie charakteru wytypowanych cech (postulat jednolitej preferencji cech), czyli przekształcenie destymulant na stymulanty. Dokonano tego według formuły, dla której wartości destymulanty (cechy) są wyrażone tylko na skali ilorazowej, czyli zbiór wartości cech zawiera się w zbiorze liczb rzeczywistych dodatnich i istnieje dla niej naturalny, absolutny punkt zerowy, który oznacza zupełny brak wielkości badanej cechy [10, s. 92]. Według oceny subiektywnej jako destymulanty zakwalifikowano cechy o numerach: 1, 2, 3, 6-16; wśród cech nie odnotowano nominant.

W dalszej części przeprowadzono normalizację cech, czyli pozbawienie wartości cechy mian i ujednoczenie rzędów wielkości w celu doprowadzenia ich do porównywalności (otrzymano znormalizowaną macierz danych).

Do analizy wykorzystano jedną z metod porządkowania liniowego zbioru obiektów. Zadaniem tych metod jest uszeregowanie (ustalenie kolejności) obiektów lub ich zbiorów według przyjętego kryterium. Metody te mogą być stosowane tylko wtedy, gdy jest możliwe przyjęcie pewnego nadrzędnego kryterium, ze względu na które można uporządkować obiekty od „najlepszego” do „najgorszego”. Narzędziem metod porządkowania liniowego jest syntetyczny miernik rozwoju (SMR), będący pewną funkcją agregującą informacje cząstkowe zawarte w poszczególnych zmiennych i wyznaczoną dla każdego obiektu ze zbiorów obiektów. Formuły agregacji wartości zmiennych można ogólnie podzielić na wzorcowe i bezwzorcowe. W formułach bezwzorcowych następuje uśrednienie znormalizowanych wartości zmiennych (z możliwością uwzględnienia wag dla poszczególnych zmiennych).

Tabela 1. Wartości cech diagnostycznych dotyczących jakości powietrza według województw (dane za 2004 rok)

Cechy	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Województwo																
Dolnośląskie	1 997	185 686	153	18,1	29,1	841,1	0,91	0,4	2,8	1,1	8 618	6 495	16 650 508	56 302	22 821	9 966
Kujawsko-pomorskie	901	16 785	91	32,4	23,1	629,2	0,77	0,4	1,8	0,8	7 723	6 181	8 830 205	31 535	14 416	17 071
Lubelskie	583	15 746	102	22,8	22,3	605,9	0,71	0,3	0,8	0,4	6 681	5 616	5 287 938	19 038	11 083	6 939
Lubuskie	633	6 291	57	39,3	48,7	327,3	0,57	0,2	0,4	0,2	3 147	2 947	2 110 630	5 207	2 841	24 904
Łódzkie	577	20 561	90	16,4	20,6	800,7	0,91	0,4	8,7	2,7	7 423	6 613	36 674 098	159 262	49 875	20 406
Małopolskie	853	56 389	112	58,9	28,4	1 002,3	1,43	0,8	3,5	1,6	12 414	8 399	13 068 620	52 847	23 897	54 331
Mazowieckie	1 669	35 718	133	29,6	22,1	1 821,2	0,81	0,4	4,0	1,3	12 452	11 717	26 141 722	141 891	45 740	18 358
Opolskie	531	9 453	92	27,1	26,3	354,4	0,90	0,5	1,3	2,3	4 399	3 325	13 721 904	12 506	21 285	17 782
Podkarpackie	593	12 259	86	47,5	36,5	582,5	0,77	0,2	0,8	0,3	3 530	2 995	3 636 957	13 762	6 239	4 494
Podlaskie	347	8 979	56	31,9	29,7	335,8	0,54	0,1	0,3	0,2	2 176	1 787	1 874 115	5 485	3 510	3 031
Pomorskie	932	14 236	78	32,6	35,8	733,6	0,63	0,2	1,4	0,5	4 346	3 698	6 238 016	24 727	8 943	6 152
Śląskie	1 118	158 918	335	22,0	31,7	1 431,3	1,64	2,1	12,4	6,1	26 506	19 242	42 240 882	153 216	74 684	145 376
Świętokrzyskie	424	10 087	67	61,9	27,5	358,1	1,04	0,5	2,7	1,7	5 885	4 589	10 491 358	31 374	19 622	22 514
Warmińsko-mazurskie	664	9 034	42	46,2	29,9	386,4	0,51	0,1	0,2	0,1	1 918	1 787	1 382 312	4 706	2 272	3 303
Wielkopolskie	1 832	21 403	105	31,0	25,4	1 297,8	0,83	0,3	4,5	0,9	10 309	9 270	17 290 327	135 480	28 275	12 829
Zachodniopomorskie	999	14 507	83	20,7	434,7	467,5	0,57	0,2	0,9	0,6	5 655	3 938	7 974 250	19 864	13 731	4 874

Źródło: opracowanie własne na podstawie [6; 8; 15].

Formuły wzorcowe są różnego rodzaju odległościami poszczególnych obiektów od obiektu wzorcowego, którym jest na ogół tzw. dolny bądź górny biegun rozwoju [2, s. 38].

Na potrzeby analizy syntetyczny miernik rozwoju wyznaczono za pomocą obu formuł (bezwzorcową i wzorcową).

Na podstawie analizy jakości powietrza dla województw, przeprowadzonej z wykorzystaniem formuły bezwzorcowej, uzyskano uporządkowanie zilustrowane w tab. 2.

Tabela. 2. Syntetyczny miernik rozwoju (formuła bezwzorcową)

Obiekty/województwa	SMR
Warmińsko-mazurskie	0,446
Podlaskie	0,347
Lubuskie	0,206
Podkarpackie	0,074
Zachodniopomorskie	0,033
Pomorskie	0,010
Lubelskie	-0,015
Opolskie	-0,028
Świętokrzyskie	-0,071
Kujawsko-pomorskie	-0,081
Dolnośląskie	-0,112
Wielkopolskie	-0,130
Łódzkie	-0,135
Mazowieckie	-0,154
Małopolskie	-0,170
Śląskie	-0,220

Źródło: opracowanie własne.

Za najlepsze województwo według jakości powietrza przyjęto warmińsko-mazurskie, potem podlaskie i lubuskie, natomiast ostatnią lokatę zajęło województwo śląskie.

Na tej podstawie do formuły wzorcowej wytypowano jako wzorzec województwo warmińsko-mazurskie. Za takim wyborem przemawia dodatkowo fakt, że warmińsko-mazurskie w wyniku rocznej oceny jakości powietrza za 2004 r. zaliczone zostało do klasy A, tzn. na terenie strefy nie zostały przekroczone normy dotyczące dopuszczalnych stężeń zanieczyszczeń [4, s. 119].

Ocenę poziomu substancji w powietrzu dla województw za rok 2004 przeprowadzono, zgodnie z rozporządzeniem ministra środowiska [9], dla każdej strefy²

² Strefę stanowi aglomeracja o liczbie mieszkańców większej niż 250 tys. lub obszar powiatu niewchodzący w skład aglomeracji.

znajdującej się na obszarze ich województwa, a następnie dokonano klasyfikacji stref, w których:

- poziom choćby jednej substancji przekroczył poziom dopuszczalny powiększony o margines tolerancji (klasa C),
- poziom choćby jednej substancji mieścił się między poziomem dopuszczalnym a poziomem dopuszczalnym powiększonym o margines tolerancji (klasa B),
- poziom substancji nie przekroczył poziomu dopuszczalnego (klasa A).

Według oceny Inspekcji Ochrony Środowiska za 2004 r. na terenie trzech województw: warmińsko-mazurskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego wszystkie strefy zaliczono do klasy łącznej A, a w województwach: pomorskim, świętokrzyskim i podkarpackim do klasy A zaliczono ponad 90% stref. Natomiast na terenie województw: małopolskiego, dolnośląskiego i mazowieckiego znajduje się najwięcej stref zaliczonych do klasy łącznej C. Na liczbę stref, dla których łączną klasę określono jako B lub C, miały wpływ wyniki klasyfikacji stref uzyskane dla pyłu PM10. Przekroczenia wartości dopuszczalnych stężeń w Polsce najczęściej dotyczą bowiem pyłu (23% stref zakwalifikowano do klasy B lub C ze względu na PM10) [4, s. 123].

Rezultaty otrzymane za pomocą formuły wzorcowej ukazano w tab. 3.

Tabela. 3. Syntetyczny miernik rozwoju
(formuła wzorcowa, wzorzec
– województwo warmińsko-mazurskie)

Obiekty/województwa	SMR
Podlaskie	0,217
Lubuskie	0,337
Podkarpackie	0,457
Pomorskie	0,552
Lubelskie	0,599
Opolskie	0,601
Zachodniopomorskie	0,613
Świętokrzyskie	0,644
Kujawsko-pomorskie	0,658
Wielkopolskie	0,738
Łódzkie	0,739
Dolnośląskie	0,766
Małopolskie	0,773
Mazowieckie	0,780
Śląskie	0,876

Źródło: opracowanie własne.

Województwem najbardziej zbliżonym do wzorca (województwa warmińsko-mazurskiego) jest województwo podlaskie. Natomiast ostatnie lokaty zajmują woje-

wództwa: dolnośląskie, małopolskie, mazowieckie i śląskie. Jest to bardzo zbliżone do oceny Inspekcji Ochrony Środowiska.

Na podstawie przeprowadzonej analizy z wykorzystaniem formuły bezwzorcowej i wzorcowej można zaobserwować nieznaczne różnice w pozycjach poszczególnych województw (tab. 4).

Tabela. 4. Uporządkowanie województw (formuły bezwzorcowa i wzorcowa)

Kolejność województw	
formuła bezwzorcowa	formuła wzorcowa
Warmińsko-mazurskie	
Podlaskie	Podlaskie
Lubuskie	Lubuskie
Podkarpackie	Podkarpackie
Zachodniopomorskie	Pomorskie
Pomorskie	Lubelskie
Lubelskie	Opolskie
Opolskie	Zachodniopomorskie
Świętokrzyskie	Świętokrzyskie
Kujawsko-pomorskie	Kujawsko-pomorskie
Dolnośląskie	Wielkopolskie
Wielkopolskie	Łódzkie
Łódzkie	Dolnośląskie
Mazowieckie	Małopolskie
Małopolskie	Mazowieckie
Śląskie	Śląskie

Źródło: opracowanie własne.

Ocena jakości powietrza według Inspekcji Ochrony Środowiska z uwzględnieniem podziału na strefy bierze pod uwagę jedynie cechy, które są destymulantami, czyli ich wpływ na środowisko jest negatywny. Natomiast w przeprowadzonej analizie porządkowania liniowego uwzględniono dodatkowo dwie cechy o charakterze stymulant (pozytywny wpływ na środowisko).

3. Wnioski końcowe

Celem dokonanej analizy formułą bezwzorcową i wzorcową nie było dokonanie szczegółowej oceny jakości powietrza, a jedynie wskazanie możliwości wykorzystania aparatu statystycznego w badaniach problematyki dotyczącej środowiska.

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. Formuły wzorcowe wymagają wyznaczenia (zbudowania) obiektu wzorcowego. Takim wzorcem powinien być najlepszy obiekt wytypowany spośród wszystkich badanych obiektów w określonej jednostce czasu i przestrzeni.

2. Wybór wzorca powinien być dokonany na podstawie szczegółowej analizy merytorycznej badanego zjawiska – fachowej wiedzy badaczy.

3. Istotny jest właściwy dobór cech, który jest uzależniony od możliwości dostępu informacji ekologicznej. Należy uwzględnić informacje ekologiczne wpływające na badane elementy środowiska zarówno pozytywnie, jak i negatywnie.

4. Mierniki statystyczne mogą być pomocne w podejmowaniu decyzji dotyczących środowiska.

Literatura

- [1] Becla A., Czaja S., *Rola informacji ekologicznej w systemie zarządzania środowiskiem*, [w:] B. Poskrobko (red.), *Zarządzanie środowiskiem – teraźniejszość i przyszłość*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2003.
- [2] Gatnar E., Walesiak M. (red.), *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych*, AE, Wrocław 2004.
- [3] Grabiński T., *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach dynamiki zjawisk ekonomicznych*, Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, Seria specjalna Monografie nr 61, Kraków 1984.
- [4] *Informacja o realizacji zadań Inspekcji Ochrony Środowiska w 2005 roku*, Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, <http://www.bip.gios.gov.pl/dokumenty/iorzios2005/rozdz6.doc>.
- [5] Kassember A., Rolewicz C., *Przestrzenna diagnoza ochrony środowiska w Polsce*, PWE, Warszawa 1985.
- [6] *Ochrona środowiska 2005*, GUS, Warszawa 2006.
- [7] *Raport. Stan środowiska w Polsce w latach 1996-2001*, Inspekcja Ochrony Środowiska, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2003.
- [8] *Rocznik statystyczny województw 2005*, GUS, Warszawa 2006.
- [9] Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 6 czerwca 2002 r. w sprawie dopuszczalnych poziomów niektórych substancji w powietrzu, alarmowych poziomów niektórych substancji w powietrzu oraz marginesów tolerancji, DzU z 2002 r., nr 87, poz. 796.
- [10] Sej-Kolasa M., Zielińska A., *Excel w statystyce, materiały do ćwiczeń*, AE, Wrocław 2004.
- [11] *Stan środowiska w Polsce na tle celów i priorytetów Unii Europejskiej. Raport wskaźnikowy 2004*, Inspekcja Ochrony Środowiska, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2006.
- [12] Strahl D. (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*, AE, Wrocław 2006.
- [13] Ustawa Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001, DzU nr 62, poz. 627.
- [14] *Wskazówki do pierwszej rocznej oceny jakości powietrza*, Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, Warszawa 2003.
- [15] www.stat.gov.pl/bdr.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF PROVINCES BASED ON THE QUALITY OF AIR

Summary

The environmental management in Poland is achieved upon three principal levels: national, regional and local (counties and other smaller areas) The aim of the article is to present the abilities of using multidimensional comparative analyses in environmental research according to territorial sphere.

As an example the quality of air in the area of counties is considered using methods of linear order with the consideration of two formula aggregations of variables: exemplary formula and unexemplary one.

Malgorzata Sej-Kolasa – dr inż., adiunkt w Katedrze Ekonometrii i Informatyki Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Anetta Zielińska – dr, adiunkt w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Sabina Zaremba-Warnke

KORZYŚCI OFEROWANE ODBIORCOM W PROGRAMACH KSZTAŁTUJĄCYCH PROEKOLOGICZNY STYL ŻYCIA

1. Wstęp

Głównym celem opracowania jest odpowiedź na dwa pytania:

1) jakie korzyści są oferowane odbiorcom w programach kształtujących proekologiczny styl życia?

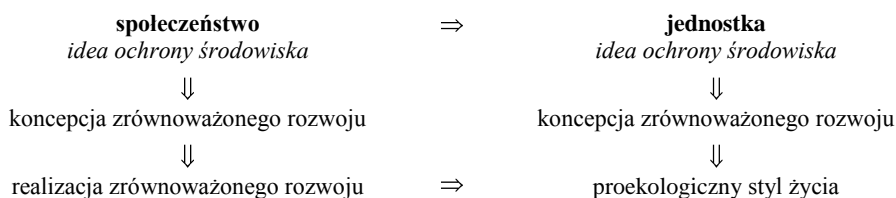
2) które korzyści mają decydujące znaczenie w podejmowaniu działań proekologicznych dla poszczególnych grup odbiorców?

2. Idea ochrony środowiska

Pierwotną przyczyną pojawienia się idei ochrony środowiska jest człowiek, człowiek również jest jednocześnie celem ochrony środowiska. Niezależnie od poglądów dotyczących relacji *człowiek – środowisko przyrodnicze*, to właśnie potrzeby człowieka stanowią siłę sprawczą idei i działań prośrodowiskowych.

Efektem akceptacji idei ochrony środowiska przez całe społeczeństwo jest realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju. Natomiast akceptacja przez poszczególne jednostki społeczeństwa idei ochrony środowiska i realizującej ją koncepcji zrównoważonego rozwoju przejawia się w *proekologicznym stylu życia* (por. rys. 1).

Realizacja zrównoważonego rozwoju w skali globalnej wymaga objęcia wszystkich podmiotów życia społeczno-gospodarczego działaniami mającymi na celu zmianę stylu życia na bardziej proekologiczny.

Rys. 1. Internalizacja idei ochrony środowiska w skali społeczeństwa i jednostki

Źródło: opracowanie własne.

Jak dotąd głównymi organizatorami programów zmiany stylu życia są proekologiczne organizacje *non-profit* (PON).

Odbiorców programów proekologicznego stylu życia można podzielić na cztery podstawowe grupy [5, s. 124-125]. Są to:

- *klienci* – czyli ta część konsumentów, która korzysta z produktu organizacji *non-profit*, zaspokajając swoje potrzeby indywidualne i uświadomione (np. kursy żywienia makrobiotycznego) lub zbiorowe, nieuświadomione – o charakterze ogólnospołecznym (np. potrzeby próśrodkowe wyższego rzędu),
- *kuratorzy* – kierujący pośrednio organizacjami *non-profit*, którzy swoim autorytetem i odpowiedzialnością nadzorują formalny (często profesjonalny) zarząd i zadowolają się sukcesem instytucji, traktując go na równi ze swoim osobistym. Są oni członkami rad nadzorczych, społecznych komisji doradczych tych organizacji i rekrutują się z publiczności,
- *publiczność*, która stanowi aktywną część społeczeństwa i swoim działaniem przyczynia się do rozwoju instytucji *non-profit*; należą do niej m.in. fundatorzy, dobroczyńcy, sympatycy, przyjaciele organizacji i wolontariusze,
- *społeczeństwo*, które korzysta z usług organizacji *non-profit* przez fakt „przyjmowania” efektów zewnętrznych ich działalności.

3. Charakterystyka proekologicznego stylu życia

Proekologiczny styl życia, podobnie jak ochrona środowiska jest pojęciem bardzo złożonym. Szczegółowy model docelowy¹ proekologicznego stylu życia przedstawiono w tab. 1.

Tabela 1. Dziedziny i działania charakteryzujące proekologiczny styl życia

Dziedzina 1. Zapobieganie zanieczyszczeniu wody, oszczędne użytkowanie wody, energii elektrycznej i gazu
<ul style="list-style-type: none"> • zakręcanie kranu w trakcie mycia zębów i podczas ręcznego zmywania naczyń, • krótkotrwałe korzystanie z prysznica zamiast kąpieli w wannie, • zbieranie większej ilości brudnych naczyń do zmywania, • pranie przy całkowitym wypełnieniu pralki, • mycie samochodu z użyciem wiadra zamiast węża, • w okresie suszy podlewanie ogródka maksymalnie raz w tygodniu, • natychmiastowa reperacja ciekących urządzeń, • nieusuwanie odpadów do muszli klozetowej, • sitko w zlewozmywaku oraz usuwanie resztek tłuszczu i innych resztek jedzenia przed zmywaniem, • stosowanie proekologicznych środków do mycia, zmywania, prania, odplamiania i czyszczenia, • pranie bez użycia środka zmiękczającego,

¹ Pomimo dużej szczegółowości większość zaleceń wymaga kolejnych wyjaśnień i propozycji działań, np. oszczędne zużycie papieru, zakup proekologicznej odzieży, proekologiczne hobby itp. Zaprezentowany model będzie zmieniał się w miarę rozwoju społeczno-gospodarczego.

Tabela 1, cd.

<ul style="list-style-type: none"> • stosowanie mniejszej ilości proszku do prania niż podano na opakowaniu, • izolacja rur wodociągowych przed mrozem, • jednouchwytna bateria, wodooszczędna końcówka prysznicowa, urządzenia ograniczające przepływ wody (perlator), • podłączenie odpływu przy umywalce do oszczędnego rezerwuaru muszli klozetowej, • mała odległość między urządzeniem z ciepłą wodą a kuchnią i łazienką, • wyłączenie niepotrzebnego oświetlenia oraz sprzętu elektrycznego zaraz po użyciu, • energooszczędne gotowanie, • wyłączenie lampki pilota telewizora, • pranie w temperaturze 40°C i suszenie bielizny bez użycia suszarki, • racjonalne korzystanie z lodówki i zamrażarki, • stosowanie żarówek energooszczędnych oraz kontaktów umożliwiających regulowanie natężenia światła, • wyłącznik przy pompie instalacji CO, • bojler z wykorzystaniem energii słonecznej, • termoregulatory przy kaloryferach, odpowiednie usytuowanie kaloryferów, szerokie parapety nad kaloryferami, izolujące płyty lub folia za kaloryferami, • utrzymywanie temperatury nie wyższej niż 19°C w sezonie grzewczym (nałożenie cieplejszego ubrania zamiast podwyższania temperatury), • zaciąganie wieczorem zasłon (żaluzji itp.) oraz obniżanie temperatury na godzinę przed pójściem spać, • wyłączanie ogrzewania w pomieszczeniach, które nie muszą być konieczne ogrzewane (zamykanie drzwi ogrzewanych pomieszczeń) oraz na godzinę przed wietrzeniem mieszkania, • gaszenie płomieni pilota kotła CO i piecyka gazowego w lecie, kocioł CO o zwiększonej wydajności, • uszczelnione okna i drzwi, okna z podwójną szybą, • izolacja ścian zewnętrznych, poddasza, strychu, podłóg na parterze, • regularna kontrola urządzeń grzewczych, • zebranie informacji przed zakupem sprzętu domowego nt. oddziaływania na środowisko.
Dziedzina 2. Proekologiczne zakupy oraz minimalizacja odpadów
<ul style="list-style-type: none"> • zastanowienie się, czy planowany zakup jest rzeczywiście niezbędny, • przed dokonaniem zakupu zdobycie odpowiedniej informacji o oddziaływaniu produktu na środowisko w całym cyklu życia, • zakup żywności z gospodarstw ekologicznych i z atestem, np. EKOLAND-u, • zakup produktów ekoznakowanych, • zakup towarów pochodzenia krajowego i zgodnie z danym sezonem, • korzystanie ze zbiorów własnej (lub znajomych, rodziny itd.) działki, • ograniczanie ilości spożywanego mięsa – częstsze wykorzystywanie przepisów kuchni wegetariańskiej, • zakup produktów niepoddanych żadnej obróbce oraz bez opakowania lub skromnie opakowanych, • wybór jak najmniej szkodliwego opakowania, m.in. zakup towarów z opakowaniem zwrotnym, • zakup proekologicznych kosmetyków i materiałów higienicznych, • stosowanie pieluszek z tetry, • zakup ekologicznej odzieży, • zakup produktów wytwarzanych w sposób proekologiczny i takich, które po zużyciu nie stają się niebezpiecznymi odpadami, • zakup gatunków kwiatów mniej szkodliwych dla środowiska, • niematerialne prezenty, np. zaproszenie na koncert,

<ul style="list-style-type: none"> • wybór mebli długotrwałego użytku, z naturalnych materiałów, • proekologiczne hobby, • używanie własnej torby (najlepiej z tkaniny) na zakupy, • przechowywanie żywności w pojemnikach wielokrotnego użytku, • oszczędne zużycie papieru, • segregacja odpadów – szkło, makulatura, metale, resztki organiczne, odpady niebezpieczne, • kompostowanie odpadów organicznych w przydomowym kompostowniku.
Dziedzina 3. Ograniczenie szkodliwego oddziaływania transportu na środowisko
<ul style="list-style-type: none"> • przemieszczanie się na krótkich odległościach pieszo lub rowerem, • korzystanie z komunikacji zbiorowej, • korzystanie z roweru, • załatwianie kilku spraw podczas jednego przejazdu samochodem, • racjonalne prowadzenie samochodu, • dojazd do pracy pociągiem, autobusem lub rowerem zamiast samochodem, • wykorzystanie możliwości wykonania części pracy w domu, • zainstalowanie katalizatora w samochodzie, • ekonomiczny typ samochodu, • krytyczne i selektywne używanie samochodu, • przed zakupem samochodu zastanowienie się czy jest rzeczywiście niezbędny.
Dziedzina 4. Aktywne uczestnictwo w działaniach organizacji zajmujących się ochroną środowiska
<ul style="list-style-type: none"> • udział w akcjach typu: „Sprzątanie Świata”, „Dzień Ziemi”, • wolontariat w organizacjach proekologicznych, • praca w organizacjach proekologicznych, • wspieranie polityczne organizacji proekologicznych (np. wybory), • wspieranie finansowe, rzeczowe organizacji proekologicznych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [6].

Z powodu złożoności proekologicznego stylu życia rzadko można spotkać programy obejmujące całość opisanych działań. Częściej PON oferują jedynie wybrane elementy proekologicznego stylu życia.

4. Korzyści proekologicznego stylu życia

Celem programów propagujących proekologiczny styl życia jest zmiana zachowań wybranej grupy docelowej (grupy odbiorców). Z punktu widzenia odbiorców programu zmiana zachowań musi być ściśle związana z korzyściami z niej wynikającymi.

Analiza ofert PON wskazuje, że wykorzystują one zarówno korzyści bezpośrednio związane z przyrodą, jak i korzyści niekojarzące się bezpośrednio ze stanem środowiska przyrodniczego.

Do najczęściej proponowanych korzyści związanych *bezpośrednio* z czystym środowiskiem należą:

- piękno naturalnego krajobrazu,
- zachowanie czystości poszczególnych komponentów środowiska (np. powietrza, rzek, mórz, oceanów),
- ochrona ginących gatunków świata przyrody,
- przetrwanie człowieka jako gatunku,
- integracja człowieka z przyrodą, poczucie jedności z przyrodą ożywioną i nieożywioną,
- uczucia zwierząt,
- ochrona istot żywych przed nieuzasadnionym cierpieniem,
- ochrona Ziemi, przyrody jako matki, żywiącej wszystkie istoty,
- możliwość rozwiązywania współczesnych problemów ekologicznych.

Przedstawione w ramce 1 hasła, wykorzystywane w programach zmiany stylu życia, są przykładem oferowania korzyści bezpośrednio związanych z czystym środowiskiem. Ze względu na swoją uniwersalność, ogólnospołeczny charakter, mogą być one kierowane do wszystkich czterech grup odbiorców oferty PON.

Ramka 1. Przykłady haseł wyrażających korzyści bezpośrednio związane z czystym środowiskiem, oferowane w programach proekologicznego stylu życia

- Ziemia dba o nas – dostarcza nam pożywienia, wody i tlenu. Daje nam wszystko, czego potrzebujemy od życia.
- Ziemia chroni nas przed zagrożeniami pochodzącymi z kosmosu.
- Ziemia obdarza nas i wzrusza pięknem i bogactwem przyrody.
- Ziemia jest nie do zastąpienia.
- Choć my sami jesteśmy przyczyną ekologicznych problemów, my sami możemy te problemy rozwiązać.
- 1000 kg makulatury oszczędza życie 17 drzewom!
- Pyszna, czysta woda. Woda to życie.
- Hodowla bydła przyczynia się do wyginięcia 12% lasów tropikalnych.
- Zwierzęta z ferm przemysłowych żyją często w makabrycznych warunkach, niegodnych istot żywych!
- Twoim wkładem w ochronę przyrody może być stosowanie w domu przyjaznych dla środowiska produktów oznaczonych ekoznakami.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [6; 9].

Organizacje propagujące proekologiczny styl życia nie oferują wyłącznie korzyści bezpośrednio związanych z czystym środowiskiem. Zawsze nadrzędnej idei czystego środowiska towarzyszą *korzyści dodatkowe*², takie jak:

- zdrowie jednostki,
- zdrowie najbliższych,
- lepszy stan zdrowia społeczeństwa,

² Niezwiązane bezpośrednio z przyrodą.

- poczucie dobrze spełnionego obowiązku wobec obecnych i przyszłych pokoleń,
- konsumpcja bez poczucia winy,
- poczucie bezpieczeństwa – brak zagrożenia zdrowia i życia w otoczeniu, np. możliwość bezpiecznej kąpieli w jeziorach, rzekach, morzach,
- oszczędność – mniejsze wydatki, niższe zużycie, niższe koszty eksploatacji, dłuższe użytkowanie produktów,
- zmniejszone koszty społeczne,
- wolność wyboru, możliwość wpływu na sytuację społeczną,
- przyczynianie się do równoważenia poziomu życia między ubogimi i zamożnymi,
- samorealizacja,
- radość działania w zespole – razem raźniej, lepiej, więcej,
- więcej ufności, optymizm („jednak nie jest tak źle”, „można jeszcze uratować Ziemię”),
- więcej nadziei, wiara w lepszą przyszłość,
- mniej problemów związanych z utrzymaniem stanu posiadania i ewentualną kradzieżą (mniej dóbr materialnych – mniej problemów), mniej troski i zachu.

Korzyści dodatkowe mają często decydujący wpływ na podjęcie danego proekologicznego działania, ponieważ są to korzyści bezpośrednio związane ze stylem życia i z codziennymi zachowaniami.

Ramka 2. Przykłady haseł wyrażających korzyści dodatkowe, oferowane w programach proekologicznego stylu życia

• Dbaj o swoje zdrowie – mięso pochodzące z ferm przemysłowych zawiera często hormony i antybiotyki dodawane w procesie produkcji; płody rolne są podczas uprawy opryskiwane środkami owadobójczymi i grzybobójczymi. • Świeże produkty są często tańsze i prawie zawsze zdrowsze niż produkty przeznaczone do tzw. błyskawicznej konsumpcji oraz mrożonki. • Zbyt szybka jazda samochodem oznacza nie tylko większe zanieczyszczenie środowiska, ale także większe wydatki na paliwo. • Zainstalowanie w mieszkaniu sprężyn drzwiowych może przyczynić się do zaoszczędzenia ok. 50 m³ gazu w ciągu roku. • Pranie w temperaturze 90°C kosztuje 3 razy więcej niż pranie w 40°C. • Dzięki wodooszczędnej końcówce prysznicowej można zaoszczędzić 50% wody i energii, nie umniejszając przyjemności kąpieli. • Unikanie opakowań przy zakupach zmniejsza opłaty za wywóz śmieci.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [6].

W ramce 2 przedstawiono przykłady haseł wykorzystywanych w programach zmiany stylu życia, które oferują korzyści dodatkowe.

5. Znaczenie korzyści oferowanych w programach kształtujących proekologiczny styl życia dla poszczególnych grup odbiorców

Każdy program zmiany stylu życia na bardziej proekologiczny powinien być poprzedzony badaniami znaczenia dla danej grupy docelowej korzyści związanych pośrednio i bezpośrednio z ochroną środowiska.

Identyfikacja przesłanek skłaniających konsumentów do działań proekologicznych jest trudnym problemem. Badania zachowań proekologicznych wskazują bowiem, że respondenci często podają jako główny motyw takich działań korzyści bezpośrednio związane z czystym środowiskiem. Nie znaczy to wcale, że te właśnie korzyści odgrywają dominującą rolę w podejmowaniu danego działania proekologicznego! Ze względu na pozytywny społecznie wydźwięk działań chroniących środowisko, respondenci chętnie deklarują takie zachowania prośrodowiskowe. Mogą też mieć skłonność do bagatelizowania – na poziomie deklaracyjnym – przeszkód w realizacji działań proekologicznych. Jednak w praktyce kierują się najczęściej korzyścią indywidualną oraz przedkładają możliwość uniknięcia terazniejszych kosztów („nakładów”) nad korzyści oferowane w długim okresie (por. tab. 2)³. Powyższe problemy wymagają zastosowania odpowiednich metod badawczych, np. zamieszczania wielu pytań otwartych w ankietach, pogłębionych wywiadów, tworzenia tzw. grup tematycznych⁴.

Każda z grup odbiorców idei prośrodowiskowych reaguje z różną siłą na oferowane korzyści. W tabeli 2 przedstawiono najważniejsze korzyści dla wybranych grup odbiorców.

Tabela 2. Priorytetowe korzyści związane z proekologicznym stylem życia według wybranych grup konsumentów organizacji *non-profit*

Grupa konsumentów	Priorytetowe korzyści związane z działaniami proekologicznymi
Klienci	<ul style="list-style-type: none"> • zdrowie • konsumpcja bez poczucia winy • oszczędność w wydatkach • poczucie bezpieczeństwa • możliwość korzystania z niezanieczyszczonych dóbr przyrody
Wolontariusze	<ul style="list-style-type: none"> • ochrona przyrody • poczucie dobrze spełnionego obowiązku wobec obecnych i przyszłych pokoleń • samorealizacja
Donatorzy	<ul style="list-style-type: none"> • możliwość rozwiązania współczesnych problemów ekologicznych • satysfakcja • pozytywny wizerunek w otoczeniu (szczególnie w przypadku sponsoringu)
Społeczeństwo	<ul style="list-style-type: none"> • zmniejszone koszty społeczne, a szczególnie lepszy stan zdrowia społeczeństwa • zachowanie zasobów przyrody dla obecnych i przyszłych pokoleń

Źródło: opracowanie własne.

³ Por. np.: [1, rozdz. 22; 2; 3; 8].

⁴ Por. np.: [7. s. 350-358].

Specyficzną grupę odbiorców PON stanowią sponsorzy, ponieważ najczęściej wykorzystują sponsoring jako instrument promocji własnej organizacji czy osoby (w umowie zagwarantowany jest zakres i rodzaj wzajemnych świadczeń sponsora i sponsorującego). Dla tej grupy publiczności korzyści związane z czystym środowiskiem mogą być nieistotne. Do najczęstszych celów sponsoringu zalicza się: wzrost sprzedaży produktu sponsora, ucieczkę od podatków, kreowanie wizerunku jednostki (organizacji) zaangażowanej społecznie, aby zapobiec krytycznym nastawieniom otoczenia sponsora⁵. Oczywiście nie można także wykluczyć pobudek czysto altruistycznych, wynikających z rzeczywistego zaangażowania społecznego sponsora.

Niezależnie od głównych motywów, jakimi kierują się podmioty wspierające organizacje *non-profit*, ich pomoc jest bardzo potrzebna. Dlatego też identyfikacja rynku docelowego sponsorów, fundatorów i wolontariuszy gwarantuje organizacji *non-profit* istnienie, rozwój oraz realizację ważnych funkcji i celów społecznych [4, s. 127].

6. Zakończenie

W programach kształtujących proekologiczny styl życia korzyści oferowane odbiorcom mają kluczowe znaczenie dla sukcesu programu – dla wywołania zmiany zachowań. To one w rzeczywistości stanowią produkt oferowany odbiorcom. Dla większości grup odbiorców najważniejsze są korzyści niezwiązane bezpośrednio z czystym środowiskiem, a korzyści bezpośrednio związane z ochroną środowiska mają jedynie wartość dodatkową i nie decydują o zmianie zachowania na bardziej przyjazne dla środowiska. Znajomość tej pragmatycznej zależności jest niezbędna w skutecznej realizacji programów proekologicznego stylu życia.

Literatura

- [1] Antonides G., van Raaij W.F., *Zachowanie konsumenta*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- [2] Burger T., *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego u progu XXI wieku. Raport 1/2000*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2000.
- [3] Gliński P., *Polscy Zieloni. Ruch Społeczny w okresie przemian*, PAN, Warszawa 1996.
- [4] Iwankiewicz-Rak B., *Marketing organizacji niedochodowych*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 756, AE, Wrocław 1997.
- [5] *Marketing usług*, A. Styś (red.), AE, Wrocław 1996.
- [6] *Podręcznik Ekozespołu*, GAP Polska, Warszawa 1997.
- [7] Sargeant A., *Marketing w organizacjach non profit*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.

⁵ Dotyczy szczególnie firm, których działania są szkodliwe społecznie.

[8] *Świadomość ekologiczna konsumentów polskich*, A. Wiśniewski (red.), Konsumencki Instytut Jakości, Warszawa 1995.

[9] www.zzportal.pl (data dostępu 23.11.1006).

BENEFITS OFFERED TO THE TARGET GROUP OF ECOLOGICAL LIFE STYLE PROJECTS

Summary

The article contains the main target group of Ecological Life Style Projects, characteristics of Ecological Life Style, and analyses benefits offered by Ecological Life Style Projects.

Sabina Zaremba-Warnke – dr, adiunkt w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Część II
Gospodarka przestrzenna

Franciszek Adamczuk

PRZESTRZENNE I INSTYTUCJONALNE ASPEKTY ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA PRZYKŁADZIE DOLNEGO ŚLĄSKA

1. Uwagi wstępne

Celem opracowania jest ukazanie przestrzennych i instytucjonalnych aspektów rozwoju przedsiębiorczości na Dolnym Śląsku. Region ten do niedawna był zewnętrznym – graniczącym z UE – regionem europejskim. Obecnie jest regionem wewnętrznym o istotnej roli ponadregionalnej i szerokiej współpracy zagranicznej na pograniczu polsko-niemieckim. Podejmowanych jest tu wiele działań zmierzających do rozwoju przedsiębiorczości na tym obszarze. Autor ukazuje przestrzenne aspekty rozwoju przedsiębiorczości, przede wszystkim związek tego aspektu z aspektem instytucjonalnym. Teza brzmi: podstawowe znaczenie w rozwoju przedsiębiorczości na Dolnym Śląsku formalnie ma Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP). Główną rolę w rozwoju przedsiębiorczości odgrywa ona w aglomeracji wrocławskiej, w której działają także inne instytucje otoczenia biznesu (IOB). Kompatybilną rolę na całym obszarze Dolnego Śląska (przestrzeni gospodarczej Dolnego Śląska) spełniają także liczne IOB w innych miejscowościach, przede wszystkim w ośrodkach o funkcjach ponadlokalnych, takich jak Wałbrzych, Legnica i Jelenia Góra. Kompatybilna rola przypada także innym IOB w kilkunastu innych mniejszych miejscowościach regionu. Ich rola w rozwoju przedsiębiorczości różni się jednak od roli IOB zlokalizowanych we Wrocławiu.

Analizie poddano następujące kwestie: lokalizację IOB (aspekt przestrzenny) oraz formy więzi pomiędzy instytucjami rozwoju przedsiębiorczości, które będą określane instytucjami otoczenia biznesu (IOB), a także efekt transgraniczny ich działalności.

2. Pojęcie przedsiębiorczości – wybrane aspekty teoretyczne i praktyczne

Pojęcie „przedsiębiorczość” nie jest pojęciem jednoznacznym i ma cechy wielowymiarowości. Jest przedmiotem zainteresowań przedstawicieli wielu dziedzin nauki: ekonomistów, socjologów, specjalistów od organizacji i zarządzania, ekologów,

planistów przestrzennych i wielu innych. W literaturze istnieje zgodność co do tezy, że nie ma jednej uniwersalnej definicji przedsiębiorczości. Funkcjonuje bardzo wiele pojęć o charakterze synonimów i pojęć pokrewnych: przedsiębiorstwo, przedsiębiorca itp. Mówi się o postawach przedsiębiorczych, dokonując gradacji tych postaw, aktywności podmiotów gospodarczych, dzieląc je na mniej i bardziej przedsiębiorcze. Podobna uwaga dotyczy samych przedsiębiorców, czyli osób prowadzących tę działalność.

Wielka internetowa encyklopedia multimedialna formułuje przedsiębiorczość jako „cechę działania zmierzającego do zapewnienia racjonalnej i efektywnej koordynacji zasobów gospodarczych przedsiębiorstwa oraz umożliwienia osiągnięcia racjonalności gospodarowania oraz efektywności ekonomicznej, która wyraża osiągnięcia racjonalności”. Wśród licznych autorów często podawana jest bardzo prosta interpretacja przedsiębiorczości: „zdolność do kreowania i zaspokajania swoich i cudzych potrzeb” [2, s. 5]. W literaturze interesująca wydaje się interpretacja J. Brdulaka i M. Kulikowskiego, według których przedsiębiorczość to „gotowość do podejmowania działalności gospodarczej i ponoszenia związanego z tym ryzyka” [1, s. 272]. C.A. Kent definiuje przedsiębiorczość jako „proces samoniszczący, gdzie nowe pomysły przyciągają ogromne stado emitatorów, [...] nowa fala przedsiębiorczego geniuszu zmiata stare produkty i technologie, niszcząc stare rynki i firmy, które je dostarczały” [3, s. 543]. W literaturze z zakresu międzynarodowych stosunków gospodarczych pojęcie przedsiębiorczości odnoszone jest najczęściej do konkretnych podmiotów gospodarczych, rynków lub przedsięwzięć oraz do konkurencyjności przedsiębiorstw i gospodarek [5, s. 272-288]. Regionaliści z kolei ukazują przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju lokalnego lub regionalnego [4, s. 120-125]. Przedstawiciele nauk społecznych eksponują rolę jednostek lub grup społecznych i zawodowych, grup interesów w rozwoju przedsiębiorczości w skali makroekonomicznej lub w układzie przestrzennym, np. warunki pracy [7, s. 171-217].

Dolny Śląsk to obszar, gdzie mamy do czynienia ze swoistą konkurencją, ale i okazją do współdziałania IOB. Współdziałanie to nie jest powszechne. Szczególnie widoczne jest to wśród agencji rozwoju regionalnego, na co wskazują przedstawiciele samorządu terytorialnego. Samorząd gospodarczy nie funkcjonuje zadowalająco z powodu ułomności obecnego ustawodawstwa w tym zakresie.

3. Ogólna charakterystyka rozwoju gospodarczego Dolnego Śląska

Przedmiotem analizy i oceny nie jest poziom rozwoju Dolnego Śląska. Rozwój ten jednak jest integralnie związany z przedsiębiorczością w tej przestrzeni gospodarczej. Dlatego zostaną przedstawione tylko wybrane informacje na temat rozwoju regionu w kontekście stanu rozwoju przedsiębiorczości.

1. Powierzchnia: 19,9 tys. km². **Liczba mieszkańców:** 2,9 mln. PKB: w tej kwestii jest wiele trudności w porównaniu i interpretacji tej wielkości. Jak podaje Eurostat, w 2003 r. PKB na Dolnym Śląsku według jednostek PPS (jednostki

paritetu siły nabywczej) szacowany jest na 30 373,3 mln zł. Odnosząc to do liczby mieszkańców, PKB mierzony w PPS *per capita* wynosi na Dolnym Śląsku 10 470,4 zł. Stanowi to odpowiednio 48,2% średniej UE. Inaczej przedstawia się PKB obliczany w euro. W 2003 r. PKB na Dolnym Śląsku wyniósł 14 901,4 mln euro, a na 1 mieszkańca wyniósł tylko 5137,0 euro¹.

2. Jak podaje GUS [6, s. 43], liczba podmiotów gospodarczych w 2004 r. na Dolnym Śląsku wynosiła:

- 304,5 tys. podmiotów gospodarki narodowej (wzrost w stosunku do 2000 r. o ponad 11%),
- podmioty gospodarki narodowej na 1000 ludności – 105,2 (w 2000 r. – 92,6),
- osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą – 228,2 tys. (w 2000 r. – 211,1),
- wielkość produkcji dostarczana przez MŚP – ok. 70%.

Jak wynika z licznych raportów, m.in. Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych (PAiIZ), Krajowej Izby Gospodarczej (KIG), a przede wszystkim Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP), rozwój przedsiębiorczości na Dolnym Śląsku przebiega zadowalająco, szczególnie korzystna jest ilość i wielkość zainwestowanego w ostatnich latach kapitału zagranicznego oraz zamierzenia w tym zakresie w przyszłości.

4. IOB na Dolnym Śląsku i zakres ich aktywności w rozwoju przedsiębiorczości²

Analiza IOB na Dolnym Śląsku zostanie przedstawiona w 3 grupach. Są to:

- I. Izby przemysłowo-handlowe, cechy i związki pracodawców,
- II. Stowarzyszenia, towarzystwa gospodarcze, fundacje,
- III. Agencje rozwoju regionalnego, centra transferu technologii, centra wspierania biznesu, fundusze, parki technologiczne i parki przemysłowe.

Tabela 1. Grupa I. Izby przemysłowo-handlowe i gospodarcze, cechy, związki pracodawców

Lp.	Nazwa	Siedziba	Usługi realizowane przez podmioty otoczenia biznesu
1	2	3	4
1	Zachodnia Izba Gospodarcza	Wrocław	Samorząd gospodarczy. Reprezentowanie interesów zrzeszonych podmiotów gospodarczych, lobbing, promocja, reklama. Organizowanie konferencji, seminariów, szkoleń, informacja gospodarcza.
2	Sudecka Izba Przemysłowo-Handlowa w Świdnicy	Świdnica	Reprezentowanie interesów zrzeszonych podmiotów gospodarczych – lobbing, promocja, reklama, organizowanie konferencji, seminariów, szkoleń, informacja gospodarcza.

¹ Dane Eurostatu za rok 2003. www.Eurostat.eu. Statystyka w tym względzie jest znacznie spóźniona.

² Analizą objęto IOB, które znalazły się w banku danych UMWD na koniec lipca 2006 r.

Tabela 1, cd.

1	2	3	4
3	Dolnośląska Izba Gospodarcza	Wrocław	Ośrodek KSU. Reprezentowanie interesów zrzeszonych podmiotów gospodarczych, lobbying, promocja, reklama, organizacja konferencji, seminariów, szkoleń, misji gospodarczych. Informacja gospodarcza. Oferty współpracy, kojarzenie partnerów handlowych. Stały Sąd Polubowny, legalizacja dokumentów, pozyskiwanie funduszy UE dla MŚP.
4	Euroregionalna Izba Przemysłowo-Handlowa	Jelenia Góra	Samorząd gospodarczy. Reprezentowanie interesów podmiotów gospodarczych zrzeszonych w izbie, lobbying, promocja, reklama, organizowanie konferencji, seminariów, szkoleń, informacja gospodarcza, inne działania transgraniczne.
5	Izba Gospodarcza w Wałbrzychu	Wałbrzych	Reprezentowanie interesów podmiotów gospodarczych zrzeszonych w izbie, lobbying, promocja, reklama.
6	Izba Przemysłowo-Handlowa Ziemi Kłodzkiej	Kłodzko	Reprezentowanie interesów podmiotów gospodarczych zrzeszonych w izbie, lobbying, promocja, reklama, działania informacyjne.
7	Izba Przemysłowo-Handlowa w Legnicy	Legnica	Reprezentowanie interesów zrzeszonych firm, lobbying, promocja, reklama, organizowanie konferencji, seminariów, szkoleń. Informacja gospodarcza.
8	Dolnośląska Izba Rolnicza	Wrocław	Reprezentowanie interesów zrzeszonych firm, lobbying, promocja, reklama.
9	Izba Młodych Przedsiębiorców Oddział Dolnośląski	Wrocław	Wspieranie przedsiębiorczości wśród młodych przedsiębiorców, organizowanie konferencji, seminariów, szkoleń, promowanie zasad etyki w biznesie.
10	Izba Gospodarcza Ciepłownictwo Polskie	Wrocław	Izba zrzeszająca przedsiębiorstwa energetyki ciepłej w Polsce. Lobbying na rzecz firm energetycznych (prawo energetyczne), szkolenia, konferencje, seminaria.
11	Polska Izba AGD	Wrocław	Działania zmierzające do integracji środowiska producentów i dystrybutorów AGD funkcjonujących na terenie Polski.
12	Polsko-Czeska Izba Przemysłowo-Handlowa w Świdnicy	Świdnica	Działania zmierzające do zintegrowania środowisk gospodarczych woj. wałbrzyskiego, tworzenia silnego lobby gospodarczego. Organizowanie spotkań, konferencji, misji gospodarczych, współpraca z Okręgową Izba Gospodarczą w Hradec Kralove i innymi instytucjami zagranicznymi.
13	Brytyjsko-Polska Izba Handlowa Oddział Wrocław	Wrocław	Reprezentowanie firm z kapitałem brytyjskim na Dolnym Śląsku, promocja, lobbying, integracja przedsiębiorców DŚ.
14	Dolnośląska Izba Rzemieślnicza i Małej Przedsiębiorczości	Wrocław	Organizowanie spotkań, konferencji, platforma wymiany doświadczeń między przedsiębiorcami na Dolnym Śląsku, inne działania promocyjne.

1	2	3	4
15	Dolnośląska Izba Turystyki	Wrocław	Reprezentowanie interesów podmiotów gospodarczych, lobbing, promocja, reklama, organizowanie konferencji, seminariów, szkoleń. Informacja gospodarcza.
16	Cech Rzemiosł Różnych i Małej Przedsiębiorczości w Bolesławcu	Bolesławiec	Cech zrzesza rzemieślników i przedsiębiorców zatrudniających do 50 osób. Jego celem jest reprezentowanie interesów zrzeszonych podmiotów, organizowanie szkoleń rzemieślników, prowadzenie bazy informacji gospodarczej.
17	Związek Pracodawców Polska Miedź, Dolnośląska Delegatura PKPP Lewiatan	Lubin	Wspieranie wspólnych inicjatyw przedsiębiorców w branży związanej z produkcją miedzi. Współpraca z innymi instytucjami branżowymi.
18	Związek Pracodawców Dolnego Śląska	Wrocław	Zrzeszenie pracodawców mające za zadanie wsparcie wspólnych inicjatyw przedsiębiorców dolnośląskich i ich interesów w skali kraju.
19	Federacja Pracodawców Polski Zachodniej	Legnica	Zrzeszenie pracodawców mające za zadanie wsparcie wspólnych inicjatyw przedsiębiorców dolnośląskich i ich interesów w skali kraju.
20	Regionalny Związek Pracodawców w Bolesławcu	Bolesławiec	Związek pracodawców wspierający wspólne inicjatywy, broniący praw i interesów zrzeszonych pracodawców wobec związków zawodowych pracowników, organów władzy i administracji państwowej oraz samorządu terytorialnego.
21	Polska Konfederacja Przedsiębiorców Chrześcijańskich	Wrocław	Organizacja spotkań, konferencji, wymiana doświadczeń między przedsiębiorcami na Dolnym Śląsku.

Źródło: UMWD-DRG, materiały wewnętrzne, opr. L. Pieczyński, 2006.

Jak wynika z powyższego zestawienia, na obszarze Dolnego Śląska funkcjonuje w sumie 21 instytucji IOB zaliczanych do grupy I. Obraz ten zmienia się, choć ta grupa IOB cechuje się stosunkowo największą stabilnością. Dominują funkcja doradcza, pomoc w dziedzinie zarządzania, reprezentacja na zewnątrz podmiotów gospodarczych, szkolenie kadr i szeroko rozumiany marketing.

Jak wynika z tab. 2, na terenie Dolnego Śląska aktywnie działa 17 IOB zaliczanych do grupy II. Prowadzą one przede wszystkim doradztwo firmom, zajmują się zbieraniem i dostarczaniem potrzebnych informacji, liczba tych podmiotów wzrasta.

Jak wynika z tab. 3, na Dolnym Śląsku funkcjonuje 11 jednostek zaliczanych do grupy III. Ich liczba w ostatnim okresie nie wzrasta, szczególnie w grupie agencji rozwoju regionalnego. Prowadzą one bardzo ożywioną działalność informacyjną, szkoleniową, zajmują się rozwiązywaniem problemów lokalnych. Znaczna część tych instytucji działa w skali ponadregionalnej.

Oprócz wymienionych instytucji na obszarze Dolnego Śląska zarejestrowanych jest ok. 35 IOB, które albo wykazują się mniejszą aktywnością, albo nie funkcjonują, są w fazie rozwiązywania (likwidacji) bądź nie udzieliły informacji o swojej

Tabela 2. Grupa II. Stowarzyszenia, towarzystwa gospodarcze, fundacje

Lp.	Nazwa	Siedziba	Usługi
1	2	3	4
1	Stowarzyszenie Tekstylne Polski Zachodniej	Lwówek Śl.	Reprezentowanie interesów gospodarczych zrzeszonych podmiotów, podejmowanie działań na rzecz żywienia gospodarczego i rozwoju przemysłu tekstylnego, pobudzanie i wspieranie inicjatyw gospodarczych członków, współpracy, kooperacji podmiotów gospodarczych w kraju i za granicą, udziału członków w kursach i szkoleniach, promocja oraz gromadzenie i udzielanie informacji nt. dostępu do środków pomocowych UE.
2	Stowarzyszenie Rozwoju Przedsiębiorczości i Rynku Pracy	Kowary	Punkt konsultacyjno-doradczy
3	Powiatowe Stowarzyszenie Inicjatyw Gospodarczych w Lwówku Śląskim Starostwo Powiatowe	Lwówek Śl.	Prowadzenie Inkubatora Przedsiębiorczości, Funduszu Poręczeń Gwarancyjnych, Ośrodka Wspierania Przedsiębiorczości, jednostki szkolącej, centrum wspierania przedsiębiorczości, siedziby organizacji okołobiznesowych z terenu powiatu.
4	Stowarzyszenie Biznesu Ziemi Kamiennogórskiej	Kamienna Góra	Ośrodek Wspierania Przedsiębiorczości, jednostka szkoląca, centrum wspierania przedsiębiorczości.
5	Stowarzyszenie Przedsiębiorców Gminy Długoleśka	Wrocław	Reprezentacja interesów przedsiębiorców skupionych w stowarzyszeniu, inspirowanie przedsięwzięć służących rozwojowi gospodarczemu firm.
6	Stowarzyszenie Przedsiębiorców Ziemi Kobierzyckiej	Kobierzyce	Reprezentacja interesów przedsiębiorców skupionych w stowarzyszeniu, inspirowanie przedsięwzięć służących rozwojowi gospodarczemu firm.
7	Stowarzyszenie Przedsiębiorców Kąteckich	Kąty Wrocławskie	Reprezentacja interesów przedsiębiorców skupionych w stowarzyszeniu, inspirowanie przedsięwzięć służących rozwojowi gospodarczemu firm.
8	Stowarzyszenie Inicjatyw Gospodarczych „Nysa”	Zgorzelec	Reprezentacja interesów przedsiębiorstw skupionych w stowarzyszeniu, inspirowanie przedsięwzięć służących rozwojowi gospodarczemu firm. Działalność transgraniczna.
9	Stowarzyszenie Współpracy Polska Wschód o/Dolnośląski	Wrocław	Promocja polskich przedsiębiorstw na rynkach wschodnich, organizowanie konferencji, misji gospodarczych.
10	Oddział Terenowy Stowarzyszenia „Wolna Przedsiębiorczość” Centrum Wspierania Biznesu w Świdnicy	Świdnica	Stowarzyszenie, instytucja doradczo-szkoleniowa dla istniejących firm oraz osób podejmujących działalność gospodarczą.
11	Stowarzyszenie Rozwoju Przedsiębiorczości Centrum Wspierania Biznesu	Wrocław	PKD, usługi konsultacyjno-doradcze dla MŚP. Informacja gospodarcza. Informacja dotycząca środków pomocowych UE.

1	2	3	4
12	Rada Feder. Stow. N-T Zagłębia Miedziowego NOT	Legnica	
13	Bolesławieckie Towarzystwo Gospodarcze	Bolesławiec	Promocja MŚP, udzielanie pomocy w kojarzeniu partnerów gospodarczych, działania konsultacyjno-doradcze i szkoleniowe dla przedsiębiorców. Informacja o środkach pomocowych UE.
14	Fundacja Centrum Wspierania Przedsiębiorczości	Zgorzelec	PKD, wspieranie MŚP i osób rozpoczynających działalność gospodarczą. Informacja gospodarcza. Organizowanie szkoleń oraz konferencji. Informacja o środkach pomocowych UE.
15	Fundacja Wałbrzych 2000	Wałbrzych	PKD. Wałbrzyski inkubator przedsiębiorczości. Wynajem pomieszczeń dla początkujących firm. OWP szkolenia i kursy. Fundusz Rozwoju Przedsiębiorczości – udzielanie pożyczek dla firm, które chcą zatrudnić bezrobotnych.
16	Loża Dolnośląska BCC (wrocławski oddział BCC)	Wrocław	Działalność lobbingsowa na rzecz przedsiębiorców, dostarczanie informacji, organizowanie spotkań przedsiębiorców z osobistościami świata polityki i gospodarki.
17	Business Club Zgorzelec	Zgorzelec	Reprezentowanie zrzeszeń podmiotów, wspieranie działań przedsiębiorców, nawiązywanie kontaktów gospodarczych z partnerami krajowymi i zagranicznymi, promocja produktów i usług, podejmowanie działań integrujących środowisko gospodarcze.

Źródło: UMWD-DRG, materiały wewnętrzne, opr. L. Pieczyński, 2006.

Tabela 3. Grupa III. Agencje rozwoju regionalnego, centra transferu technologii, centra wspierania biznesu, fundusze, parki technologiczne, parki przemysłowe

Lp.	Nazwa	Siedziba	Usługi
1	2	3	4
1	Agencja Rozwoju Regionalnego AGROREG SA	Nowa Ruda	PKD, usługi finansowe, lokowanie funduszu pożyczkowego Ziemi Kłodzkiej, usługi szkoleniowe i doradztwo dla MŚP. Punkt szans, giełda pracy. Noworudzkie Centrum Przedsiębiorczości – inkubator przedsiębiorczości, udział w programach pomocowych UE, giełda ofert współpracy.
2	Agencja Rozwoju Regionalnego ARLEG SA	Legnica	PKD Ośrodek KSU. Programy pomocowe UE, szkolenia, seminaria, konferencje, kojarzenie partnerów gospodarczych, oferty współpracy, organizowanie misji gospodarczych, informacja gospodarcza.
3	Wrocławska Agencja Rozwoju Regionalnego SA	Wrocław	RIF, PKD, Centrum Obsługi Inwestora. Szkolenia, konferencje. inwestorstwo zastępcze. Projekty odrzańskie.

Tabela 3, cd.

1	2	3	4
4	Karkonoska Agencja Rozwoju Regionalnego SA w Jeleniej Górze	Jelenia Góra	Udzielanie wsparcia finansowo-kapitałowego, tworzenie nowych jednostek produkcyjnych i usług. Upowszechnienie dostępu do informacji gospodarczej, pośrednictwo w nawiązywaniu kontaktów gospodarczych z zagranicą. Polsko-Niemiecka Giełda Kooperacyjna. Program aktywizacji zawodowej. Pożyczki dla MŚP. Organizowanie targów budowlanych, szkolenia, współpraca transgraniczna.
5	Dolnośląska Agencja Rozwoju Regionalnego SA	Wałbrzych	PKD, Ośrodek KSU, Regionalne Centrum Informacji Europejskiej, Agencja Pracy Czasowej, organizowanie szkoleń, konferencji, targów i wystaw.
6	Wrocławskie Centrum Transferu Technologii	Wrocław	Ośrodek przekazu innowacji, IRC West Poland, Regionalny Punkt Kontaktowy ds. 6 (7) Programu Ramowego, ośrodek KSU, PKD. Misją WCTT jest stworzenie pomostu między nauką a przemysłem oraz wspieranie przedsiębiorczości w regionie przez informację i umożliwianie dostępu do europejskich i krajowych programów pomocowych. WCTT pomaga w poszukiwaniu zagranicznych partnerów, technologii i innowacji oraz wspiera działalność eksportową przez międzynarodowy transfer technologii. Współpraca międzynarodowa.
7	Dolnośląskie Centrum Wspierania Biznesu	Wrocław	Współpracujący z Krajową Izbą Gospodarczą administrator regionalny mający wyłączność na realizację przedsięwzięć gospodarczych: godło promocyjne „Teraz Polska” oraz program „Fair Play” na Dolnym Śląsku.
8	Euro Info Centre	Wałbrzych	Ośrodek Informacji Europejskiej udziela szczegółowych informacji o unijnych programach realizowanych w Polsce, udziela pomocy w poszukiwaniu zagranicznych partnerów, organizuje warsztaty, szkolenia, seminaria i konferencje dla przedsiębiorców.
9	Wrocławski Park Technologiczny SA	Wrocław	Dolnośląski Inkubator Przedsiębiorczości. Misją WPT jest tworzenie warunków do wykorzystania naukowego i przemysłowego potencjału Wrocławia oraz regionu.
10	Convention Bureau Wrocław	Wrocław	Promocja turystyki biznesowej, kongresowej, organizowanie misji wyjazdowych na Futuralia (forum gospodarcze przedsiębiorców z całego świata).
11	Fundusz MIKRO (oddział we Wrocławiu)	Wrocław	Udzielanie małych pożyczek na preferencyjnych warunkach dla przedsiębiorców MŚP.

Źródło: UMWD-DRG, materiały wewnętrzne, opr. L. Pieczyński, 2006.

działalności w uzgodnionym terminie i dlatego nie zostały sklasyfikowane i poddane ocenie swych funkcji³. Są to (w porządku alfabetycznym):

- Agencja Inicjatyw Lokalnych w Wałbrzychu, w przeszłości Biuro Stowarzyszone Fundacji Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych w Warszawie,

³ Wykaz tych IOB nie jest katalogiem wartościującym ich działalność, a jedynie informacją formalną.

- Agencja Mienia „Reliquum” w Wałbrzychu,
- Agencja Przekształceń Własnościowych w Wałbrzychu.
- Cech Rzemiosł Różnych i Przedsiębiorców w Jeleniej Górze,
- Cech Rzemiosł Różnych w Kamiennej Górze,
- Cech Rzemiosł Różnych w Kłodzku,
- Fundacja – Wałbrzyska Inicjatywa Społeczno-Gospodarcza,
- Fundusz Regionu Wałbrzyskiego w Wałbrzychu,
- Jeleniogórskie Stowarzyszenie Kupców w Jeleniej Górze,
- Jeleniogórska Rada Producentów w Jeleniej Górze,
- Karkonoskie Towarzystwo Inwestycyjne w Jeleniej Górze,
- Polskie Zrzeszenie Hoteli, Oddział w Jeleniej Górze,
- Regionalny Związek Pracodawców w Jeleniej Górze,
- Regionalny Związek Pracodawców w Kamiennej Górze,
- Regionalny Związek Pracodawców w Lubaniu,
- Serwis Gospodarczy Eurodatenbank (EDB) w Zgorzelcu,
- Stowarzyszenie Business Club w Wałbrzychu,
- Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Nysa w Jeleniej Górze,
- Stowarzyszenie Gmin Ziemi Kłodzkiej w Kłodzku,
- Stowarzyszenie Kupcy i Handlowcy w Jeleniej Górze,
- Stowarzyszenie Pomocy Gospodarczej „Pogórze” w Podgórzynie,
- Stowarzyszenie Potrzebujących i Pomagających „Razem” w Jeleniej Górze,
- Stowarzyszenie Producentów Rolnych w Zgorzelcu,
- Stowarzyszenie Promocji i Rozwoju Przedsiębiorczości w Jeleniej Górze,
- Stowarzyszenie Prywatnej Działalności Gospodarczej w Bogatyni,
- Sudecki Związek Pracodawców w Wałbrzychu,
- Towarzystwo Inicjatyw Gospodarczych „Nysa Łużycka” w Zgorzelcu,
- Towarzystwo Inicjatyw Gospodarczych w Wałbrzychu,
- Wojewódzkie Stowarzyszenie Kupców i Innych Osób Prowadzących Działalność Gospodarczą „Wokulski” w Wałbrzychu,
- Zrzeszenie Prywatnego Handlu i Usług w Jeleniej Górze,
- Zrzeszenie Prywatnego Handlu i Usług w Wałbrzychu,
- Zrzeszenie Prywatnego Transportu w Jeleniej Górze,
- Zrzeszenie Zakładów Pracy Chronionej w Jeleniej Górze,
- Związek Kupców i Agentów Handlowych w Lubaniu,
- Związek Pracodawców Powiatu Kamiennogórskiego.

Do najbardziej aktywnych instytucji zajmujących się rozwojem biznesu (przedsiębiorczości) na Dolnym Śląsku należy zaliczyć ok. 60 IOB. Ich liczba się zmienia i jako tako nie jest istotna, lecz ważniejsza jest ich rola w rozwoju przedsiębiorczości. Część tych instytucji uczestniczy w tym bezpośrednio, inne pośrednio, jedne mają zasięg działania ogólnokrajowy, inne regionalny czy nawet lokalny. W praktyce międzynarodowej np. w Niemczech najczęściej wymienia się następujące funkcje IOB: doradztwo organizacyjne, doradztwo prawne, doradztwo

finansowe, kształcenie, konsulting, promocję, udział w restrukturyzacji i programach naprawczych, reprezentację na zewnątrz, udzielanie informacji. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP), która wydaje się najbardziej reprezentatywna w przeprowadzanej analizie, usługi swoje dzieli na: doradztwo, szkolenia, udzielanie informacji, pomoc finansową i proinnowacyjność.

Należy pamiętać, że formalnie najważniejszą rolę w tworzeniu warunków dla rozwoju przedsiębiorczości na Dolnym Śląsku odgrywają władze samorządowe, a konkretnie Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego (UMWD) i Departament Rozwoju Gospodarczego. Nie są to wszystkie instytucje rozwijające i wspierające rozwój przedsiębiorczości w województwie dolnośląskim. Lista nie ma charakteru rankingu i jest wynikiem doboru losowego. Z powyższego zestawienia widoczna jest zasadnicza koncentracja instytucji wspierających rozwój przedsiębiorczości we Wrocławiu. Poza Wrocławiem istotne miejsce zajmują instytucje zlokalizowane w Wałbrzychu, Legnicy, Jeleniej Górze, nieliczne są w innych ośrodkach lokalnych. Szczególne miejsce zajmuje tu graniczne miasto Zgorzelec.

I tak pierwszy obszar aktywności IOB to kojarzenie partnerów gospodarczych i wypracowywanie modelu ich wzajemnej współpracy. W tej kwestii najważniejsze są izby przemysłowe i handlowe, a także stowarzyszenia gospodarcze. Wspierającą rolę odgrywają stowarzyszenia lokalne, a nawet związki pracodawców czy inne struktury, np. centra transferu technologii czy centra informacji gospodarczej. Istotne znaczenie ma współpraca samorządów lokalnych i regionalnych (współpraca miast itp.).

Drugim obszarem jest gromadzenie informacji gospodarczej na potrzeby rozwoju przedsiębiorczości. W tym względzie czołowe miejsce zajmuje Główny Urząd Statystyczny – Urząd Statystyczny we Wrocławiu. Liczne publikacje są cennym źródłem informacji gospodarczej. Rokrocznie ukazują się nowe pozycje o dużych walorach użytkowych, pozwalające na dokonywanie pogłębionych analiz. Statystyczne dane gospodarcze są przekazywane podmiotom gospodarczym poprzez systemy oficjalne, IOB przygotowują także liczne analizy specjalistyczne i ekspertyzy tematyczne we współpracy np. z pracownikami szkół wyższych regionu na temat ruchu turystycznego, prywatyzacji, rozwoju handlu itp. Opracowania te są skrupulatnie analizowane przez przedstawicieli biznesu zarówno krajowego, jak i zagranicznego. Trwają prace nad taką bazą danych. Znaczna część danych gospodarczych jest udostępniana bezpłatnie, inne są gromadzone i przetwarzane na zasadach rynkowych przez kompetentne instytucje. Analizowane IOB nie stworzyły dotychczas banku danych gospodarczych, w tej kwestii trwają prace w UMWD.

Trzeci obszar to pomoc prawna i organizacyjna w zakresie rozwoju przedsiębiorczości, przede wszystkim przy powoływaniu nowych przedsiębiorstw. W tej kwestii ważną funkcję spełniają izby gospodarcze i niektóre IOB skierowane na rozwój lokalnej przedsiębiorczości, np. cechy rzemieślnicze czy instytucje do-

radztwa gospodarczego. Po polskiej stronie kwestie te są przedmiotem doradztwa lub konsultingu gospodarczego rozumianego jako działalność specjalistyczna prowadzona przez niektóre IOB. IOB preferują więc doradztwo gospodarcze jako rodzaj czynności skierowanych także na rozwój przedsiębiorczości w skali lokalnej czy regionalnej. Działalność doradcza jest określana jako konsulting lub zaliczana do konsultacyjnej działalności podmiotu, który ją świadczy. W zasadzie wszystkie instytucje realizują to zadanie, szczególnie agencje rozwoju regionalnego i izby gospodarcze. Ma to istotne znaczenie dla rozwoju przedsiębiorczości, co podnoszą szczególnie eksperci.

Ostatnia kwestia to współdziałanie IOB na rynkach krajów trzecich. IOB poszukują dla swoich partnerów rynków zbytu zgodnie z zawartymi umowami bądź na zasadach ogólnych. Wpływa to korzystnie na rozwój przedsiębiorczości, szczególnie w grupie małych i średnich przedsiębiorstw. Nie dopracowano się jednak modelu wzajemnej współpracy dla rozwoju biznesu w skali regionalnej. Występują nieliczne przykłady współdziałania IOB w zakresie promocji czy planowania przestrzennego. Oczekiwania w tym zakresie są jednak znacznie większe.

5. Uwagi końcowe

Rozwój przedsiębiorczości na Dolnym Śląsku jest procesem niezwykle złożonym. Z przeprowadzonej analizy można wysnuć następujące wnioski.

1. Instytucje zajmujące się rozwojem przedsiębiorczości na obszarze Dolnego Śląska cechuje zróżnicowana aktywność. Wyraźnie uprzywilejowaną pozycję ma miasto Wrocław, w którym ma swą siedzibę większość IOB o zasadniczej roli regionalnej i ponadregionalnej.

2. Przestrzeń gospodarcza Dolnego Śląska jest obiektem działań IOB w innych miejscowościach (poza aglomeracją wrocławską), które to IOB spełniają funkcję kompatybilną wobec stolicy Dolnego Śląska.

3. IOB obejmują swym zasięgiem całą przestrzeń gospodarczą Dolnego Śląska i nie występuje zjawisko obszarów o szczególnie obniżonej aktywności w tym zakresie. Szczególnie korzystna sytuacja w zakresie rozwoju przedsiębiorczości jest we Wrocławiu i Wałbrzychu, Jeleniej Górze czy Legnicy i w bliskiej okolicy tych miast.

4. Aktywność IOB jest wyraźnie zróżnicowana, na co wskazują samorządy lokalne oraz dokumenty UMWD, przede wszystkim Dolnośląskiej Rady Gospodarczej. Po wstąpieniu RP do UE IOB udzielają pomocy małym i średnim przedsiębiorcom w ich rozwoju i pozyskiwaniu środków UE na te cele. Dotychczasowa działalność wielu tych instytucji jest oceniana krytycznie, m.in. w zakresie aktywizacji eksportu w regionie.

5. Celowa jest większa koordynacja, także w skali transgranicznej, działalności tych instytucji, przede wszystkim na szczeblu Urzędu Marszałkowskiego

Województwa Dolnośląskiego (UMWD). Występują powielanie inicjatyw, a nawet elementy tzw. „niezdrowej konkurencji”.

6. Korzystny wpływ na rozwój przedsiębiorczości mają przedsięwzięcia o charakterze transgranicznym. Współdziałanie polskich IOB z podobnymi instytucjami np. z Niemiec czy Republiki Czeskiej, a także innych krajów, wpływa korzystnie na rozwój przestrzenny regionu i współpracę w skali międzynarodowej. Przykładem takich działań są takie imprezy, jak Forum Polityczne i Gospodarcze Polsko-Niemieckie w Krzyżowej, Futuralia we Wrocławiu, Dni Gospodarcze, Targi Turystyczne. Korzystny wpływ na rozwój przedsiębiorczości mają liczne przedsięwzięcia targowo-wystawiennicze.

Literatura

- [1] Brdulak J., Kulikowski M., *Przedsiębiorczość stymulatorem rozwoju gospodarczego*, Instytut Wiedzy, Warszawa 2004.
- [2] Gregorczyk S., Romanowska M., Sopińska A., *Przedsiębiorczość bez tajemnic*, WSP, Warszawa 2002.
- [3] Kent C.A., *Rola przedsiębiorcy w gospodarce*, Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 2001.
- [4] Klasik A., *Strategie regionalne. Formułowanie i wprowadzanie w życie*, AE, Katowice 2002.
- [5] *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, J. Rymarczyk (red.), PWE, Warszawa 2006.
- [6] *Rocznik statystyczny województwa dolnośląskiego 2005*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2005.
- [7] *Zmiany sytuacji społecznej na Dolnym Śląsku w latach 1998-2002*, AE, Wrocław 2005.

SPATIAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF ENTREPRENEURSHIP'S DEVELOPMENT ON EXAMPLE OF LOWER SILESIA

Summary

The aim of the elaboration is to present spatial and institutional aspects of entrepreneurship's development in Lower Silesia. The author shows spatial aspects of entrepreneurship development. First of all he shows the connection between this aspect with institutional aspect. The main thesis of the research is: Polish Agency of Entrepreneurship Development has the essential significance in the development of entrepreneurship in Lower Silesia. In Wrocław – the metropolitan kernel and capital of the region – the main role in entrepreneurship's development play business supporting institutions. Such institutions play compatible role in other cities, first of all in Walbrzych, Legnica, Jelenia Góra and some other towns in the region. Their significance in the entrepreneurship's development is different in comparison with the significance of such institutions localized in Wrocław. In the end of the elaboration there are evaluations which should be used in the development of the entrepreneurship in Lower Silesia.

Franciszek Adamczuk – dr, st. wykładowca w Katedrze Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.

Urszula Markowska-Przybyła

CELE POLSKIEJ POLITYKI ROZWOJU REGIONALNEGO A OBECNY STAN ZRÓŻNICOWANIA PRZESTRZENI

1. Wstęp

Przestrzennym aspektem współczesnych procesów gospodarczych jest m.in. osłabienie związków centrum–otoczenie na rzecz związków typu „centrum–centrum”, czyli procesy metropolizacji. Skutkuje to polaryzacją przestrzeni. Powstają na tym tle zasadnicze pytania o kierunek polityki regionalnej państwa oraz kierunek polityki zagospodarowania przestrzennego. W dobie ogromnych i szybkich przemian mamy często do czynienia z dylematami: wspierać regiony zapóźnione w rozwoju czy regiony przodujące, potencjalne ośrodki mogące konkurować w skali globalnej, czy słuszny jest model zmniejszania rozpiętości interregionalnych (model polityki motywowanej społecznie), czy raczej rację bytu ma model polityki regionalnej motywowanej globalnie (por. np. [5])? Istnieją także głosy, że nie ma konieczności wyboru między dwoma modelami – współcześnie należy dążyć do wyrównywania różnic między regionami, tyle że chodzi o wyrównywanie szans rozwoju, a nie efektów rozwoju, co ma swój wyraz w polityce zorientowanej na podnoszenie konkurencyjności regionów (por. np. [8; 15]).

2. Założenia polskiej polityki regionalnej i przestrzennej w kontekście zróżnicowań przestrzeni

Podstawowym wyznacznikiem współczesnych decyzji dotyczących rozwoju gospodarki narodowej są uwarunkowania zewnętrzne związane z procesami globalizacji oraz integracji z gospodarką krajów Unii Europejskiej.

W *Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego (NSRR) 2001-2006* [6] za cel strategiczny przyjęto „tworzenie warunków wzrostu konkurencyjności regionów oraz przeciwdziałanie marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób, aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi gospodarczemu, jego spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej oraz integracji z Unią Europejską”. W *Projekcie Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2007-2013* sformułowano trzy cele strategiczne: wzrost konkurencyjności polskich województw, większą spójność społeczną, go-

spodarczą i przestrzenną oraz szybszy wzrost – wyrównywanie szans rozwojowych [9, s. 45]. Przytoczone cele najważniejszych dokumentów o charakterze planistycznym w kraju zakładają więc realizację polityki opartej na podnoszeniu konkurencyjności poszczególnych regionów kraju z jednoczesnym wyrównywaniem zróżnicowania w wymiarze przestrzennym.

W *Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju* zauważa się, że istotą złożoności kształtowania polskiej przestrzeni jest konieczność współzależnego wiązania efektywnościowych uwarunkowań i wyzwań rozwoju globalnego ze społecznymi oczekiwaniami i aspiracjami społeczeństwa. Problemem kluczowym strategii rozwoju kraju jest: jak pogodzić wymogi konkurencyjności i efektywności oraz związaną z tym konieczność szybkiej restrukturyzacji z zaspokajaniem społecznych aspiracji do sprawiedliwości i równości oraz tworzeniem szans na poprawę jakości życia „tu i teraz” [4, s. 533]. Według autorów *Koncepcji...* priorytet efektywności przed równością jest obecnie koniecznością polskiej rzeczywistości. Istnieje potrzeba akceptowania naturalnych dla gospodarki rynkowej tendencji do polaryzacji przestrzennej rozwoju jako najkrótszej drogi do uzyskania efektywności przez koncentrację aktywności w miejscach najkorzystniejszych dla kapitału. Akceptacja priorytetu efektywności nie oznacza jednak bezwarunkowej zgody na trwałą polaryzację polskiej przestrzeni. Podstawową zasadą wprowadzania efektywności na całym terytorium państwa jest równoważenie rozwoju. Równoważenie rozwoju jest wiodącą zasadą dla polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, zasadą, w której należy uwzględnić: policentryzm i umiarkowany stopień koncentracji, polaryzację struktury społeczno-gospodarczej jako trend obiektywnie uwarunkowany oraz ekorozwój jako wyznacznik cywilizacji XXI w. W *Koncepcji...* uznano, że [4, s. 533]:

- polaryzacja przestrzeni jest nieuchronnym procesem wynikającym z dążenia do poprawy efektywności,
- niezbywalnym zadaniem państwa jest dążenie do realizacji zasady równych szans,
- najlepszą i jedyną drogą w układach przestrzennych jest sprzyjanie przenikaniu efektywności z biegunów wzrostu na całą przestrzeń kraju.

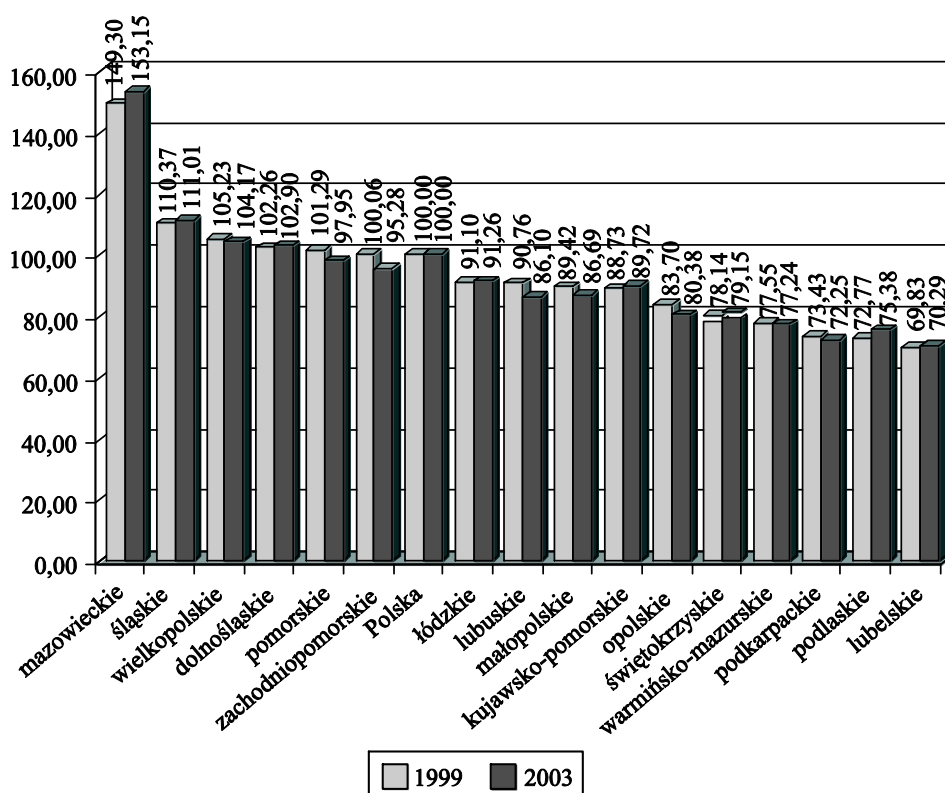
3. Zróżnicowanie polskiej przestrzeni – wyniki badań empirycznych. Zróżnicowanie międzyregionalne

Analiza przestrzennego zróżnicowania PKB na 1 mieszkańca jest sposobem analizy zróżnicowań przestrzeni gospodarczej, stopnia polaryzacji oraz jednym z trzech wymiarów badania spójności obszaru – wymiaru ekonomicznego¹. Analiza

¹ Pozostałymi wymiarami są wymiar społeczny i terytorialny. Wymiar społeczny spójności bada się przez analizowanie stopy bezrobocia, poziomu ubóstwa i innych wskaźników rozwoju społecznego, a wymiar terytorialny – przez wyróżnianie regionów tworzących obszary centralne, peryferyjne i pośrednie [3, s. 21].

przestrzennego zróżnicowania PKB *per capita* w układzie między- i wewnątrzregionalnym² posłużyła zbadaniu aktualnych dysproporcji rozwojowych oraz zmian, jakie zaszły od momentu powstania nowych województw.

W 1999 r. PKB na 1 mieszkańca wynosił w kraju średnio 15 914 zł [11]. Najwyższy poziom PKB *per capita* był w województwie mazowieckim – 23 760 zł, co stanowiło 149,3% średniej krajowej. Wysoki poziom PKB *per capita* osiągnęły województwa śląskie (110,4% średniej dla Polski), wielkopolskie (105,2%) i dolnośląskie (102,3%). Najniższymi wartościami PKB *per capita* charakteryzowały się województwa Polski wschodniej: lubelskie (69,8%), podlaskie (72,8%) i podkarpackie (73,4%). W 2003 r. pod tym względem zaszły niewielkie zmiany (por. rys. 1).

Rys. 1. PKB *per capita* w regionach w latach 1999 i 2003 jako % średniej dla Polski

Źródło: [11; 12].

² Jako regiony traktowane będą w niniejszej pracy województwa, czyli jednostki poziomu NTS 2 (a nie regiony w nomenklaturze NTS – czyli jednostki NTS 1).

Tabela 1. Zróżnicowanie międzyregionalne w Polsce w latach 1999 i 2003

	1999	2003
PKB <i>per capita</i> woj. mazowieckiego/PKB <i>per capita</i> woj. lubelskiego	2,14	2,18
Współczynnik zmienności	0,32	0,34
PKB <i>per capita</i> regionów „lepszyc” niż średnia krajowa/PKB <i>per capita</i> regionów „gorszych” niż średnia krajowa*	1,41	1,44

* Tzn.: w 1999 r. stosunek PKB na 1 mieszkańca województw: mazowieckiego, śląskiego, wielkopolskiego, dolnośląskiego, pomorskiego i zachodniopomorskiego do PKB *per capita* pozostałych 10 województw, w 2003 r. stosunek PKB *per capita* województw: mazowieckiego, śląskiego, wielkopolskiego i dolnośląskiego do PKB *per capita* pozostałych 12 województw. PKB *per capita* grupy regionów obliczono jako PKB globalne tych regionów odniesione do liczby ludności tych regionów, a nie jako średnia arytmetyczna z wartości PKB *per capita* poszczególnych województw, tak by wyeliminować problem zróżnicowanej wielkości poszczególnych regionów.

Źródło: obliczenia własne na podstawie [11; 12].

W 1999 r. stosunek PKB *per capita* województwa mazowieckiego do PKB *per capita* województwa lubelskiego wynosił 2,14, w 2003 r. wzrósł do 2,18, co świadczy o wzroście zróżnicowania międzyregionalnego. Świadczy o tym także wzrost współczynnika zmienności: w 1999 r. wynosił on 0,32, a w 2003 r. 0,34. Wzrostowi zróżnicowania międzyregionalnego towarzyszy wzrost liczby regionów osiagających PKB *per capita* niższe od średniej krajowej – w 1999 r. 6 regionów osiągnęło średnią powyżej tej średniej, a w 2003 r. tylko 4. Stosunek PKB na 1 mieszkańca regionów osiagających wartości PKB *per capita* powyżej średniej krajowej do PKB na 1 mieszkańca regionów osiagających wartości tej miary poniżej średniej w 1999 r. wynosił 1,41, a w 2003 r. już 1,44, co również potwierdza wzrost zróżnicowania międzywojewódzkiego w badanym okresie.

4. Zróżnicowanie wewnątrzregionalne

Oprócz zróżnicowań międzyregionalnych równie ważne dla spójności obszaru są także zróżnicowania wewnątrzregionalne. Wśród nich można zobrazować także relacje, jakie zachodzą między centrum regionu a otaczającym je obszarem. Relacje te są szczególnie istotne obecnie, gdy mamy do czynienia z tzw. metropolizacją przestrzeni, będącą wyrazem współczesnych procesów globalizacji. Metropolizacja według B. Jałowieckiego to „ostatnia faza urbanizacji, polegająca na przekształcaniu się przestrzeni miejskich i zmianie relacji między miastem centralnym i jego bezpośrednim zapleczem oraz nieciągłym sposobie użytkowania przestrzeni zurbanizowanych. Objawia się osłabieniem lub zerwaniem związków gospodarczych miasta z jego regionalnym zapleczem i zastąpieniem ich kontaktami z innymi metropoliami w skali kontynentalnej lub światowej” [2, s. 29]. Metropolizacja oznacza więc nie tyle wzrost liczby ludności, mieszkającej w wielkich zespołach miejskich, ile koncentrację kierowniczych funkcji gospodarki globalnej oraz wzrost siły i znaczenia wzajemnych powiązań między metropoliami [13, s. 85]. Procesy globa-

lizacji powodują, że dotychczasowe więzi centrum–peryferie ulegają osłabieniu. Procesy metropolizacji powodują polaryzację. Już J. Fridmann [1], formułując w latach osiemdziesiątych hipotezę miasta światowego, dostrzegł, że powstawanie miast światowych prowadzi do polaryzacji przestrzennej i społecznej i pociąga za sobą koszty społeczne, często nie do udźwignięcia, zwłaszcza przez kraje rozwijające się.

Stan zróżnicowań wewnątrzregionalnych obliczono dla jednostek typu NTS 3, czyli tzw. podregionów. Z obliczeń częściowo wyłączono województwo śląskie, z powodu zmiany podziału na jednostki NTS 3 w okresie objętym badaniem.

Podregionem o najwyższej wartości PKB *per capita* zarówno w 1999 r., jak i w 2003 r., była Warszawa, najuboższym – podregion łomżyński (woj. podlaskie) w 1999 r. oraz chełmsko-zamojski (woj. lubelskie) w 2003 r. Stosunek wartości skrajnych w 1999 r. wynosił 5,44, a w 2003 r. zmalał do 4,9. Zasadne jest jednak wyeliminowanie z analiz tzw. podregionów – miast (zwanym czasem, na wyrost, metropoliami), tzn. Warszawy, Poznania, Trójmiasta, Krakowa, Wrocławia, Łodzi³. Włączono je w dalszych analizach do otaczających je podregionów⁴. W takim przypadku relacje PKB *per capita* podregionów „najbogatszych” i „najbiedniejszych” znacznie się poprawiają, analogiczne wartości wynosiły: w 1999 r. 3,73, a w 2003 r. 3,44. Wskazuje to na zmniejszenie się rozpiętości przestrzennych w PKB na 1 mieszkańca w okresie 1999-2003.

Także inne miary potwierdzają zmniejszanie się dysproporcji rozwojowych: współczynnik zmienności w 1999 r. wynosił (dla wersji „z metropoliami”) 0,45, w 2003 – 0,41, dla wersji „bez metropolii” – 0,28 (1999 r.) i 0,27 (2003 r.).

Tabela 2. Zróżnicowanie wewnątrzregionalne w Polsce w latach 1999 i 2003

	1999	2003
PKB <i>per capita</i> najlepszego podregionu/PKB <i>per capita</i> najslabszego podregionu	5,44	4,90
PKB <i>per capita</i> najlepszego podregionu/PKB <i>per capita</i> najslabszego podregionu (bez metropolii)	3,73	3,44
Współczynnik zmienności (z metropoliami)	0,45	0,41
Współczynnik zmienności (bez metropolii)	0,28	0,27

Źródło: obliczenia własne na podstawie [11; 12].

³ Wysokie wskaźniki PKB odzwierciedlają nie tylko wysoki poziom ich rozwoju, ale także to, że koncentrują się na ich obszarze najbardziej dochodowe rodzaje działalności (centrale instytucji finansowych, przedsiębiorstwa zajmujące się handlem międzynarodowym, linie lotnicze). Wartość dodana przypisywana jest metropolii, choć często transferowana jest do innych regionów. Ponadto należy pamiętać o innym aspekcie regionalnego PKB, aspekcie wynikającym z różnic między miejscem zamieszkania a miejscem zatrudnienia. W niektórych przypadkach, szczególnie w centrach gospodarczych, PKB na mieszkańca jest bardzo wysoki. Wartość PKB w tych przypadkach wynika właśnie z tego, iż „wypracowywany” PKB przez mieszkańców spoza regionu jest odnoszony do liczby mieszkańców, która w tym przypadku jest mniejsza niż liczba zatrudnionych [7, s. 56].

⁴ Tzn. Warszawę do podregionu warszawskiego, Poznań – poznańskiego, Wrocław – wrocławskiego, Łódź – łódzkiego, Kraków – krakowsko-tarnowskiego, Trójmiasto – gdańskiego.

Analizując relacje centrum–region w 6 województwach, dla których dostępne są dane statystyczne⁵, można stwierdzić, że nie nastąpił wzrost dysproporcji. We wszystkich 6 regionach stosunek PKB *per capita* metropolii do PKB *per capita* województwa w 1999 r. był wyższy niż w 2003 r. (por. tab. 3).

Tabela 3. Relacje centrum–region w 6 wybranych regionach Polski w latach 1999 i 2003

PKB <i>per capita</i> centrum/PKB <i>per capita</i> regionu	1999	2003
Warszawa/mazowieckie	2,029	1,922
Wrocław/dolnośląskie	1,554	1,422
Łódź/łódzkie	1,424	1,361
Poznań/wielkopolskie	1,958	1,910
Trójmiasto/pomorskie	1,512	1,420
Kraków/małopolskie	1,424	1,361

Źródło: obliczenia własne na podstawie [11; 12].

Należy w tym miejscu dodać, że największe polskie miasta traciły na tle regionu, ale także były to obszary, których sytuacja najbardziej pogorszyła się na tle kraju. Na przykład Gdańsk-Gdynia-Sopot w 1999 r. osiągał PKB *per capita* o wartości równej 153,2% średniej krajowej, w 2003 r. tylko 139,1% (spadek o 14,1 pkt. proc.), Wrocław – spadek o 12,5 pkt. proc., Kraków 13,1 pkt. proc., Warszawa – 8,6 pkt. proc., Łódź – 5,6 pkt. proc. Oznacza to, że wzrost gospodarczy w tych regionach osiągany jest zwłaszcza w pozostałych podregionach, a w świetle tych danych statystycznych trudno mówić o narastającej polaryzacji wewnątrzregionalnej.

Do analizy różnicowań inter- i intraregionalnych posłużyć się można także miarą nierówności Theila [14, za: 10], według wzoru:

$$T = \sum_{i=1}^n s_i \log(ns_i), \quad (1)$$

gdzie: n – liczba regionów, y_i – PKB *per capita* w regionie i , $s_i = y_i / \sum_{i=1}^n y_i$. Wartość miary T zawarta jest w przedziale $[0; \log(n)]$, gdzie 0 obrazuje doskonałą równomierność, a wartość $\log(n)$ pojawiłaby się, gdyby cały dochód skoncentrowany był w jednym regionie. Wartość miary T może być rozłożona następująco:

$$T = \sum_{g=1}^{\omega} s_g \log \left(\frac{1}{n_g} s_g \right) + \sum_{g=1}^{\omega} s_g \sum_{i \in g} s_{i,g} \log(n_g s_{i,g}), \quad (2)$$

gdzie: ω – liczba grup rozłącznych i wzajemnie się wykluczających, w które podgrupowane są regiony, n_g – liczba regionów w grupie g , $s_g = \sum_{i \in g} y_{i,g} / \sum_i y_i$,

⁵ Tzn. w województwach: mazowieckim, wielkopolskim, dolnośląskim, małopolskim, pomorskim i łódzkim.

$$s_{i,g} = y_{i,g} / \sum_{i=1}^{n_g} y_{i,g} \cdot S_g$$
 obrazuje część całkowitego produktu przypadającą na grupę g , a $s_{i,g}$ jest to udział regionu i -tego w dochodzie grupy g . Pierwszy człon prawej strony równania (2) jest międzygrupowym (np. międzyregionalnym) komponentem nierówności przestrzennych, drugi – wewnątrzgrupowym (np. wewnątrzregionalnym). Możemy więc zapisać, że:

$$T = T_M + T_W, \quad (3)$$

gdzie: T_M – dysproporcje międzygrupowe, T_W – dysproporcje wewnątrzgrupowe.

Na podstawie powyższego wzoru obliczono dysproporcje rozwojowe dla polskich regionów i podregionów, czyli jednostek typu NTS 2 i NTS 3. Jednostki typu NTS 2 – województwa – potraktowano jako grupy, natomiast podregiony jako części składowe grup.

Wyniki obliczeń przedstawia tab. nr 4.

Tabela 4. Miara dysproporcji rozwojowych inter- i intraregionalnych wg miary Theila w Polsce w latach 1999 i 2003

	1999	2003
T miara dysproporcji ogółem	0,037	0,031
T_M dysproporcje międzygrupowe (międzywojewódzkie)	0,007	0,007
T_W dysproporcje wewnątrzgrupowe (wewnątrzwojewódzkie, pomiędzy podregionami)	0,030	0,024

Źródło: obliczenia własne na podstawie [11; 12].

Potwierdzają się zatem wcześniejsze analizy: zróżnicowanie przestrzenne PKB *per capita* w ujęciu wewnątrzregionalnym zmniejszyła się, o czym świadczy wartość miary T_W , ale także i T , gdyż do jej obliczenia za podstawę przyjęto podregiony (44 podregiony w 1999 r. i 45 podregionów w 2003 r.)⁶. Bez zmian pozostały wartości bezwzględne dysproporcji międzyregionalnych (0,007 w 1999 i 2003 r.), jednak na tle ogólnej wartości dysproporcji można stwierdzić, że ich udział w ogólnych dysproporcjach wzrósł.

5. Zakończenie

Cechą współczesnych procesów związanych z globalizacją jest wzrost nierówności w różnych układach – pomiędzy grupami społecznymi, pomiędzy jednostkami przestrzennymi itp. Wskazuje się na procesy metropolizacji, szybkiego rozwoju centrów gospodarczych oraz marginalizacji wielu regionów. Procesy te są uwarunkowaniem zewnętrznym prowadzonej polityki rozwoju regionalnego kraju, co ma swój wyraz w zaprezentowanych strategiach rozwoju regionalnego i *Kon-*

⁶ Gdy za podstawę obliczeń przyjęto województwa ($n = 16$), wartość T wyniosła 0,008 w 1999 r. i wzrosła do 0,009 w 2003 r.

cepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. Badania empiryczne przeprowadzone dla okresu 1999-2003 nie potwierdzają jednoznacznie narastającej polaryzacji kraju. Największe polskie miasta poddane badaniu rozwijały się w badanym okresie wolniej niż ich otoczenie, nierówności wewnątrzregionalne uległy zmniejszeniu, a międzyregionalne nieznacznie się powiększyły.

Literatura

- [1] Fridmann J., *The World City Hypothesis*, „Development and Change” 1986 nr 17 (1).
- [2] Jałowicki B., *Metropolie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania, Białystok 1999.
- [3] Jasiński L.J., *Spójność ekonomiczna regionów w Polsce na tle krajów unii ekonomicznej i II Rzeczypospolitej*, „Gospodarka Narodowa” 2002 nr 4.
- [4] *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju*, MP 2001 nr 26, poz. 432.
- [5] Kukliński A., *O nowym modelu polityki regionalnej – artykuł dyskusyjny*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2003 nr 4 (14).
- [6] *Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2001-2006*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów 2001.
- [7] Orłowski W.M., *Polskie regiony na tle wyzwań integracyjnych*, [w:] J. Szomburg (red.), *Polityka regionalna państwa pośród uwikłań instytucjonalno-regulacyjnych*, IBnGR, Gdańsk 2001.
- [8] Pietrzyk I., *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, PWN, Warszawa 2000.
- [9] *Projekt Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego na lata 2007-2013*. Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa, wrzesień 2005.
- [10] Rey S., *Spatial Analysis of Regional Income Inequality*, REAL Discussion Paper, October 2001.
- [11] *Rocznik statystyczny województw 2001*, GUS, Warszawa 2001.
- [12] *Rocznik statystyczny województw 2005*, GUS, Warszawa 2005.
- [13] Smętkowski M., *Nowe relacje między metropolią i regionem w gospodarce informacyjnej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2001 nr 4.
- [14] Theil H., *Economics and Information Theory*, North Holland, Amsterdam 1967.
- [15] Winiarski B., *Konkurencyjność regionów a cele polityki i kierunki strategii rozwoju regionalnego*, [w:] S. Korenik (red.), *Przekroje regionalne w polityce ekonomicznej*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 799, Wrocław 1999.

THE AIMS OF POLISH REGIONAL DEVELOPMENT POLICY VERSUS CURRENT STATE OF DIVERSITY OF SPACE

Summary

The assumptions and the aims of regional development policy and spatial development policy in Poland in the context of contemporary changes connected with globalization are presented in the article. It describes the current state of diversity of Polish space in inter- and intraregional dimension as well as its change since 1999.

Urszula Markowska-Przybyła – dr, adiunkt w Katedrze Gospodarki Przestrzennej Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Elżbieta Nawrocka

TURYSTYKA W PLANACH STRATEGICZNYCH JEDNOSTEK PRZESTRZENNYCH W WARUNKACH ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

1. Wstęp

Przyspieszony rozwój społeczno-gospodarczy przyczynił się do wystąpienia istotnych, również negatywnych skutków, przede wszystkim w środowisku przyrodniczym. W tym procesie oprócz innych dziedzin swój znaczny udział ma turystyka masowa. Sytuacja ta wymaga zmian w podejściu do budowania jakości życia społeczeństwa w wymiarach: fizycznym, psychicznym, społecznym i międzyludzkim. Na plan pierwszy wysuwa się kwestia stosowania koncepcji zrównoważonego rozwoju, w którym w celu wyrównania szans dostępu do środowiska poszczególnych społeczeństw i ich obywateli – zarówno współczesnych, jak i przyszłych pokoleń, następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych [7]. Rozwój zgodny z tą ideą wymaga stosowania określonych zasad, które zostały opracowane przez różne grupy ekspertów i zawarte w wielu dokumentach:

- *Światowej karcie przyrody* (5 zasad),
- *Karcie Ziemi* (Deklaracja z Rio – 27 zasad),
- dokumentach Unii Europejskiej (7 głównych zasad),
- *II Polityce ekologicznej państwa*, Rada Ministrów, Warszawa, grudzień 2000 (12 zasad),
- dokumentach Europejskiej Sieci Miast Zrównoważonego Rozwoju (6 zasad) [9, s. 11].

Rozwój zrównoważony dotyczy wszystkich dziedzin życia społeczno-gospodarczego: energetyki i przemysłu, transportu, rolnictwa, leśnictwa, budownictwa i gospodarki komunalnej, handlu, ochrony zdrowia oraz turystyki, a jego wdrażanie powinno przebiegać w skali międzynarodowej, krajowej, regionalnej i lokalnej.

Dotychczasowy żywiłowy rozwój turystyki, pociągający za sobą istotny wzrost jej znaczenia gospodarczego w europejskich krajach i regionach (w Europie tury-

styka generuje ok. 6% PKB i 6% zatrudnienia [5, s. 26]), zwrócił uwagę zarządzających na ekonomiczne i pozaekonomiczne aspekty tego zjawiska. Z tego względu koncepcja rozwoju zrównoważonego ma zapewnić efektywność ekonomiczną działań w sferze turystyki, przy minimalizowaniu skutków negatywnych w środowisku przyrodniczym, społecznym i kulturowym w poszczególnych krajach, regionach i w skali lokalnej.

W świetle powyższych uwag można określić, iż celem artykułu jest odpowiedź na pytanie: czy i w jakim stopniu w wybranych jednostkach przestrzennych województwa dolnośląskiego planowany jest rozwój gospodarki turystycznej według koncepcji zrównoważonego jej rozwoju?

Zastosowaną metodą badawczą jest diagnoza dokumentów o charakterze strategicznym. Szczegółowej analizie poddano strategie i programy rozwoju poszczególnych powiatów województwa dolnośląskiego, ponieważ rozwój turystyki należy do zadań publicznych o ponadgminnym charakterze, a walory przyrodnicze na ogół nie pokrywają się z granicami administracyjnymi gmin. Osiągnięcie celu badania wymagało zastosowania procedury dwuetapowej:

- na pierwszym etapie przeprowadzono analizę o charakterze eksploracyjnym, która pozwoliła na wyłonienie powiatów, w których turystyka odgrywa ważną rolę w gospodarce lokalnej. Do badań wybrano grupę 12 tego typu jednostek samorządowych (z ogólnej liczby 26);
- następnie przeprowadzono badania dotyczące planowania rozwoju turystyki w aspekcie zasad zrównoważonego jej rozwoju. Za podstawę rozważań przyjęto zasady rozwoju turystyki zrównoważonej¹, przedstawione w niniejszym artykule.

Strategia czy program rozwoju, jako efekt planowania strategicznego, jest określony scenariuszem rozwoju danego obszaru.

2. Podstawy rozwoju koncepcji turystyki zrównoważonej w regionach

W połowie lat 90. XX w. Światowa Rada Podróży i Turystyki, Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO) i Rada Ziemi opracowały ogólne zasady omawianego procesu w dokumencie *Agenda 21 dla podróży i gospodarki turystycznej*. Według jego zapisów zrównoważony rozwój w turystyce ma zaspokoić potrzeby dzisiejszych turystów i regionów przyjmujących oraz otworzyć perspektywy na przyszłość. Zakłada bowiem dążenie do takiego zarządzania wszystkimi zasobami, aby możliwe było zaspokojenie potrzeb gospodarczych, społecznych i estetycznych, z jednoczesnym zachowaniem integralności kulturowej, procesów ekologicznych, zróżnicowania biologicznego i ochroną istot żywych [1, s. 30].

¹ W niniejszym artykule pojęcie „rozwój zrównoważony turystyki” stosuje się zamiennie z pojęciem „rozwój turystyki zrównoważonej”.

W założenia tej koncepcji bardzo dobrze wpisują się zapisy Kodeksu etycznego turystyki, które w powiązaniu z koncepcją społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR)² mają dać podstawy wdrożenia koncepcji zrównoważonego rozwoju turystyki.

Unia Europejska przykłada dużą wagę do zagadnień wprowadzania w życie zasad zrównoważonego rozwoju turystyki. Postęp w tej dziedzinie musi być zgodny z ogólnym kierunkiem zrównoważonego rozwoju określonym w *Europejskiej strategii zrównoważonego rozwoju*. Poza tym środowisko naturalne zaliczono do dziedziny kompetencji dzielonej. Inny charakter ma deklaracja UE w zakresie turystyki, zaliczono ją bowiem do dziedziny działań wspierających, koordynujących i uzupełniających o wymiarze europejskim [2], co jest potwierdzeniem dotychczasowej, prorozwojowej polityki Wspólnoty Europejskiej w tym zakresie. Jej odzwierciedleniem są m.in. dotacje z funduszy strukturalnych. W latach 1989-1993 gospodarka turystyczna w zależności od regionu otrzymała od 2 do 20% dostępnej pomocy [10, s. 14].

Pomimo tego, że turystyka nie należy do dziedzin objętych wspólną polityką UE, to jednak w przygotowaniu jest dokument pt. *Agenda 21 turystyki europejskiej* (na podstawie [11, s. 39], w którym dużo uwagi poświęci się zdefiniowaniu wskaźników trwałego rozwoju w dziedzinie turystyki.

Każdy kraj wspólnej Europy kształtuje własną politykę turystyczną, która nie jest koordynowana na forum UE. Podstawowym dokumentem zawierającym najważniejsze kierunki, zasady i narzędzia wspierania sektora turystycznego w Polsce jest realizowana *Strategia rozwoju turystyki w latach 2001-2006. Rządowy program wsparcia turystyki w latach 2001-2006*. Dokument ten, odwołując się do *Strategii trwałego i zrównoważonego rozwoju Polski do 2025*, przyjmuje jako podstawę założenie, że rozwój turystyki może się odbywać wyłącznie z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju, z poszanowaniem praw ochrony przyrody i środowiska. Regionalne programy rozwoju turystyki muszą uwzględniać chłonność turystyczną środowiska oraz konieczność zrównoważonego użytkowania i preferować formy sprzyjające ochronie różnorodności biologicznej [11, s. 38].

3. Badania dokumentacyjne w zakresie planowania strategicznego rozwoju turystyki w wybranych powiatach województwa dolnośląskiego

Na szczeblu regionalnym realizacja celów strategicznych odbywa się zgodnie z zapisami *Narodowej strategii rozwoju regionalnego 2001-2006*, gdzie podkreślono konieczność wzmocnienia konkurencyjności m.in. przez uwzględnianie w planowaniu społeczno-gospodarczym specyficznych cech poszczególnych regionów i ich

² CSR rozwija się od lat 70. XX w. w USA, a w Europie od połowy lat 90. XX w. Więcej na ten temat czytelnik znajdzie w: [12].

zróżnicowanych predyspozycji do rozwoju określonych dziedzin gospodarki. W sposób szczególny ujęty został rozwój turystyki jako sektor generujący największą liczbę miejsc pracy, który może liczyć na szerokie wsparcie państwa.

System planowania strategicznego w regionach musi uwzględniać przede wszystkim zapisy wspomnianej już ustawy Prawo ochrony środowiska (oraz jego poszczególnych elementów, np. ustawy o ochronie przyrody), a także wymogi ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [6]. Szczególnie ważnym jego aspektem jest kontrola realizacji. Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO) zaproponowała grupę mierników do prowadzenia monitoringu rozwoju zrównoważonego turystyki. Są to:

- **wskaźniki ostrzegawcze**, głównie dla decydentów, w sytuacjach krytycznych, które wymagają natychmiastowych reakcji,
- **wskaźniki zagrożenia ekologicznego**, pomagające skupić zarządzanie na najważniejszych problemach z tym związanych,
- **wskaźniki odniesienia**, pomagające decydentom zrozumieć zakres i kierunek zmiany w środowisku, za które są odpowiedzialni,
- **wskaźniki oddziaływania** pozwalające kontrolować problemy wynikające z pogorszenia jakości środowiska lub podejmować skuteczne przeciwdziałania³.

System planowania strategicznego, a szczególnie prowadzenie kontroli z użyciem mierników, przyczynia się do osiągnięcia wielu ilościowych i jakościowych efektów dotyczących zarządzania w danym regionie, a mianowicie:

- ułatwia podjęcie decyzji w dziedzinie zarządzania turystyką,
- pozwala ocenić bieżącą sytuację w zakresie wykonania założeń perspektywnych,
- sprzyja skutecznemu planowaniu współpracy w regionie, co z kolei ułatwia ustalenie celów w przyszłości,
- uwzględnia zmiany w czasie i przestrzeni w danym regionie,
- nadaje jednolity kierunek działaniom w zakresie zrównoważenia rozwoju w regionie, co pozwala szybciej osiągnąć docelowy, pożądany stan,
- ułatwia określenie stopnia realizacji zasad zrównoważonego rozwoju turystyki,
- umożliwia dokonywanie porównań międzyregionalnych,
- na podstawie wyników kontroli można przewidywać kierunek, prawdopodobieństwo i konsekwencje zmian,
- może stanowić sposób motywowania mieszkańców i podmiotów gospodarczych do podejmowania większych wysiłków na rzecz zrównoważonego rozwoju,
- przyczynia się do korekty czynników negatywnych i wzmocnienia zjawisk ocenianych pozytywnie z punktu widzenia założonego celu,
- ułatwia aktualizowanie oraz korygowanie przyjętych scenariuszy działań w zmieniającym się otoczeniu (szczególnie dotyczy to kontroli) i jest początkiem

³ Ponadto grupy wskaźników zostały podzielone przez UNWTO na poziom krajowy i lokalny. Szerzej: [4, s. 22-23].

poszukiwania jeszcze lepszych, efektywniejszych rozwiązań dotyczących zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym gospodarki turystycznej.

Poszczególne regiony rozwijają się na podstawie opracowanych i przyjętych do realizacji strategii i programów rozwoju społeczno-gospodarczego. W województwie dolnośląskim, z punktu widzenia poruszanej w artykule tematyki, gospodarka turystyczna rozwijana jest na podstawie *Strategii rozwoju Dolnego Śląska* i *Strategii rozwoju turystyki województwa dolnośląskiego*.

Krytyczna analiza literatury pozwoliła na wybór najważniejszych zasad zrównoważonego rozwoju, przez pryzmat których dokonano diagnozy planowania strategicznego w wybranych powiatach województwa dolnośląskiego.

Wśród priorytetowych zasad mających na celu wdrożenie koncepcji do praktyki można wymienić następujące⁴:

1) turystyka powinna propagować oraz wspomagać zdrowy i produktywny styl życia w harmonii z przyrodą;

2) turystyka powinna uczestniczyć w procesie ochrony i rewitalizacji zasobów przyrodniczych (przez deglomerację ruchu turystycznego) i kulturalnych społeczności lokalnych, powinna być dostosowana do rodzaju środowiska przyrodniczego i jego zasobów, przyczyniać się do zachowania najcenniejszych przyrodniczo i krajobrazowo miejsc;

3) turystyka powinna być oparta na modelu zrównoważonej produkcji i konsumpcji;

4) miejscowa ludność powinna partycypować, począwszy od etapu planowania, we wszystkich przedsięwzięciach związanych z rozwojem turystyki na zamieszkałych przez nią terenach, aby zyski „nie wyciekały na zewnątrz”;

5) oferta turystyczna powinna być oparta na lokalnych zasobach naturalnych, ludzkich i materialnych, jej rozwój powinien być zintegrowany z miejscową, zróżnicowaną i mieszaną gospodarką danego obszaru, a także dostosowany do charakteru jego zabudowy i architektury;

6) państwa powinny promować politykę otwartego systemu rynkowego w turystyce, wolną wymianę usług turystycznych podporządkowaną zasadom zrównoważonego rozwoju i respektującą międzynarodowe prawo ochrony środowiska, a jednocześnie ochrona środowiska powinna być integralną częścią procesu rozwoju turystyki w regionach;

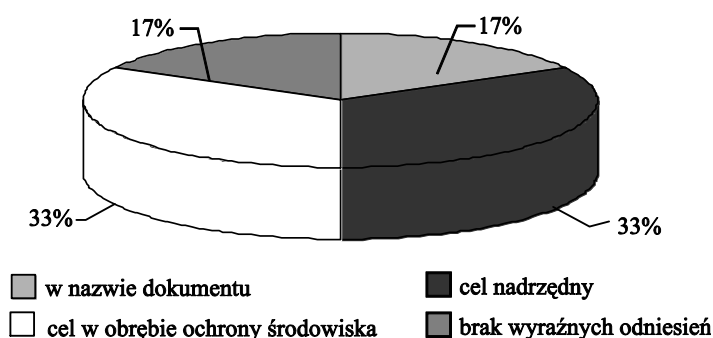
7) rozwój turystyki powinien wzmacniać tożsamość, kulturę i interesy lokalnej społeczności przez planowanie holistyczne (całościowe, długoterminowe, oparte na partnerstwie publiczno-prywatnym i powiązaniach pomiędzy planami opracowanymi na poszczególnych szczeblach zarządzania, dostosowujące założenia do chłonności naturalnej obszaru) i kontrolę realizacji programów rozwoju z użyciem odpowiednich mierników (monitoring działań).

⁴ Opracowanie własne na podstawie: [8, s. 36-37; 3, s. 370-371; 1, s. 34; 4, s. 15-19].

Wszystkie wybrane powiaty z omawianego regionu dysponują strategiami rozwoju lokalnego. W każdym z badanych dokumentów mowa jest o turystyce. Tylko 25% z nich ma odrębne programy rozwoju turystyki.

W procedurze opracowywania strategii we wszystkich badanych powiatach zastosowano metodę *collaborative planning* (planowanie grupowe z udziałem reprezentantów wszystkich zainteresowanych stron, z wykorzystaniem techniki warsztatów). W 25% przypadków prace planistyczne wykonali pracownicy starostwa powiatowego przy udziale zainteresowanych instytucji lokalnych i przedstawicieli władz gminnych, w pozostałych jednostkach administracyjnych zadania te wykonali w całości eksperci zewnętrzni lub utworzono zespoły mieszane składające się z przedstawicieli urzędów i specjalistów spoza powiatu, z zastosowaniem techniki warsztatów i konsultacji społecznych. Uspołecznienie procesu planowania jest pozytywnym jego aspektem, jednak w praktyce badanych powiatów zdarza się, iż środowisko lokalne reprezentują osoby wybrane (czy sugerowane) przez zlecającą, mające wygodny dla niego punkt widzenia, bez wymaganego dobrego rozeznania w określonych problemach, a także rozległej wiedzy na temat realnych potrzeb rozwoju lokalnego.

O znaczeniu zasad rozwoju zrównoważonego świadczy umiejscowienie na poszczególnych szczeblach strategii zapisów o jego realizacji⁵. Tylko dwa ze wszystkich badanych dokumentów przyjęły nazwę strategii zrównoważonych, w 33% przyjęto jako cel nadrzędny (strategiczny) rozwój zrównoważony, w dalszych 33% przypadków określono jako jeden z celów strategicznych wysoką jakość środowiska przyrodniczego, w pozostałych zakłada się, że ochrona środowiska lub rozwój zrównoważony są drogą do poprawy warunków życia społeczności lokalnej (rys. 1).

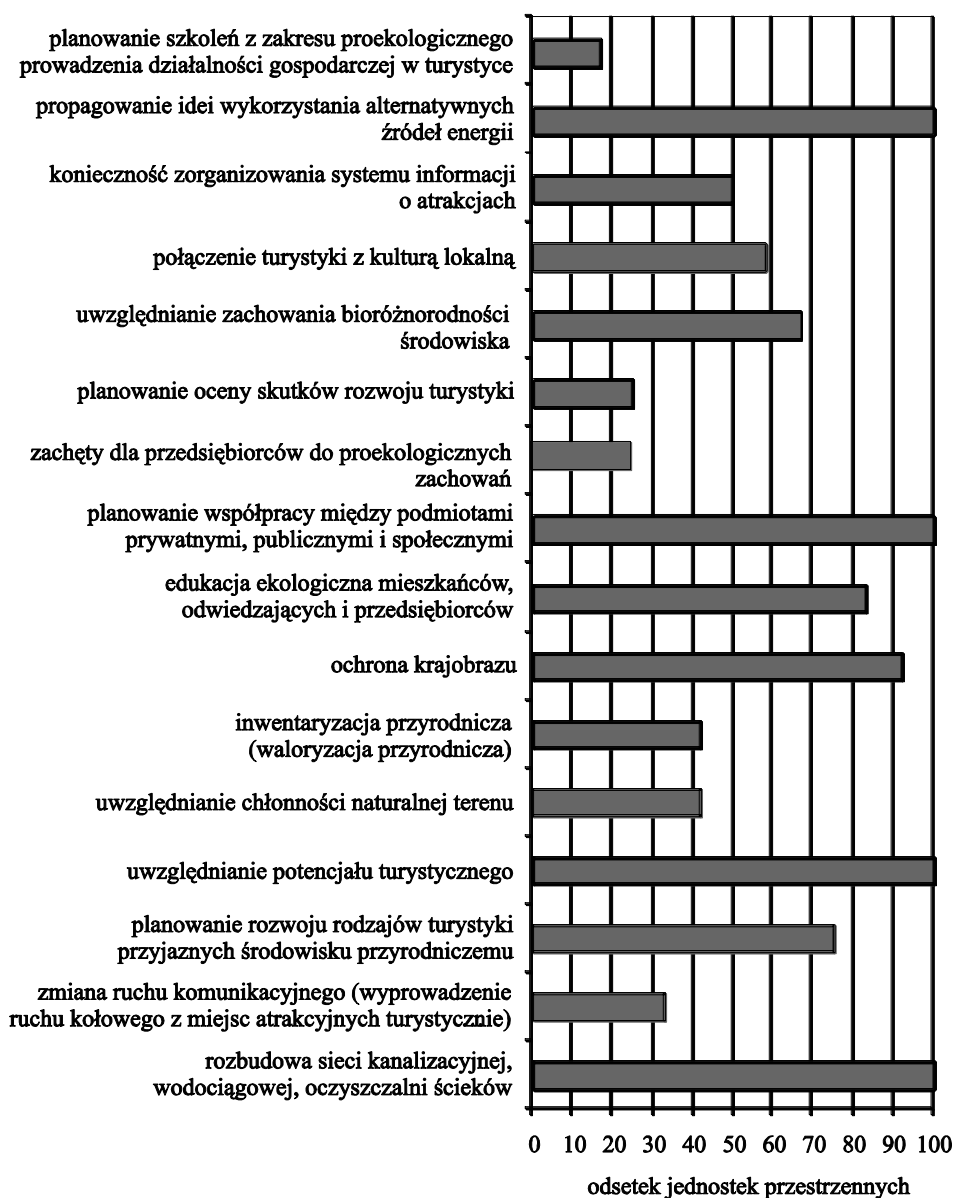
Rys. 1. Znaczenie zasad rozwoju zrównoważonego w planach strategicznych wybranych powiatów województwa dolnośląskiego

Źródło: badanie własne.

⁵ W literaturze przedmiotu wyróżnia się następujące szczeble (etapy) strategii: misję (i/lub wizję), cele strategiczne, cele operacyjne, zadania (projekty).

Realizacja zasad zrównoważonego rozwoju jest możliwa przez zaplanowanie określonych działań (rys. 2).

W wybranych powiatach ich różnorodność jest dość duża, choć można zauważyć skupienie uwagi przede wszystkim na rozbudowie sieci kanalizacyjnej, wodociąg-

Rys. 2. Planowane działania na rzecz zrównoważonego rozwoju lokalnego (w tym turystyki) w wybranych powiatach

Źródło: badanie własne.

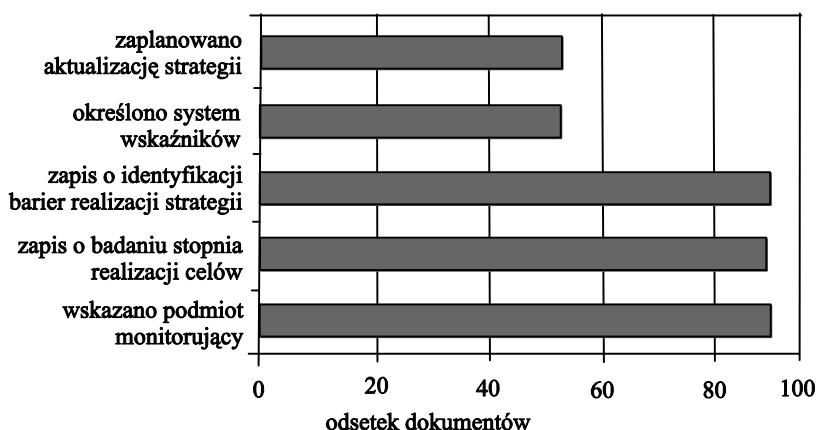
gowej, oczyszczalni ścieków (rzadziej mowa jest o zwiększaniu długości sieci gazowej), inwentaryzacji istniejącego potencjału turystycznego, propagowaniu idei wykorzystania alternatywnych źródeł energii i planowaniu współpracy na szczeblu gminy i powiatu przy realizacji wyznaczonych wspólnie zadań. Pozytywnym zjawiskiem jest planowanie rozbudowy infrastruktury technicznej w badanych powiatach także pod kątem rozwoju turystyki, co jest istotnym aspektem strategicznym, w przeszłości bowiem rozwój bazy turystycznej był znacznie intensywniejszy niż wzrost w dziedzinie zagospodarowania ogólnego.

Do najrzadziej wymienianych działań zaliczyć można:

- stosowanie zachęt do podejmowania proekologicznych przedsięwzięć w preferowanych dziedzinach gospodarczych, w tym w turystyce,
- wspieranie szkoleń z zakresu proekologicznego prowadzenia działalności gospodarczej w turystyce,
- integrację polityki środowiskowej z sektorowymi, w tym polityki turystycznej z innymi, np. z polityką rolną,
- inwentaryzację przyrodniczą,
- szacowanie ekonomicznych, środowiskowych i społecznych skutków rozwoju turystyki,
- wspieranie zorganizowania systemu informacji o lokalnych atrakcjach turystycznych.

W badaniu poddano również weryfikacji planowany system monitoringu strategii. Prawie we wszystkich dokumentach określono:

- podmiot przeprowadzający kontrolę, którym najczęściej jest komisja wywodząca się z pracowników starostwa czy forum składające się z przedstawicieli różnych instytucji realizujących strategię,
- konieczność badania stopnia osiągnięcia celów i wykonania zadań,
- sposób identyfikacji barier czy utrudnień realizacji strategii.

Rys. 3. System monitoringu realizacji strategii w wybranych powiatach

Źródło: badanie własne.

W dużo mniejszej liczbie badanych dokumentów można odnaleźć zapisy o potrzebie wprowadzenia systemu wskaźników i aktualizacji strategii (rys. 3).

Należy zaznaczyć, iż proponowany przez twórców badanych koncepcji strategicznych system wskaźników w zakresie turystyki ma wyłącznie charakter ilościowej kontroli intensyfikacji rozwoju. Nie ma zatem nic wspólnego z zalecanym przez UNWTO, który powinien uwzględniać wymogi rozwoju zrównoważonego. W strategiach nie ma mowy o zadaniach mających związek z badaniem skutków tego rozwoju. Innym mankamentem tego systemu jest brak określenia efektywności działań i realności finansowej opracowań strategicznych (miejscami badane dokumenty mają charakter „księgi pobożnych życzeń”).

4. Zakończenie

Podjęte studia literaturowe, badania dokumentacyjne i obserwacje własne pozwalają na przedstawienie następujących wniosków końcowych:

1. Sytuacja w zakresie planowania wprowadzania zasad zrównoważonego rozwoju w turystyce w jednostkach lokalnych województwa dolnośląskiego jest dość dobra przede wszystkim ze względu na społeczny i zintegrowany charakter planowania strategicznego (powiązanie z planami gmin i rzadziej województwa), dążenie do wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i planowanie wzmacniania ogólnej świadomości ekologicznej mieszkańców.

2. Doskonalenia wymagają jednak: monitoring realizacji koncepcji strategicznych, ze szczególnym uwzględnieniem procedury oceny wpływu rozwoju turystyki na szeroko rozumiane środowisko, system informacji o walorach kulturowych, przyrodniczych i społecznych, a także zbiór zachęt do podejmowania proekologicznej działalności gospodarczej w turystyce. Występuje także potrzeba ustalenia lokalnych atestów ekologicznych i propagowania ekoetykietowania usług turystycznych.

3. Postęp gospodarki turystycznej w danym regionie zgodny z koncepcją rozwoju zrównoważonego może być przyspieszony w sytuacji powszechniejszego planowania zintegrowania tej dziedziny z innymi, np. przemysłem, rolnictwem, a także z lokalnym i regionalnym środowiskiem przyrodniczym i społecznym. Zrównoważenie wymaga sam proces rozwoju turystyki, mowa jest o ustaleniu i respektowaniu zasad współlistnienia różnych rodzajów turystyki (przykładowo zagospodarowanie zimowe dla turystyki narciarskiej powinno być tak wkomponowane w środowisko, aby nie obniżało walorów krajobrazowych dla turystyki pieszej).

Przyjęcie koncepcji zrównoważonego rozwoju turystyki oznacza respektowanie zasad ekologizacji gospodarki turystycznej, niepodzielności systemu środowiska przyrodniczego, gospodarczego i społecznego, efektywności ekonomicznej tego rozwoju, partnerstwa, regionalizacji i społecznej odpowiedzialności podmiotów publicznych i prywatnych.

Literatura

- [1] *Agenda 21 for Tourism and Travel Industry*, WTO, Madrid 1996.
- [2] Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 310, t. 47, 16.12.2004.
- [3] *Kompendium wiedzy o turystyce*, G. Gołembski (red.), PWE, Poznań 2002.
- [4] Majewski J., Lane B., *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 2003.
- [5] *Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna*, T. Burzyński, M. Łabaj (red.), Eurecna, Uni-consult, Warszawa 2003.
- [6] Ustawa z 27 marca 2003 o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, DzU nr 80, poz. 717.
- [7] Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, DzU nr 62, poz. 627.
- [8] Zareba D., *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, PWN, Warszawa 2000.
- [9] *Zarządzanie zrównoważonym rozwojem*, T. Borys (red.), Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 2003.
- [10] Zawistowska H., *Polityka Unii Europejskiej wobec sektora turystycznego*, [w:] *Unia Europejska a przyszłość polskiej turystyki*, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2003.
- [11] Zawistowska H., *Strategia a zrównoważony rozwój turystyki*, „Rynek Turystyczny” 2005 nr 4.
- [12] *Zrównoważony rozwój przedsiębiorstwa a relacje z interesariuszami*, H. Brdulak, T. Gołębiowski (red.), Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2005.

TOURISM IN STRATEGIC PLANS OF SPATIAL UNITS IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

The objective of the hereby article is to provide an answer to a question: whether and to what extent the development of tourism economy, according to the concept of sustainable development, is planned in the selected spatial units of Lower Silesia region. The diagnosis of documents of strategic significance and elaborated for the districts was applied. The group consisting of 12 out of 26 units of this type where tourism occupies a significant role in local economy was selected for the study.

The analysis and evaluation were performed based on the set of principles regarding sustainable tourism presented in the article. The research results pointed to the need of proper planning and monitoring of strategic concepts implementation, with particular emphasis on the assessment procedure of the influence of tourism development system on the broadly understood environment (applying measuring factors), the elaboration of information system about cultural, natural and social advantages, as well as the set of incentives stimulating for getting involved in pro-ecological economic activity in tourism. There also occurs the need to define local ecological attestations and the propagation of eco-labelling of tourist sectors. In all analyzed districts integrated planning of particular local economy sectors should be applied which also refers to tourism itself.

Elżbieta Nawrocka – dr, adiunkt w Katedrze Marketingu i Zarządzania Gospodarką Turystyczną Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Część III
Zarządzanie jakością

Dorota Bobik

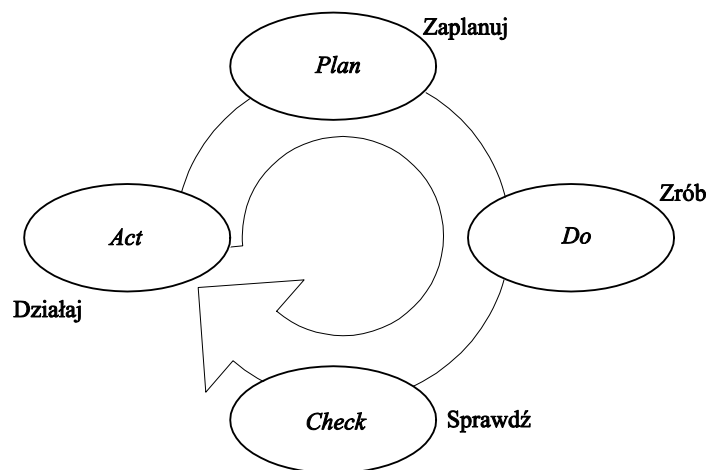
MODELE ZARZĄDZANIA JAKOŚCIĄ

1. Wstęp

W dobie silnej konkurencji na rynku przedsiębiorstwa przykładają wielką wagę do jakości wytwarzanych produktów, a chcąc doskonalić swoje procesy, a co za tym idzie zarządzanie jakością, poszukują coraz nowszych rozwiązań. Rozwiązania te mają zapewnić nie tylko wzrost zysku, czyli wzrost efektywności ekonomicznej i opłacalność podejmowanych działań, ale także osiągnięcie założonych celów strategicznych. Firmy bardzo chętnie sięgają po nowoczesne modele zarządzania, takie jak procesowy model zarządzania jakością, Zrównoważona Karta Wyników, Model Doskonałości EFQM czy Six Sigma. Rozwinięte przedsiębiorstwa, korporacje, które wytworzyły sobie swoją indywidualną kulturę zarządzania, poszukują własnych rozwiązań i tworzą własne modele, jak np. VOLKSWAGEN Excellence niemieckiego koncernu VW.

2. Zarządzanie jakością

Pojęcie zarządzania jakością zyskało na popularności wraz z pojawieniem się norm serii ISO 9000 i ewoluuje wraz z nimi w kierunku kompleksowego zarządzania przez jakość TQM. Skrót TQM oznacza: *total* – objęcie systemem całej organizacji, *quality* – jak najbardziej zadowalające spełnienie wymagań klientów wewnętrznych i zewnętrznych, *management* – metoda rozwiązywania problemów i osiągania poprawy przez dążenie do lepszej jakości pracy i jej efektów [7]. Jeszcze całkiem niedawno certyfikowany system zarządzania jakością zgodnie z normami ISO 9000 lub uregulowaniami branżowymi QS 9000, VDA 6.1 czy ISO TS 16 949 traktowany był jako ogromne wyróżnienie, dzisiaj jest to standard, który stanowi początek na drodze do doskonałości. Ciągłe doskonalenie procesów wymaga zaangażowania nie tylko kadry zarządzającej, ale wszystkich pracowników, aby rozumieli oni istotę i znaczenie podejścia procesowego. Zasadę tę głosił Deming, który opracował również model rozwiązywania problemów zwany od jego nazwiska „cyklem Deminga”, „kołem Deminga” lub „pętlą PDCA”.

Rys. 1. Pętla Deminga

Źródło: opracowanie własne na podstawie [6].

Model PDCA składa się z 4 faz [6].

P (ang. *Plan*) – planowanie obejmuje: zdefiniowanie problemu, analizę przyczyn jego występowania, opracowanie projektu działań ukierunkowanych na rozwiązanie problemu, określenie celów jakościowych, krytycznych czynników sukcesu oraz mierników wyników działań, zebranie i analizę niezbędnych danych, wygenerowanie możliwych i następnie wybór nadających się najlepiej do wdrożenia rozwiązań.

D (ang. *Do*) – wykonanie, czyli wprowadzenie planu w ograniczonej skali lub przeprowadzenie testów pozwalających na ocenę zaproponowanych rozwiązań, a po pozytywnej weryfikacji działań, przeszkolenie zaangażowanych w proces zmian pracowników w zakresie zastosowania metod i technik usprawnienia jakości, scharakteryzowanie procesu będącego przedmiotem udoskonalania oraz wyznaczenie zespołów projektowych kierujących pracami.

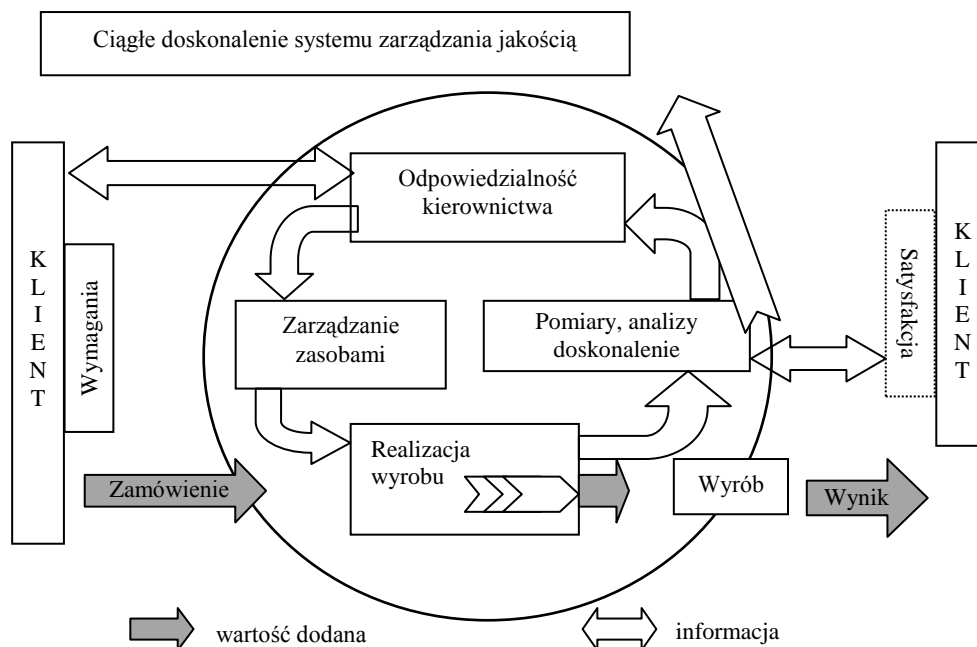
C (ang. *Check*) – sprawdzenie, ocena działań wstępnych na podstawie przyjętych mierników wykonania, czyli sprawdzenie, czy działania usprawniające przyniosły oczekiwane rezultaty, oraz analizę zdobytych w fazie próbnej informacji.

A (ang. *Act*) – działanie, czyli wprowadzenie sprawdzonych usprawnień.

Najważniejszą zaletą cyklu zaproponowanego przez Deminga jest ciągłe jego powtarzanie. W wyniku takiego działania wchodzi on w zakres codziennych obowiązków pracownika, a organizacja, ciągle ucząc się, dostrzega własne błędy, skuteczniej sobie z nimi radzi i jest w stanie spełniać wymagania klientów. W oparciu o cykl Deminga działają wszystkie nowoczesne modele zarządzania jakością, jego słynne 14 punktów stanowi fundament dla zarządzających.

3. Model systemu zarządzania jakością w ujęciu procesowym

Podjęcie procesowe głoszone przez międzynarodową normę ISO 9001:2000 polega na ciągłym doskonaleniu, usprawnianiu procesu. W tym celu proces należy ciągle nadzorować i oceniać. Zadanie to przede wszystkim należy do pracowników, którzy mając bezpośredni wpływ na proces, jako pierwsi informują o nieprawidłowościach. Tylko takie szybkie postępowanie przyczynia się do natychmiastowego usunięcia usterki. Pracownicy także przy wsparciu kierownictwa znacznie przyczyniają się do doskonalenia procesów, ponieważ dzięki bezpośredniemu zaangażowaniu są ekspertami od procesów. Takie postępowanie pozwala przedsiębiorstwu realizować misję i osiągać założone cele.

Rys. 2. Model systemu zarządzania jakością w ujęciu procesowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie [9].

Podjęcie procesowe określa wszystkie działania jako procesy z wejściem (*input*) i z wyjściem (*output*). Norma PN-EN ISO 9001:2001 określa proces jako „jedno lub więcej działań, podlegających nadzorowi, które wykorzystują środki w celu przekształcenia stanu wejściowego w wyjściowy” [9]. W modelu zarządzania jakością w ujęciu procesowym procesem głównym jest proces *realizacji wyrobu*, a jego zasadniczym celem jest tworzenie wartości dodanej. Na początku i na końcu procesu głównego stoi klient wraz ze swymi wymaganiami. Proces główny jest sterowa-

ny i wspomagany przez 3 inne procesy: *kierowanie* (w ramach odpowiedzialności kierownictwa), *zarządzanie zasobami* oraz *pomiar, analizę i doskonalenie*. Procesy te powinny być ciągle doskonalone, a za ich sprawny przebieg ma odpowiadać system zarządzania jakością [7].

4. Model Doskonałości EFQM

Każda organizacja, aby osiągnąć sukces, musi ustanowić odpowiedni system zarządzania, niezależnie od branży, w której działa, wielkości, struktury bądź stopnia dojrzałości. Model Doskonałości EFQM jest praktycznym narzędziem, które ułatwia organizacjom stworzenie takiego systemu. Model stworzyła Europejska Fundacja Zarządzania Jakością (EFQM), założona w 1988 r. przez 14 wiodących firm europejskich. Misją EFQM jest stymulowanie i wspieranie działań służących osiągnięciu trwałej doskonałości w Europie, a wizją – świat, w którym przodują organizacje europejskie. EFQM promuje ideę partnerstwa z podobnymi organizacjami krajowymi w Europie, aby pomóc w upowszechnieniu trwałej doskonałości wśród organizacji europejskich. Do stycznia 2003 r. liczba członków EFQM wzrosła do ponad 800 organizacji reprezentujących większość krajów europejskich i sektorów działalności. Łącznie z organizacjami krajowymi sieć członków rozciąga się na tysiące organizacji, które zatrudniają kilka milionów pracowników [1].

- Robert Bosch GmbH
- BT
- Bull S.A
- Ciba -Geigy AG
- Dassault Aviation
- AB Elektrolux
- Fiat Auto S.p.A
- KLM -Royal Dutch Airlines
- Nestle AG
- Ing.C.Olivetti&C.,S.p.A
- Philips Electronics N.V.
- Renault
- Gebrueder Sulzer Aktiengesellschaft
- Volkswagen AG**

Rys. 3. Założyciele Europejskiej Fundacji Zarządzania Jakością

Źródło: materiały szkoleniowe [8].

Model Doskonałości utworzony w 1991 r. przez EFQM jest praktycznym narzędziem, które organizacje stosują w celu:

- przeprowadzenia procesu samooceny, co pozwala na zmierzenie, w jakim miejscu organizacja znajduje się na drodze do doskonałości, i określenie potencjału do poprawy,

- stworzenia bazy do przyjęcia jednolitego słownictwa i sposobu myślenia na temat organizacji, wspólnego dla wszystkich jej funkcji,
- uporządkowania prowadzonych inicjatyw, wyeliminowania działań dublujących się i zidentyfikowania potencjałów do poprawy,
- stworzenia struktury dla systemu zarządzania organizacją.

Model EFQM jest strukturą ramową dowolnie wykorzystywaną przez organizacje. Nie jest jednak strukturą sztywną, ponieważ nie narzuca gotowych rozwiązań, wytycza jedynie kierunki działania. Pomaga określić cele organizacji i radzi, jak je osiągnąć. Model ukazuje, że dążenie do doskonałości to proces nieustający. Mocną stroną modelu jest ukazanie, że każda organizacja jest inna. Nie jest on schematyczny, lecz elastyczny, dlatego może być stosowany w międzynarodowych koncernach, małych firmach prywatnych, sektorze produkcyjnym, usługowym, a nawet przez osoby prywatne, bo w życiu też warto kierować się jego zasadami. Podstawą modelu jest 8 zasad doskonałości.

Model jest oparty na zdefiniowanych 9 kryteriach, które składają się z podkryteriów. Podkryteria składają się z pytań, na które należy odpowiedzieć podczas oceny organizacji. Podkryteria w celu lepszego zrozumienia ich znaczenia opisane

Orientacja na wyniki

Doskonałość zależy od zrównoważenia i zaspokajania potrzeb wszystkich stron zainteresowanych funkcjonowaniem organizacji (czyli wszystkich pracowników organizacji, klientów, dostawców i ogólnie społeczeństwa, a także tych, którzy są w jakikolwiek sposób finansowo związani z organizacją).

Koncentracja na kliencie

Klient jest końcowym sędzią oceniającym jakość produktu i serwisu, a lojalność klienta, utrzymanie go oraz udział w rynku osiąga się poprzez wyraźne skoncentrowanie się na potrzebach obecnych i potencjalnych klientów.

Przywództwo i stałość celu

Poprzez zachowania liderów organizacji tworzy się wyraźny i jednolity cel całej organizacji oraz środowisko, w którym organizacja i jej pracownicy mogą się rozwijać.

Zarządzanie poprzez procesy i fakty

Organizacja funkcjonuje bardziej efektywnie, kiedy wszystkie wzajemnie powiązane działania są rozumiane i systematycznie zarządzane, a decyzje dotyczące bieżących operacji i zaplanowanych usprawnień są podejmowane na podstawie wiarygodnych informacji, które obejmują także sposób postrzegania organizacji przez wszystkie strony zainteresowane jej działaniem.

Rozwój i zaangażowanie pracowników

Potencjał wszystkich pracowników jest w pełni wykorzystany poprzez wspólne wartości i kulturę zaufania i nadawania uprawnień, co zachęca każdego do angażowania się.

Ciągłe uczenie się, doskonalenie i innowacje

Organizacja osiąga najlepsze wyniki, kiedy opiera się na zarządzaniu i dzieleniu się wiedzą w kulturze ciągłego uczenia się, doskonalenia i innowacji.

Rozwój partnerstwa

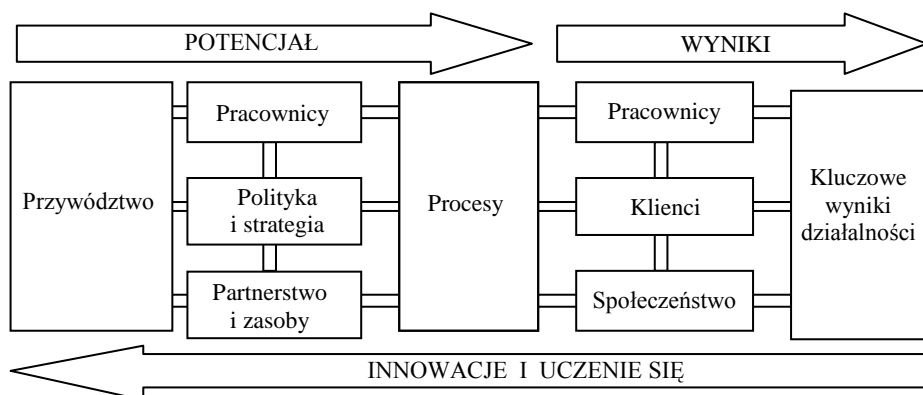
Organizacja działa bardziej efektywnie, kiedy utrzymuje wzajemnie korzystne relacje z partnerami, zbudowane na zaufaniu, dzieleniu się wiedzą oraz integracji.

Odpowiedzialność społeczna

Długofalowym interesom organizacji i jej pracowników służy najlepiej przyjęcie podejścia etycznego i wykraczanie poza generalne oczekiwania społeczeństwa oraz wymagania ujęte w przepisach.

Rys. 4. Osiem zasad doskonałości

Źródło: materiały szkoleniowe [2].

Rys. 5. Model Doskonałości EFQM

Źródło: materiały szkoleniowe [1].

Tabela 1. Kryteria i podkryteria modelu EFQM

Nr kryterium	Kryteria	Podkryteria		Waga kryteriów [%]
		Numer	Nazwa	
1	2	3	4	5
Podejście				
1	Przywództwo	1a	Liderzy tworzą misję, wizję, wartości i zasady etyczne oraz są wzorem w zakresie kultury doskonałości.	10*
		1b	Liderzy są osobiście zaangażowani w tworzenie, wdrażanie i ciągłe doskonalenie systemu zarządzania organizacją.	
		1c	Liderzy współdziałają z klientami, partnerami i przedstawicielami społeczeństwa.	
		1d	Liderzy wzmacniają kulturę doskonałości wspólnie z pracownikami organizacji.	
		1e	Liderzy identyfikują zmianę organizacyjną i umożliwiają jej wdrożenie.	
2	Polityka i strategia	2a	Polityka i strategia opierają się na obecnych oraz przyszłych potrzebach i oczekiwaniach wszystkich stron zainteresowanych funkcjonowaniem organizacji.	8*
		2b	Polityka i strategia opierają się na informacjach uzyskanych na podstawie pomiaru wyników działalności, badań, uczenia się i źródeł zewnętrznych.	
		2c	Polityka i strategia są tworzone, poddawane przeglądom i aktualizowane.	
		2c	Polityka i strategia są komunikowane i wdrażane poprzez strukturę kluczowych procesów.	

1	2	3	4	5
3	Pracownicy	3a	Organizacja planuje zasoby ludzkie, zarządza nimi i je doskonali.	9*
		3b	Organizacja identyfikuje, rozwija i utrwała poziom wiedzy i kompetencji pracowników.	
		3c	Organizacja angażuje pracowników w działania i nadaje im odpowiednie uprawnienia.	
		3d	Pracownicy i organizacja prowadzą wzajemny dialog.	
		3e	Organizacja dba o swoich pracowników, nagradza ich i wyraża im uznanie.	
4	Partnerstwo i zasoby	4a	Organizacja zarządza relacjami z partnerami zewnętrznymi.	9*
		4b	Organizacja zarządza finansami.	
		4c	Organizacja zarządza budynkami, wyposażeniem i materiałami.	
		4d	Organizacja zarządza technologią.	
		4e	Organizacja zarządza informacją i wiedzą.	
5	Procesy	5a	Organizacja systematycznie projektuje swoje procesy i zarządza nimi.	14*
		5b	Organizacja doskonali procesy stosownie do potrzeb, wprowadzając innowacje w celu pełnego zadowolenia i zapewnienia większej wartości dla klientów i innych zainteresowanych.	
		5c	Organizacja projektuje i wytwarza wyroby i usługi w oparciu o potrzeby i oczekiwania klienta.	
		5d	Organizacja produkuje, dostarcza i obejmuje serwisem wyroby i usługi.	
		5e	Organizacja rozwija swoje relacje z klientami i nimi zarządza.	
Wyniki				
6	Klienci	6a	Mierniki postrzegania.	20 (w tym 6a – 15, 6b – 5)
		6b	Wskaźniki wyników działalności.	
7	Pracownicy	7a	Mierniki postrzegania.	9 (w tym 7a – 7,75, 7b – 2,25)
		7b	Wskaźniki wyników działalności.	
8	Społeczeństwo	8a	Mierniki postrzegania.	6 (w tym 8a – 4,5, 8b – 1,5)
		8b	Wskaźniki wyników działalności.	
9	Kluczowe wyniki działalności	9a	Kluczowe wyniki działalności	15*
		9b	Kluczowe wskaźniki wyników działalności	

*Każde podkryterium stanowi jednakową wagę w stosunku do kryterium, którego dotyczy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [1].

są przez obszary zwane wskazówkami. Wykorzystanie tych wskazówek nie jest obowiązkowe, a ich listy nie należy traktować jako zamkniętej, można ją rozbudować na potrzeby organizacji, jej zadaniem jest zrozumienie zasady działania modelu. 5 kryteriów stanowi „Potencjał”, czyli działania, jakie prowadzone są w organizacji, pozostałe 4 wchodzi w skład „Wyników”, które dotyczą osiągnięć organizacji, rezultatów. „Wyniki” są efektem „Potencjału”, a „Potencjał” jest doskonalony z wykorzystaniem informacji zwrotnych uzyskanych z „Wyników”. Model jest dynamiczny, co obrazują strzałki. Pokazują one, że innowacje i uczenie się pomagają zwiększyć potencjał organizacji, co z kolei prowadzi do osiągnięcia lepszych wyników. Podstawowe założenie modelu w celu osiągnięcia trwałej doskonałości we wszystkich aspektach działalności to: doskonałe rezultaty w zakresie wyników działalności, klientów, pracowników i społeczeństwa są osiągane przez przywództwo będące siłą napędową dla polityki i strategii, która jest realizowana poprzez pracowników, partnerstwo i zasoby procesy [1].

Każde kryterium modelu ma swoją wagę.

5. Six Sigma

Six Sigma, czyli sześć Sigma (6σ , 6 Sigma) to filozofia wywodząca się z USA. Została ona stworzona przez korporację Motorola pod koniec lat 80. ubiegłego wieku. Istotą tej metody jest zminimalizowanie zmienności w realizowanych procesach oraz uzyskanie jak największych oszczędności przy założeniu, że defekty należy eliminować w toku procesów, a nie po ich zakończeniu. Nadrzędnym celem tej metody jest osiągnięcie niemal perfekcyjnej jakości, dostarczanie klientowi coraz większej wartości po coraz niższej cenie, a jednocześnie po coraz większych zyskach [3]. Dla filozofii 6 Sigma najważniejsza jest orientacja na klienta, opieranie się na faktach i danych, doskonalenie procesów, zarządzanie proaktywne, współpraca pozbawiona barier oraz osiągnięcie perfekcji i tolerancja dla niepowodzeń. Kluczem do realizacji tej metody jest poznanie oczekiwań i potrzeb klienta, zdefiniowanie miar najważniejszych dla oceny funkcjonowania przedsiębiorstwa, co pozwala na wprowadzenie danych i dokonanie analiz, na podstawie których poznaje się najważniejsze zmienne będące w dalszych etapach przedmiotem optymalizacji. Six Sigma zakłada, że podstawowym determinantem sukcesu jest podejście procesowe do wszystkich obszarów funkcjonowania organizacji. Czwarty element, czyli zarządzanie proaktywne, nakłada na kadre kierowniczą konieczność stawiania ambitnych celów, oceny dokonywanych postępów, wyznaczania jasnych priorytetów oraz koncentracji na działaniach zapobiegawczych. Postawa proaktywna jest wyrazem kreatywności oraz wprowadzania efektywnych zmian. Proaktywny styl zarządzania charakteryzuje natychmiastowe podejmowanie działań. Współpraca pozbawiona barier to kolejny istotny element w Six Sigma. Organizacje gospodarcze na całym świecie tracą niewyobrażalne środki w wyniku destruktywnego, otwartego współzawodnictwa między różnymi grupami interesów, które powinny łączyć wspólne wysiłki w celu maksymalnego usatysfakcjonowania klientów. Six Sigma stawia sobie za zadanie zwiększenie współpracy poprzez eduko-

wanie pracowników w zakresie miejsca i roli, jaką odgrywają w systemie, a także umożliwienie rozpoznania i pomiaru współzależności działań we wszystkich fazach przebiegu procesu. Nie zakłada się tu bezinteresownego poświęcania się pracowników, ale stawiany jest wymóg faktycznego zrozumienia zarówno finalnych użytkowników, jak i przepływu pracy w ramach procesów lub łańcuchów dostaw. Kreowane jest środowisko oraz struktury kierownicze wspierające pracę zespołową. Ostatni element zawiera 2 pozornie ze sobą sprzeczne wskazania: ukierunkowanie na osiągnięcie perfekcji oraz tolerancję dla błędów. Żadna organizacja nie jest w stanie zbliżyć się do poziomu 6σ bez wiążącego się z pewnym ryzykiem połączenia tych dwóch spraw. Wiadomo, że pracownicy, widząc możliwość poprawy jakości usług, obniżenia kosztów, wykorzystania nowych możliwości itp., będą nadmiernie obawiali się konsekwencji popełnienia błędu i nigdy nie podejmą ryzyka. Wynikiem takiej postawy jest stagnacja, będąca pierwszym objawem zbliżającej się agonii organizacji. Podsumowując 6 krytycznych elementów Six Sigma, można zauważyć, iż cele wyznaczane w ramach tej metody wywołują ciągły nacisk ukierunkowany na osiągnięcie perfekcji, nie wykluczając jednocześnie możliwości wystąpienia sporadycznych komplikacji [6].

W Six Sigma do ciągłego doskonalenia wykorzystywany jest 5-fazowy model DMAIC. Jego nazwa pochodzi od pierwszych liter angielskich słów *Define* – definiowanie, *Measure* – pomiar, *Analyze* – analiza, *Improve* – udoskonalenie, *Control* – kontrola. Model ten, tak jak inne modele zarządzania jakością, jest oparty na wprowadzonej przez Deminga pętli PDCA. W metodzie Six Sigma wykorzystuje się wiele znanych narzędzi statystycznych.

Tabela 2. Opis poszczególnych etapów typowego projektu Six Sigma

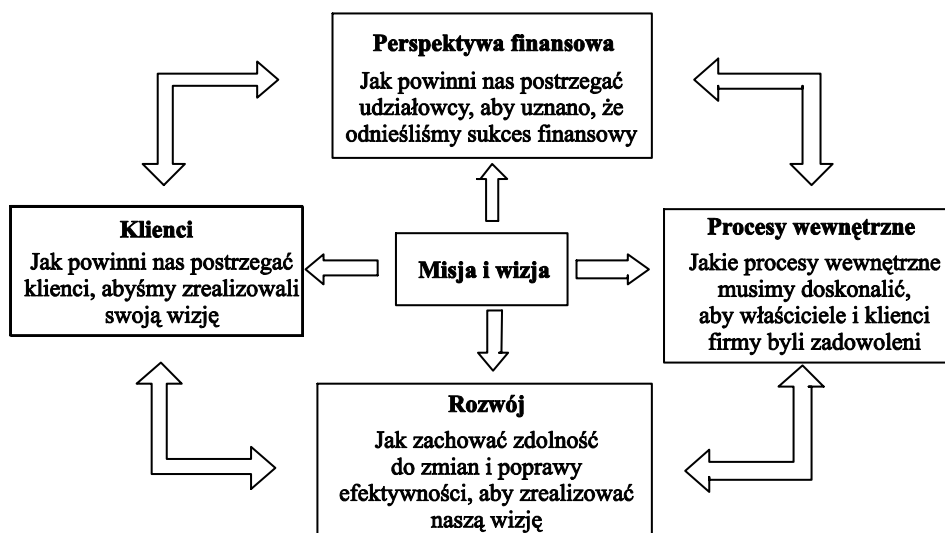
Etap projektu	Opis postępowania	Stosowane narzędzia
<i>Define</i>	Zdefiniowanie problemu, zlokalizowanie obszaru, w którym należy uruchomić projekt, zdefiniowanie cech krytycznych dla jakości (tzw. CTQ – z ang. Critical To Quality).	Diagram przyczynowo-skutkowy, QFD, analiza Pareta.
<i>Measure</i>	Dokładne zmierzenie kluczowego procesu, ustanowienie i zweryfikowanie systemu do pomiaru tegoż procesu. Wszystko to celem „wyssania” z badanego procesu dużej ilości użytecznych danych liczbowych, nadających się do dalszej obróbki statystycznej.	Statystyki opisowe, MSA, badania wyrwykowe, analiza zdolności procesu, tabele licznosci, wykresy szeregów czasowych.
<i>Analyze</i>	Dogłębna analiza danych celem odnalezienia najważniejszych czynników oddziałujących na zdefiniowaną (<i>Define</i>) cechę krytyczną.	Analiza wielowymiarowa, SPC, testy nieparametryczne, DoE, histogram, analiza regresji, korelacje.
<i>Improve</i>	Działanie w obszarze zidentyfikowanych czynników celem nadania im pożądaných wartości.	DoE, MSA, karty zdolności procesu, analiza Pareta.
<i>Control</i>	Zapewnienie stałości przyjętych rozwiązań.	Karty przepływu procesu, monitorowanie zmienności, SPC, plany kontroli, instrukcje.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [10].

Model DMAIC jest stosowany do doskonalenia procesów już realizowanych, a także do projektowania nowych procesów. Poszczególne fazy tego modelu nie są realizowane jednorazowo, lecz powtarzane. Można więc mówić o modelu spiralnym. Spirala wskazuje, że mamy do czynienia z procesem ciągłych ulepszeń, a nie z jednorazową akcją. Każda kolejna pętla spirali symbolizuje przejście na wyższy poziom udoskonaleń [3].

6. Zrównoważona karta wyników

Balanced Scorecard (BSC), czyli Zrównoważona Karta Wyników należy do najpopularniejszych spośród nowoczesnych modeli zarządzania. Koncepcja karty wyrosła z praktyki. Stanowi ona wynik projektu Roberta Kaplana (profesor z Harvard Business School) i Davida Nortona (konsultant) badających sposoby mierzenia efektywności stosowane przez wiodące firmy amerykańskie. Wyniki tych badań posłużyły do opracowania narzędzia wielowymiarowego pomiaru i analizy osiągnięć przedsiębiorstwa. Pierwsza publikacja na temat tej metody ukazała się w 1992 r. Od tego czasu popularność BSC bardzo wzrosła. Dzisiaj firma, żeby odnieść sukces na rynku konkurencyjnym, musi mieć nie tylko dobrą strategię, ale przede wszystkim zdolność do jej rzeczywistej realizacji. Dzięki karcie wyników ogólną wizję strategiczną można przełożyć na działania operacyjne i cele indywidualne zrozumiałe dla pracowników na wszystkich poziomach organizacji. Karta określa związki między inwestycjami w rozwój firmy i poprawą efektywności pro-

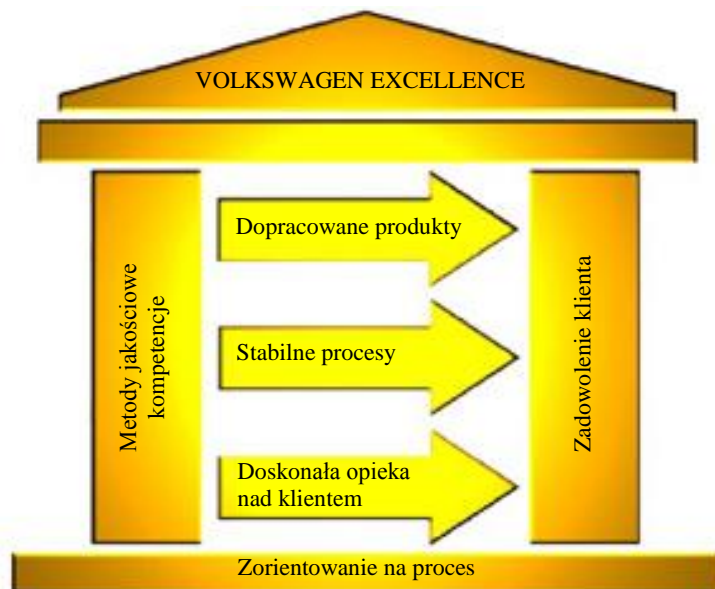
Rys. 6. Zrównoważona Karta Wyników

Źródło: opracowanie własne na podstawie [5].

cesów a wynikami rynkowymi i finansowymi. Jeżeli jest dobrze zbudowana, pozwala również stymulować zmiany potrzebne do powodzenia obranej strategii. Logika karty jest bardzo przejrzysta. Zgodnie z ideą Kaplana i Nortona efektywność przedsiębiorstwa powinna być mierzona i analizowana w czterech płaszczyznach, powinno się na nią patrzeć z czterech perspektyw. Perspektywa finansowa mierzy obecny wynik finansowy firmy. Perspektywa klienta wskazuje na źródła tego sukcesu, którymi są pozycja rynkowa i satysfakcja klientów. Aby osiągnąć sukces rynkowy i finansowy, firma musi mieć własne procesy, których efektywność jest mierzona w perspektywie procesów wewnętrznych. Przyszły sukces firmy zależy również od jej zdolności do zmian i dalszego wzrostu, które są mierzone w perspektywie rozwoju [5]. W ramach każdej z perspektyw należy przyjąć mierniki efektywności oraz ustalić wartości docelowe. Takie zrównoważone (*balanced*) patrzyenie na efektywność przedsiębiorstwa powinno zapewniać jego zrównoważony rozwój.

7. Volkswagen Excellence

Wiele przedsiębiorstw, chcąc doskonalić swoje procesy, poszukuje wśród nowoczesnych modeli zarządzania najlepszych dla siebie rozwiązań, niektóre tworzą własne, jak np. niemiecki koncern VW. Model Volkswagen Excellence został ogłoszony przez zarząd koncernu VW 18.06.2002 r.

Rys. 7. Strategia Volkswagen Excellence

Źródło: tłumaczenie własne na podstawie [4].

Volkswagen Excellence ma kształt domu. Jednym z filarów tego budynku są metody jakościowe i kompetencje, których znajomość pozwala osiągnąć dopracowane produkty, stabilne procesy, zapewnić doskonałą opiekę nad klientem, czego wynikiem jest drugi filar podtrzymujący budynek, czyli zadowolenie klienta. Podstawę budynku, fundament stanowi zorientowanie na proces. VW Excellence wyznacza 6 kierunków do osiągnięcia, 2 filary, 3 kamienie budowlane i fundament [4]. Do powyższych elementów uruchamiane są projekty doskonalące.

8. Powiązania modeli zarządzania jakością

Doskonalenie jakości organizacji to przede wszystkim doskonalenie systemów zarządzania jakością z wykorzystaniem nowoczesnych modeli zarządzania jakością. Każdy z modeli wnosi jakiś element doskonalenia organizacji i można je ze sobą powiązać. Aby móc to zrobić, należy uporządkować procesy, tworząc ich mapę, pomogą w tym procesowe podejście zgodne z ISO 9001:2000 i certyfikacja systemu zarządzania jakością. W dobrze zarządzanej organizacji o wysokiej kulturze do doskonalenia poziomu dojrzałości systemu zarządzania jakością można wykorzystać wytyczne zawarte w ISO 9004:2000 i stworzyć wewnętrzną *Checklist* (listę kontrolną). Kiedy metoda ta przyjmie się w organizacji, można zastosować bardziej zaawansowaną metodę samooceny według Modelu Doskonałości EFQM. Procesy można doskonalить za pomocą Six Sigma, a wyniki organizacji śledzić i przewidywać, stosując Zrównoważoną Kartę Wyników. Wybór modeli i kolejność ich wdrażania zależą wyłącznie od przedsiębiorstwa. Po zastosowaniu najnowocześniejszych modeli zarządzania warto zmierzyć, jak daleko organizacji do doskonałości, i uzyskać ocenę niezależnych, międzynarodowych ekspertów, ubiegając się o Nagrodę Doskonałości EFQM (EEA – *EFQM Excellence Award*).

9. Wnioski

1. Fundamentem modeli zarządzania jakością jest filozofia TQM.
2. Wszystkie modele są oparte na założeniach znanego cyklu Deminga, czyli PDCA.
3. Zasadniczym celem modeli jest doskonalenie organizacji z wykorzystaniem jej zasobów poprzez przywództwo i zarządzanie procesami w celu zadowolenia klienta.
4. Działania oparte na modelach zarządzania nie są jednorazowe, lecz są stale ulepszane, ciągle wchodzi się na wyższy poziom jakości.
5. Modele są uniwersalne, mogą być stosowane we wszystkich organizacjach: produkcyjnych, usługowych, finansowych czy nawet opieki zdrowotnej.
6. W modelach można doszukać się powiązań, a nawet stworzyć na ich bazie własny model zarządzania jakością.

7. Modelu nie można narzucić danej organizacji, ona sama musi wybrać ten, który najbardziej jej odpowiada.

8. Można wdrażać wszystkie modele lub wybrać któryś z nich, wydaje się, że kolejność ich wdrażania również nie ma tu większego znaczenia, chociaż zaleca się rozpoczęcie od modelu systemu zarządzania jakością w ujęciu procesowym. Wiele organizacji od tego zaczyna swą drogę do doskonałości.

9. Można zauważyć, że nowoczesne modele zarządzania jakością tworzone są zarówno przez praktyków, jak i przez naukowców.

10. Wszystkie modele są oparte na pomiarze osiągnięć przedsiębiorstwa w celu ukierunkowania zmian organizacyjnych poprzez identyfikację obszarów słabych lub niedostatecznych wyników.

11. Wszystkie koncepcje opierają się na podejściu systemowym, zachęcając do zarządzania przedsiębiorstwem jako systemową całością złożoną z wzajemnie powiązanych elementów.

Literatura

- [1] Broszura EFQM *Model Doskonałości EFQM*, EFQM 2003.
- [2] *Doskonałość EFQM w praktyce. Poradnik Europejskiej Fundacji Zarządzania Jakością Początek drogi*, EFQM 2000.
- [3] Dudek-Burlikowska M., Jędralska K., Ptak M., *Ciągłe doskonalenie w oparciu o model DMAIC w Sześć Sigma*, „Odkrywanie głębin zarządzania jakością” seria: Konferencje, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2006.
- [4] *Express Newsletter for VOLKSWAGEN EXCELLENCE*, K-QS wydanie 1, sierpień 2002.
- [5] Kaplan R., Norton D., *Strategiczna karta wyników. Jak przelożyć strategię na działanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- [6] Karaszewski R., *Systemy zarządzania jakością największych korporacji świata i ich dyfuzja (zjawisko, rozwój, znaczenie)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003.
- [7] Kister A., *Zarządzanie kosztami jakości – sposób na poprawę efektywności przedsiębiorstwa*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.
- [8] Materiały szkoleniowe firmy konsultingowej Umbrella, 2002.
- [9] PN-EN ISO 9001:2001 *Systemy zarządzania jakością – wymagania*.
- [10] Torczewski K., *Six Sigma – czym jest i co może przynieść Twojej organizacji?*, www.6sigma.pl z dn. 7.10.2006.

QUALITY MANAGEMENT MODELS

Summary

Due to competition which is tougher and tougher there are many companies searching for more and more up to date concepts leading to boosting business. A lot of them want to enhance their performance, choose and implement modern quality management models. All these models are based on PDCA – a well-known concept called *plan-do-check-and act* and picture a company as a unity in

terms of answering customer's needs. Whether it is focusing on customer (TQM, EFQM model), customer's perspective (BSC), process approach (ISO 9001:2000), or focusing on features that are critical for customer (Six Sigma) – a satisfied customer is the centre point. Growing interest in new approaches, such as universal quality management models, has been prompted by the need to seek more effective ways of management in new market environment no matter what type of organization and sector it works in.

Dorota Bobik – mgr, doktorantka w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze; doradca ds. systemu zarządzania jakością w Volkswagen Motor Polska w Polkowicach.

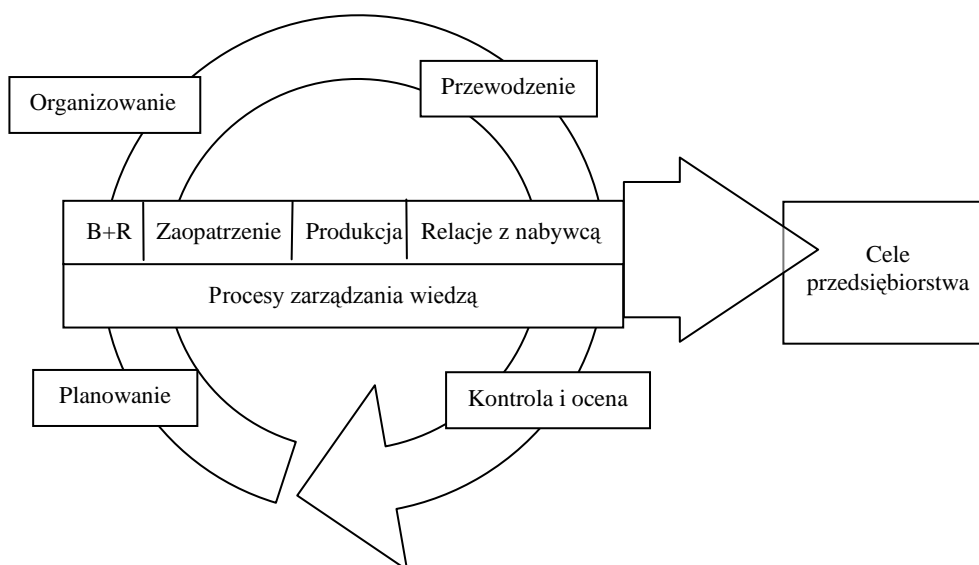
Grzegorz Kobyłko, Edyta Tabaszewska

ROLA SYSTEMU ZARZĄDZANIA WIEDZĄ W DOSKONALENIU JAKOŚCI PROCESÓW I PRODUKTÓW W PRZEDSIĘBIORSTWIE

1. Główne uwarunkowania skuteczności systemu zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie

Istotą współczesnego przedsiębiorstwa jest pozyskiwanie i wykorzystywanie wiedzy praktycznie w każdym aspekcie jego funkcjonowania. Jednak wymogiem skutecznego konkutowania w obecnych warunkach jest efektywne zarządzanie tymi procesami. Efektywność tę może zapewnić świadome zastosowanie instrumentów zarządzania wiedzą (*Knowledge Management* – KM), co łączyłoby się z celowością, kompleksowością i operacjonalizacją działań. Wymaga to podejścia systemowego, które uwzględniałoby złożoność i różnorodność czynników warunkujących zastosowanie odpowiednich instrumentów zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie. W sytuacji konkretnego przedsiębiorstwa będziemy mieli do czynienia z niepowtarzalnym zbiorem czynników, warunkujących efektywność wykorzystywania wiedzy. Każde przedsiębiorstwo tworzy swój niepowtarzalny system zarządzania wiedzą dostosowany do potrzeb i specyfiki danej sytuacji. Nie można więc przenosić gotowych wzorców wypracowanych w jednej organizacji do innej, można natomiast podjąć próbę wskazania podstawowych wytycznych tworzenia takiego systemu. Miarą użyteczności systemu zarządzania wiedzą jest jego zdolność do dostarczania przedsiębiorstwu użytecznej wiedzy, a nie generowanie wiedzy jako wartości samej w sobie.

Wiedza stanowi podstawę racjonalnego przebiegu wszystkich, zarówno organicznych (B+R, zaopatrzenie itd.), jak i regulacyjnych (planowanie, organizowanie itp.) procesów realizowanych w przedsiębiorstwie. Ich wzajemne i wielowymiarowe oddziaływanie musi zostać poddane świadomemu kształtowaniu, tak aby w efekcie powstał spójny system wspomagający osiągnięcie celów przedsiębiorstwa jako całości i poszczególnych jego elementów (zob. rys. 1).

Rys. 1. System zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie

Źródło: opracowanie własne.

2. Potrzeba integracji koncepcji zarządzania z punktu widzenia poprawy jakości procesów

Niepowodzenia implementacji określonej koncepcji są często wynikiem tego, iż stosowane podejścia, takie jak: logistyka, marketing, controlling, zarządzanie zasobami ludzkimi czy zarządzanie jakością, postrzegane są wycinkowo. Tworzone do ich funkcjonowania systemy informacyjne nie są powiązane, co powoduje złą koordynację działań, opóźnienia i w rezultacie dodatkowe, nieuzasadnione koszty. Jak wskazuje praktyka, krótkookresowe zaangażowanie zarządzających w rozwijanie wdrażanej koncepcji powoduje odsunięcie na dalszy plan pozostałych zagadnień i w rezultacie osiągnięcie mniejszych efektów. W konsekwencji następuje spadek zainteresowania kontynuacją prac związanych ze stosowaniem danego podejścia do zarządzania, brak działań na rzecz doskonalenia i przekonanie kadry kierowniczej o jej małej przydatności.

Współistnienie w przedsiębiorstwach różnych koncepcji zarządzania, ukierunkowanych na określone aspekty funkcjonowania organizacji, opartych na odrębnych systemach informacyjnych są więc częściej źródłem chaosu organizacyjnego niż synergicznych korzyści.

Rozwiązaniem tego problemu jest tworzenie właśnie przekrojowych koncepcji zarządzania lub metod łączących wybrane podejścia, czego przykładem mogą być logistyka marketingowa, ekologiczność, ekocontrolling itp. Wielu autorów przypisuje niektórym przekrojowym koncepcjom zarządzania charakter całościowy, obejmujący

mujący wiele aspektów funkcjonowania przedsiębiorstw. Przykładami są: kompleksowe zarządzanie jakością (TQM), reinżynieria procesów podstawowych (BPR), związane z nimi zarządzanie procesami czy zarządzanie wiedzą.

W każdej z tych koncepcji zwraca się uwagę na jakość pracy oraz efektywność działań, a więc koszty i pomiar wyników. Każda ma duży wpływ na strukturę organizacyjną przedsiębiorstwa i dotyczy problemu zarządzania zasobami ludzkimi. Jednak żadna nie wyczerpuje wszystkich tych zagadnień w sposób wystarczający, wskazując jedynie na pewien ogólny sposób postępowania w zarządzaniu firmą i podkreślając znaczenie wybranego aspektu w jej funkcjonowaniu. Pomija się przy tym zwykle wpływ zastosowania tychże podejść na każdy rodzaj działalności, realizowanej już w przedsiębiorstwie.

Ustalenie powiązań między koncepcjami zarządzania przedsiębiorstwem nie należy do zadań łatwych i mogących zakończyć się jednoznaczną odpowiedzią. Zalecenia co do ich stosowania zwykle są na pewnym poziomie ogólności, bez wyraźnego wyodrębnienia cech podstawowych i drugorzędnych [5, s. 92-93]. Nie bez znaczenia jest również to, że ich zastosowanie w praktyce nie dokonuje się według ustalonego schematu, ale zgodnie ze specyfiką danego przedsiębiorstwa, co jest zresztą w pełni zrozumiałe. W rezultacie nie ma jednej opinii co do jedynie słusznego postępowania przy stosowaniu danej koncepcji, wymaganych technik, osiągniętych rezultatów i w konsekwencji sprecyzowanych związków między poszczególnymi koncepcjami zarządzania.

Zdaniem autorów problem odrębnego stosowania koncepcji zarządzania, a w związku z tym odmiennego podejścia do realizowanych procesów, można zniwelować, opierając się na o aktywnym wykorzystaniu zarządzania wiedzą jako integratora stosowanych w przedsiębiorstwie różnych podejść do zarządzania.

Z pewnością związki między *knowledge management* a pozostałymi koncepcjami zarządzania istnieją i są znaczące. Bez większych analiz można z powodzeniem wymienić następujące relacje [2, s. 117]:

- w każdej z przekrojowych koncepcji zarządzania zwraca się uwagę na ważność wiedzy i umiejętności osób podejmujących się ich wdrażania, a także zaangażowanych w realizację jej zamierzeń,
- w każdej z koncepcji podkreśla się znaczenie zarządzania zasobami ludzkimi jako podejścia ułatwiającego wykorzystanie potencjału twórczego zatrudnionych osób na potrzeby realizacji danej koncepcji,
- w każdej z nich zwraca się uwagę na konieczność zgromadzenia oraz wykorzystania odpowiednich zasobów informacji i wiedzy, decydujących o powodzeniu przedsięwzięcia,
- każda wymaga utworzenia i nadzorowania własnego systemu informacyjnego.

Za istotne uznaje się, że poszczególne koncepcje wymagają specyficznego, charakterystycznego dla siebie zestawu źródeł oraz zasobów informacji i wiedzy. Ta indywidualność nie wydaje się jednak rzeczywista. Mając bowiem na uwadze silne powiązania między koncepcjami, można z powodzeniem uznać istnienie podobne-

go rodzaju relacji między wspomnianymi systemami informacyjnymi a wymaganiami co do posiadanej wiedzy i form jej rozwoju.

Zarządzanie wiedzą w organizacji może wpływać na zintegrowane stosowanie przekrojowych koncepcji zarządzania w następujący sposób:

- wpływa na możliwość zastosowania tych samych źródeł wiedzy do wykorzystania w ramach różnych koncepcji zarządzania,
- pozwala na łączenie zasobów informacji i wiedzy zgromadzonej w przypadku stosowania dwóch lub więcej koncepcji, powodując uzyskanie efektu synergii,
- pozwala na utworzenie zintegrowanego systemu informacyjnego wspierającego realizację założeń kilku rozwiązań w zakresie zarządzania.

Należy przy tym podkreślić, że możliwości takie istnieją niezależnie od wykorzystania zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie, ale dopiero KM pozwala je w sposób świadomy kreować i w rezultacie w pełni wykorzystać. W konsekwencji następuje poprawa jakości procesów realizowanych w przedsiębiorstwie, które są kształtowane i monitorowane z różnych punktów widzenia: potrzebnych zasobów ludzkich, oczekiwanej jakości produktów, minimalizacji kosztów, przepływów materiałowych i informacyjnych itd. Traktuje się je przy tym jako równoważne, a nie, jak w przypadku dominacji danej koncepcji, jako priorytetowe. Na rysunku 2 przedstawiono ogólny poziom zależności między zarządzaniem wiedzą a przykładowymi koncepcjami zarządzania.

Rys. 2. Ogólny poziom zależności między zarządzaniem wiedzą a przykładowymi koncepcjami zarządzania

Źródło: opracowanie własne.

O potrzebie integracji koncepcji zarządzania świadczą słowa Petera Druckera, który stwierdza, że nie ma żadnej „królowej nauk”, oraz że wszystkie rodzaje wiedzy są jednakowo wartościowe [8, s. 24]. Nie powinno się więc uwypuklać znaczenia jakości, kosztów, marketingu czy nawet zasobów ludzkich dla odniesienia sukcesu przedsiębiorstwa, ale korzystać z każdej możliwej do uzyskania wiedzy. W tym kontekście zarządzanie wiedzą może wspomóc ten proces, bez jednoczesnego nadawania jej roli dominującej, ale raczej służebnej wobec pozostałych koncepcji.

3. Kompleksowe zarządzanie jakością na podstawie wiedzy

TQM, podobnie jak inne przekrojowe koncepcje zarządzania, ma znaczny wpływ na podstawowe elementy funkcjonowania przedsiębiorstw. Wśród najważniejszych należy wymienić: strategię firmy, strukturę organizacyjną oraz kulturę przedsiębiorstwa.

Strategia przedsiębiorstwa kierującego się zasadami TQM przybiera postać *strategii jakości zorientowanej na klienta*. Powinna ona dać odpowiedź na pytanie: w jaki sposób osiągnąć jakość wyrobów oczekiwaną przez klientów oraz jak zrobić to lepiej od konkurencji. Najczęściej wyrażona jest w postaci polityki jakości, obejmującej cele, kierunki działań i środki, jakie należy podjąć, aby spełnić oczekiwania klientów, sprostać konkurencji i utrzymać korzystną pozycję na rynku. Cele jakościowe powinny być przy tym ujęte w misji firmy, ponieważ odzwierciedlają wartości oferowane odbiorcom przez przedsiębiorstwo. Strategia ta jest więc elementem ogólnej strategii przedsiębiorstwa, w głównej mierze determinując jej postać.

Realizacja zasad TQM powoduje, że jakość jest podstawowym celem działania przedsiębiorstwa, realizowanym przez każdego zatrudnionego. Dotyczy przy tym całości aspektów jej funkcjonowania, od jakości wyrobów po jakość zarządzania. Natomiast realizując procesy zarządzania wiedzą, stawia się na pozyskiwanie, gromadzenie i świadome wykorzystywanie wiedzy. Te dwa pojęcia są współzależne, nie można tworzyć jakości bez posiadania odpowiedniej wiedzy, ale również trudno tworzyć przydatną wiedzę (wiedzę o odpowiednim poziomie jakości) bez oparcia jej na sprawdzonych metodach działania, czyli na działaniach prowadzących do uzyskania pożądanej jakości.

Tymczasem praktyka implementacji koncepcji zarządzania wiedzą wskazuje na częste przypadki ignorowania problemu *jakości wiedzy*. Brak dbałości o zdefiniowanie oczekiwanego efektu procesów generowania wiedzy wprowadza przedsiębiorstwo (lub inną organizację) na ścieżkę generowania wiedzy o niskiej jakości, a w konsekwencji niskiej efektywności. Charakteryzowanie wiedzy jako głównego zasobu przedsiębiorstwa, jedyne go czynnika trwałej przewagi konkurencyjnej, głównego źródła efektu synergicznego itp. stwarza wrażenie, iż skuteczne zarządzanie powinno się koncentrować na „wpompowywaniu” wiedzy do przedsiębiorstwa i pomnażaniu jej wewnątrz. W praktyce może to jednak oznaczać większe koszty niż korzyści z takiego gospodarowania tym zasobem. W ten sposób bowiem marginalizuje się znaczenie jakości wiedzy, która istotnie związana jest z efektami jej zastosowania.

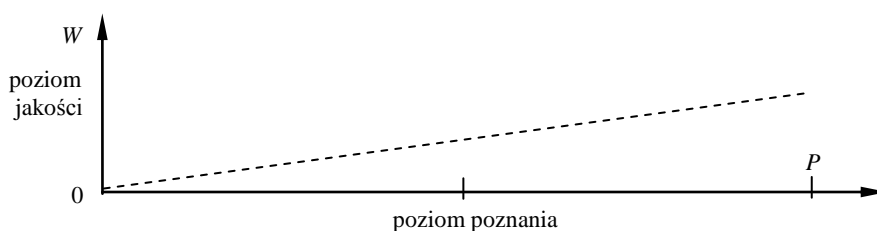
Należy zaznaczyć, iż powyższe problemy występują zwykle z powodu spotykanego często wdrażania gotowych rozwiązań informatycznych – systemów zarządzania wiedzą, bez indywidualnego dostosowania ich do potrzeb danej firmy. Natomiast teoria zarządzania wiedzą wyraźnie wskazuje na konieczność przeprowadzenia lokalizowania wiedzy, czyli identyfikacji przydatnych źródeł wiedzy oraz

definiowania potrzeb w zakresie pozyskiwania i tworzenia nowej wiedzy. Przedsiębiorstwo powinno więc gromadzić i rozwijać jedynie wiedzę potrzebną mu z punktu widzenia postawionych celów (np. [6, s. 81-102]).

Efekty alokacji wiedzy wynikają ze specyfiki obszaru, w którym jest wykorzystywana. Jakość wiedzy jest zdeterminowana potrzebami i jedynie z poziomu korzystającego z niej może być oceniana. Jakość tej samej wiedzy może być postrzegana różnie przez jej depozytariuszy, ze względu na różne wizje i możliwości jej wykorzystania, odmienne zdolności percepcyjne itd.

Podstawowym czynnikiem kształtującym efektywność alokacji wiedzy jest więc jej dostosowanie do potrzeb odbiorcy. Jej podstawą jest poznanie tych potrzeb. Podnoszenie jakości wiedzy tak jak podnoszenie jakości każdego innego produktu określonego procesu wymaga uruchomienia procesów poznawczych w odniesieniu do preferencji odbiorcy, właściwości przetwarzanych zasobów, specyfiki stosowanych procesów przetwarzania itp.

Tworzenie użytecznej wiedzy (przybliżanie się do prawdy – rys. 3 punkt *P*) jest więc podstawowym warunkiem podnoszenia jakości procesów realizowanych w przedsiębiorstwie oraz ich efektów – produktów (zob. rys. 3).

Rys. 3. Zależność między poziomem poznania a poziomem jakości

Źródło: opracowanie własne na podstawie [4].

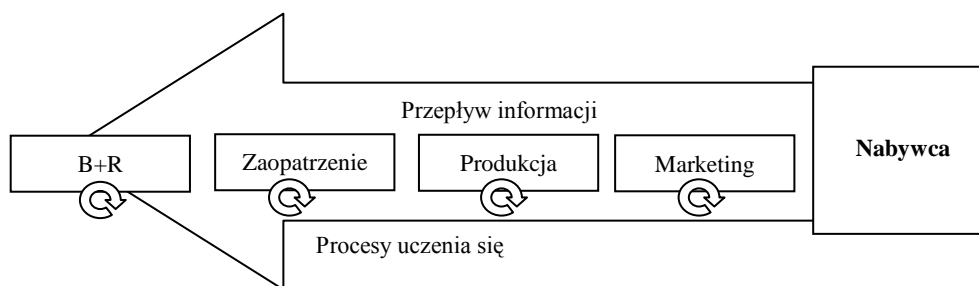
Jakość i wiedzę należy więc uznać za współzależne, zgodnie jednak z przedstawionym wcześniej problemem, należy określić zależności między zarządzaniem jakością a zarządzaniem wiedzą i odpowiedzieć na pytanie, czy w praktyce ich integracja jest rzeczywiście możliwa.

Ciągłość, a tym samym nieskończoność procesu uczenia się czy zarządzania jakością w sposób szczególny łączą obydwa podejścia do zarządzania przedsiębiorstwem. W organizacji, w której stosuje się zasady TQM, nigdy nie usłyszymy, że zakończono proces ich wdrażania. Podstawowym celem jest bowiem ciągle doskonalenie. Tymczasem wraz ze zdobywaniem nowej wiedzy zarządzający przedsiębiorstwem powinni uświadamiać sobie, jaką wiedzę jeszcze trzeba pozyskać i w jakim kierunku się doskonalić [7, s. 26]. Występowanie ścisłych zależności między obiema koncepcjami potwierdzają słowa L. Wasilewskiego, który stwierdził, że głównym celem TQM jest wykorzystanie możliwości twórczych każdego pracownika [9, s. 5].

Uznając powyższe stwierdzenie za słuszne, należałoby przyjąć, że zarządzanie jakością i zarządzanie wiedzą współlistnieją w przedsiębiorstwie. Z pewnością, aby można było w pełni wykorzystać tę naturalną zależność, konieczne jest odpowiednie, zintegrowane zarządzanie wiedzą i jakością. Można nawet przypuszczać, że zaawansowane stosowanie zasad TQM i KM prowadzi do ukształtowania nowej formy organizacji, w której oba aspekty funkcjonowania są uznawane za podstawowe i współzależne.

4. Wiedza o potrzebach nabywcy kluczowym zasobem w kształtowaniu jakości produktu

W procesie kształtowania odpowiedniej jakości produktu podstawowym czynnikiem jej optymalizowania jest wiedza o potrzebach nabywcy. Brak tej wiedzy jest strategicznym problemem każdego przedsiębiorstwa. Kreowanie jej stanowi istotę skutecznego konkurowania. Ma ona zastosowanie do efektywnego kształtowania większości procesów realizowanych w przedsiębiorstwie (zob. rys. 4).

Rys. 4. Obszary wykorzystywania i kreowania nowej wiedzy o potrzebach nabywcy
Źródło: opracowanie własne.

Tymczasem w praktyce można stwierdzić, iż wiedzę o kliencie pozyskuje się zazwyczaj przede wszystkim na potrzeby administrowania wewnętrznego systemu informacji (lub zarządzania wiedzą) i dopasowania do wymogów (standardów) tych systemów. Wiąże się z tym niebezpieczeństwo tworzenia pozornej, powierzchownej wiedzy, która przy samozadowoleniu administratorów systemów utrzymuje zarządzających w stanie *ignorancji*.

Wymogi skutecznego konkurowania coraz częściej są uwarunkowane możliwością przeorientowania przedsiębiorstwa na indywidualne potrzeby nabywcy. Konkurencyjność przedsiębiorstwa, a tym samym możliwość rozwoju, budowana jest w oparciu o jakość poszczególnych, pojedynczych związków z nabywcą, przy czym ocena tej jakości leży zawsze po stronie nabywcy. Podstawą efektywności takich związków jest wiedza o nabywcy, ale już nie *wtopionym* w określony segment rynku, lecz konkretnym – indywidualnym.

Zarządzanie relacjami z nabywcą wymusza nową perspektywę dla postrzegania efektywności nawiązywanych z nim relacji, coraz odleglejszą od założeń tradycyjnego marketingu. Wymaga to od zarządzających przedsiębiorstwem nowego spojrzenia na organizację oraz takiego przekształcenia systemu informacyjnego i jego struktury, aby na granicach przedsiębiorstwa pojawili się specjaliści od komunikacji z klientem, zdolni do wspólnego z nim definiowania potrzeb oraz organizowania optymalnych łańcuchów wartości dla ich zaspokojenia.

Proces komunikowania się z nabywcą, w wyniku którego dochodzi do rozpoznania, nie zawsze uświadomionych, potrzeb oraz wspólnego z nim zdefiniowania sposobów ich zaspokajania, a także dostarczenie odpowiednich wartości (dóbr), można by określić terminem *kompleksowego zarządzania potrzebami nabywcy* (więcej zob. [3]). Istnieje wiele symptomów wskazujących na to, iż tego typu kompleksowe podejście w wielu obszarach stanie się podstawowym wymogiem skutecznego konkurowania o przychylność nabywcy. Stawia to przedsiębiorstwo przed koniecznością operowania w *globalnej przestrzeni wartości* i odpowiedzialnego konfigurowania dla niego (nabywcy) optymalnych łańcuchów wartości.

Sekwencja działań charakterystycznych dla tego podejścia składa się na proces obejmujący: identyfikację podmiotów, zaspokajających tę samą grupę potrzeb, określenie obszarów współdziałania (wspólnych celów) oraz programów ich osiągania. Zaciera to jeszcze mocniej granice między konkurowaniem a kooperowaniem i jest czynnikiem sprzyjającym przekształcaniu się tradycyjnych struktur w struktury sieciowe. Skuteczność takiego podejścia wymaga wzmocnienia roli personelu sprzedaży, którego wiedza o indywidualnych potrzebach nabywcy byłaby wykorzystywana do elastycznego przekształcania procesów przedsiębiorstwa. Szczególną rolę w tych procesach mogą odegrać firmy funkcjonujące na globalnym rynku, które opierając się na nowoczesnych technologiach komunikacji społecznej wyspecjalizują się w generowaniu wiedzy o nabywcy i zarządzaniu tym zasobem.

Na marginesie można dodać, iż modelowaniem relacji z nabywcą częściowo zajmuje się koncepcja *marketingu partnerskiego*. Twórcy tej koncepcji promują ją jako uniwersalne narzędzie uzyskiwania trwałej przewagi konkurencyjnej w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Eksponują oni tezę, iż jedynymi rzeczywistymi zasobami przedsiębiorstwa są partnerskie relacje z otoczeniem [1, s. 15].

Zakłada się zatem, że przez odpowiednio zorganizowaną, zindywidualizowaną komunikację, głównie z nabywcą, przedsiębiorstwo buduje zaufanie, co jest warunkiem w zasadzie wystarczającym do utrzymania lojalności klienta. Teza ta, choć, jak się wydaje, zbyt radykalna, słusznie zwraca uwagę na rolę zindywidualizowanej komunikacji, która jest podstawą kształtowania relacji z konkretnym nabywcą, stając się podstawowym i najcenniejszym źródłem wiedzy użytecznej w ciągłym doskonaleniu procesów i podnoszeniu jakości produktu.

Literatura

- [1] Gordon H., *Relacje z klientem – marketing partnerski*, PWE, Warszawa 2001.
- [2] Jagoda H., Tabaszewska E., *Zarządzanie wiedzą a integracja koncepcji zarządzania*, [w:] *Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie*, Z. Olesiński, A. Szplit (red.), Prace Naukowe, Komitet Nauk Organizacji i Zarządzania PAN, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004.
- [3] Kobyłko G., *Ekologiczne i rynkowe konsekwencje implementacji koncepcji zarządzania potrzebami nabywcy*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 1009, AE, Wrocław 2004.
- [4] Kobyłko G., *Zarządzanie procesami poznawczymi w przedsiębiorstwie*, [w:] *W poszukiwaniu strategicznych przewag konkurencyjnych*, L. Czarnota, M. Moszkowicz (red.), Wydawnictwo Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2003.
- [5] Lichtarski J., Czura M., *O relacjach między koncepcjami zarządzania przedsiębiorstwem*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 928, AE, Wrocław 2002.
- [6] Probst G., Raub S., Romhardt K., *Zarządzanie wiedzą w organizacji*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.
- [7] Senge P.M., *Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2003.
- [8] Skrzypek E., *Zarządzanie wiedzą i informacją jako podstawa zintegrowanego systemu zarządzania przedsiębiorstwem*, [w:] *Zarządzanie wiedzą a procesy restrukturyzacji i rozwoju przedsiębiorstw*, R. Borowiecki (red.), AE, Kraków 2000.
- [9] Wasilewski L., *Do czego służy TQM?*, „Problemy Jakości” 1998 nr 3.

THE ROLE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEM IN PROCESSES AND PRODUCTS QUALITY IMPROVEMENT IN ENTERPRISE

Summary

The aim of the paper is to present the role of knowledge management system in processes and products quality improvement in an enterprise. In authors' opinion, the knowledge management in both cases can make this process more effective – by integrating different attitudes to management or by supervising the knowledge about the customer's needs.

Grzegorz Kobyłko – dr, adiunkt w Katedrze Nauk o Przedsiębiorstwie Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Edyta Tabaszewska – dr inż., adiunkt w Katedrze Nauk o Przedsiębiorstwie Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Piotr Rogala

NORMALIZACJA I OCENA ZGODNOŚCI A SYSTEMY ZARZĄDZANIA JAKOŚCIĄ

1. Wstęp

Opublikowanie norm ISO serii 9000 w latach 1986-1987 można uznać za jedno z najważniejszych wydarzeń w rozwoju koncepcji zarządzania jakością. Od tego momentu coraz większą popularność zaczęły zyskiwać znormalizowane systemy zarządzania jakością (SZJ), stając się jednym z najpopularniejszych rozwiązań z zakresu zarządzania jakością.

Systemy te mają ścisły związek z takimi zagadnieniami, jak normalizacja oraz ocena zgodności (zwłaszcza certyfikacja). W artykule przedstawiona została dyskusja terminologiczna dotycząca systemów zarządzania jakością, normalizacji oraz certyfikacji.

2. Istota i poziomy normalizacji

Normalizację definiuje się jako działalność zmierzającą do uzyskania optymalnego, w danych okolicznościach, stopnia uporządkowania w określonym zakresie, przez ustalanie postanowień przeznaczonych do powszechnego i wielokrotnego stosowania, dotyczących istniejących lub mogących wystąpić problemów [6].

Działalność normalizacyjna prowadzona jest na różnych poziomach: międzynarodowym, regionalnym, krajowym i zakładowym.

1. Poziom międzynarodowy – mogą w nim uczestniczyć odpowiednie jednostki normalizacyjne wszystkich krajów [4, s. 106]. Za najważniejszą instytucję działającą na tym szczeblu należy Międzynarodową Organizację Normalizacyjną (International Organization for Standardization – ISO). Wydaje ona normy oznaczane symbolem ISO z odpowiednim numerem oraz, po dwukropku, rokiem publikacji, np. ISO 9001:2000.

2. Poziom regionalny – mogą w niej uczestniczyć odpowiednie jednostki z krajów jednego geograficznego, politycznego lub ekonomicznego regionu świata [4, s. 106]. Przykładami instytucji z tego zakresu są: Panamerykańska Komisja Normalizacyjna COPANT oraz Afrykańska Regionalna Komisja Normalizacyjna ARSO [15, s. 71]. Z punktu widzenia Polski najważniejszą jednostką tego typu jest

Europejski Komitet Normalizacyjny z siedzibą w Brukseli (European Committee for Standardization – CEN). Organizacja ta opracowuje normy oznaczane symbolem EN.

3. Poziom krajowy – niemal każdy kraj organizuje swój własny system normalizacyjny i powołuje własne jednostki normalizacyjne (np. ANFOR we Francji, BSI w Wielkiej Brytanii, DIN w Niemczech, CSNI w Czechach). W Polsce system normalizacji regulowany jest zapisami ustawy o normalizacji. Na jej mocy funkcjonuje Polski Komitet Normalizacyjny (PKN) – państwowa jednostka organizacyjna.

Część polskich norm jest opracowywana w całym cyklu przez PKN; są to tzw. normy własne. Pozostałe to normy europejskie lub międzynarodowe wprowadzane przez PKN. Sposób oznaczania polskich norm zależy od tego, czy dana norma wprowadza normę międzynarodową czy też jest normą własną. Numer referencyjny każdej Polskiej Normy zaczyna się od oznaczenia PN. Następnie w przypadku norm własnych występuje litera oznaczająca dziedzinę normalizacji (np. A – żywność, B – budownictwo, C – chemia itd.), pięć cyfr (jest to numer normy) i na końcu rok publikacji normy (np. PN-C-99999:1994 – ten skrót oznacza Polską Normę dotyczącą działalności chemicznej o numerze 99999 wprowadzoną w 1994 r.). Natomiast normy wprowadzające normy międzynarodowe mają w numerze referencyjnym po oznaczeniu PN – powtórzenie numeru oryginalnej normy i na końcu rok jej publikacji przez PKN. Często zdarza się tak, że są one ustanawiane przez krajową jednostkę normalizacyjną z pewnym opóźnieniem w stosunku do normy oryginalnej. Na przykład jeżeli w 2001 r. wprowadzana jest międzynarodowa norma ISO 9999:2000, otrzyma ona oznaczenie PN-ISO 9999:2001 [12]. Powszechnie stosowaną praktyką jest to, że normy opracowywane przez ISO przyjmowane są jako normy europejskie, a następnie jako normy polskie. Oznaczone są wówczas symbolem PN-EN ISO z odpowiednim numerem. Tak postąpiono z normą ISO 9001:2000, która w Polsce funkcjonuje jako norma PN-EN ISO 9001:2001.

Warto dodać, że w Polsce występują także **normy zakładowe** (ZN) opracowywane i stosowane przez poszczególne przedsiębiorstwa.

3. Certyfikacja jako forma oceny zgodności

Ocenę zgodności zdefiniować można jako działanie zmierzające do określenia, czy dany podmiot (mogą nim być: produkt, proces, system zarządzania, personel lub organizacja) spełnia wyspecyfikowane wymagania.

Ramy polskiego systemu oceny zgodności tworzy ustawa o ocenie zgodności. Dokument ten określa [8]:

- ogólne zasady funkcjonowania systemu oceny zgodności,
- sposób zgłaszania Komisji Europejskiej i państwom członkowskim Unii Europejskiej autoryzowanych jednostek oraz autoryzowanych laboratoriów,
- zadania Polskiego Centrum Akredytacji,
- zasady działania systemu kontroli wyrobów wprowadzonych do obrotu.

Najważniejsze formy oceny zgodności to: akredytacja, autoryzacja, notyfikacja, deklaracja zgodności oraz, najważniejsza z punktu widzenia SZJ, certyfikacja.

Akredytacja jest definiowana jako formalne uznanie kompetencji jednostki certyfikującej, jednostki kontrolującej lub laboratorium do wykonywania określonych działań.

Przez autoryzację należy rozumieć zakwalifikowanie przez ministra lub kierownika urzędu centralnego, właściwego ze względu na przedmiot oceny zgodności, zgłaszającej się jednostki lub laboratorium do procesu notyfikacji. Natomiast notyfikacja to zgłoszenie Komisji Europejskiej i państwom członkowskim Unii Europejskiej autoryzowanych jednostek certyfikujących i kontrolujących oraz autoryzowanych laboratoriów właściwych do wykonywania czynności określonych w procedurach oceny zgodności.

Wystawianie deklaracji zgodności producenta to działanie polegające na udzieleniu przez dostawcę pisemnego zapewnienia, że wyrób, usługa lub proces są zgodne z określonymi wymaganiami [3, s. 12-13].

Certyfikację można zdefiniować jako działanie jednostki kompetentnej i niezależnej od użytkowników, konsumentów, sprzedawcy, producenta lub jego przedstawiciela, polegające na przeprowadzeniu oceny i na jej podstawie (w razie jej pozytywnego wyniku) wydanie poświadczenia (certyfikatu) potwierdzającego spełnienie przez produkt, system zarządzania lub personel przyjętych kryteriów [7]. Pomimo że przepisy polskiego prawa nie regulują tej kwestii, należy przyjąć, że certyfikacja może być prowadzona wyłącznie przez jednostki posiadające odpowiednie uprawnienia, czyli akredytację.

Certyfikaty wydawane są zazwyczaj na określony czas (rok lub 3 lata). W okresie ważności certyfikatu jednostka certyfikująca sprawuje nadzór nad działalnością organizacji posiadającej certyfikat. W uzasadnionych przypadkach certyfikat może zostać zawieszony lub cofnięty.

Certyfikacja systemów zarządzania jest to uznanie przez stronę trzecią (czyli niezależną od badanej organizacji i jej klientów), że system zarządzania w danej organizacji jest zgodny z określoną specyfikacją (np. certyfikacja systemu zarządzania jakością zgodnego z wymaganiami normy ISO 9001:2000) [1, s. 228].

Na polskim rynku działa wiele jednostek certyfikujących systemy zarządzania. Można wśród nich wyróżnić dwie grupy:

1. Jednostki akredytowane przez Polskie Centrum Akredytacji. Do tej grupy należą organizacje rodzime, m.in. Polskie Centrum Badań i Certyfikacji, Polski Rejestr Statków, ZETOM-CERT, Urząd Dozoru Technicznego, oraz organizacje powiązane z zagranicznymi jednostkami certyfikującymi, np. Bureau Veritas Quality International Polska, DQS Polska, RW TÜV Polska.

2. Przedstawicielstwa zagranicznych jednostek certyfikujących, które nie są akredytowane przez Polskie Centrum Akredytacji. Swoją działalność opierają wyłącznie na akredytacji przyznanej przez jednostki zagraniczne. Do grupy tej należą np. BSI (Wielka Brytania), KEMA (Holandia), SQS (Szwajcaria).

Jednostka certyfikująca na podstawie analizy dokumentacji oraz wyników audytu podejmuje decyzję o przyznaniu lub odmówieniu przyznania certyfikatu. Certyfikat przyznawany jest zwykle na 3 lata, w ciągu których jednostka certyfikująca sprawuje nadzór nad certyfikowanym systemem zarządzania, przeprowadza audyty nadzoru i w uzasadnionych sytuacjach może zawiesić lub cofnąć przyznany certyfikat.

4. Dyskusja terminologiczna

Powiązanie systemów zarządzania jakością z normalizacją oraz oceną zgodności powoduje konkretne implikacje dla terminologii, która powinna być stosowana w zakresie SZJ. Wydaje się jednak, że część osób zajmujących się tą problematyką nie zdaje sobie w pełni z tego sprawy. Stąd też w praktyce gospodarczej, a czasem także w literaturze fachowej pojawiają się nieścisłości oraz błędy terminologiczne. Warto zwrócić uwagę na cztery spośród nich.

1. Pierwszy dotyczy zrozumienia relacji: jednostka normalizacyjna – norma – system zarządzania jakością. Problemy w tym zakresie są nagminnie spotykane w praktyce. Pewna szkoła np. na swoich stronach internetowych informuje, że: „głównym naszym celem jest dążenie do świadczenia usług edukacyjnych o najwyższej jakości. Poprzez opracowanie i wdrożenie normy ISO 9001:2000 nieustannie doskonalimy zarządzanie szkołą” [14]. Natomiast Centrum Doradztwa Jakościowego z Poznania podaje na witrynie internetowej następującą wiadomość: „ISO 9001 w Akademickiej Przychodni Lekarskiej” [9]. Kolejny przykład dotyczy firmy TECHNODAT z Gliwic. W opracowaniu *emrm.Archive w służbie ISO* (*emrm.Archive* to nazwa oprogramowania do obsługi systemu zarządzania jakością) informuje ona, że „Wdrożenie ISO prowadzi do powstawania w przedsiębiorstwie dużej ilości dokumentacji oraz „Wdrożenie ISO nie może ograniczać się tylko do wdrożenia systemu i do utworzenia dokumentacji” [10]. Wszystkie przytoczone informacje zawierają błędne sformułowania. Aby je wykazać, warto jeszcze raz przypomnieć, że:

- normy opracowywane i publikowane są przez specjalne organizacje zwane jednostkami normalizacyjnymi,
- przykładem takiej jednostki jest Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna (ISO),
- publikuje ona normy oznaczone symbolem ISO oraz odpowiednim numerem,
- jednym z takich dokumentów jest norma ISO 9001, które zawiera wymagania, jakie powinien spełniać system zarządzania jakością,
- w organizacjach (przedsiębiorstwach, urzędach itp.) można wdrażać i certyfikować system zarządzania jakością zgodny z wymaganiami tej normy,
- spełnienie tych wymagań może zostać poświadczony w drodze certyfikacji przez jednostkę certyfikującą (organizacje te są niezależne od ISO).

W związku z powyższym:

- normy ISO 9001 nie można (i nie ma takiej potrzeby) opracować w dowolnej organizacji,
- informacja mówiąca o tym, że pewna organizacja posiada ISO 9001 oznacza, że w organizacji tej znajduje się ta właśnie norma (autorom tego komunikatu zapewne chodziło o to, że w organizacji został wdrożony SZJ zgodny z wymaganiami normy ISO 9001 i tak ten komunikat powinien zostać prawidłowo sformułowany),
- informacja mówiąca o tym, że jakiś program komputerowy jest w służbie ISO oznacza, że program ten służy Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej (podczas gdy chodziło o to, że może on być wykorzystywany w każdej organizacji, która wdroży system zarządzania jakością zgodny z wymaganiami normy ISO 9001),
- podobna uwaga dotyczy informacji o możliwości wdrożenia ISO w jakiegokolwiek organizacji. Nie można tego dokonać, bo ISO to jest nazwa organizacji. Wdrażać można jedynie system zarządzania jakością.

2. Kolejny problem dotyczy nazwy Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej w języku angielskim. Poprawnie brzmi ona następująco: International Organization for Standardization. Akronim tej nazwy to IOS. Jednak przyjęto, że organizacja ta będzie posługiwała się nazwą ISO pochodzącą od greckiego słowa *isos*, znaczącego równy, równać. Skrót ten mocno utkwiał w świadomości osób zajmujących się zarządzaniem jakością oraz normalizacją i prawdopodobnie dlatego w polskiej literaturze pojawiają się próby „dopasowania” nazwy organizacji do tego skrótu. Z tego powodu pojawiają się błędne informacje mówiące, że nazwa organizacji to International Standardization Organization [2, s. 17] lub International Standards Organization.

3. Trzecia uwaga dotyczy dat wydania norm ISO serii 9000. Wszyscy pamiętają, że ostatni przegląd norm nastąpił w 2000 r. Dlatego np. jedna z norm to norma ISO 9001:2000. Niemniej jednak w Polsce dokument ten został przyjęty przez PKN dopiero w 2001 r. W związku z tym norma ta oznaczana jest następująco: PN-EN ISO 9001:2001. Nie ma natomiast normy PN-EN ISO 9001:2000.

4. Ostatni z prezentowanych problemów został omówiony w jednej z broszur informacyjnych wydanych przez ISO. Zwrócono w niej uwagę, że organizacje, które wdrożyły SZJ i uzyskały certyfikat potwierdzający spełnienie wymagań normy ISO 9001, nie powinny informować o tym w sposób mogący sugerować, że jednostką certyfikującą była Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna. Nie powinny więc używać tekstów w stylu „posiadamy certyfikat ISO” ani używać logo ISO na swoich materiałach promocyjnych [5, s. 82-83]. Niemniej jednak w wielu polskich organizacjach można się spotkać z informacjami, że posiadają one „certyfikat ISO”. Jest tak np. w przypadku Świętokrzyskiego Urzędu Marszałkowskiego w Kielcach [11] oraz Południowego Koncernu Węglowego S.A. [13].

Literatura

- [1] Chabiera J., Doroszewicz S., Zbierzchowska A., *Zarządzanie jakością*, Centrum Informacji Menedżera, Warszawa 2000.
- [2] Kowalczyk J., *Szef firmy w systemie zarządzania przez jakość. ISO 9001 – TQM*, CEDEWU.PL, Warszawa 2005.
- [3] *Ocena zgodności oraz certyfikacja wyrobów i usług*, red. M. Walczak, Verlag Dashofer, Warszawa 2003.
- [4] Pieczonka A., Tabor A., *Vademecum jakości*, Centrum Szkolenia i Organizacji Systemów Jakości Politechniki Krakowskiej, Kraków 2003.
- [5] Rogala P., Brzozowski T., *Systemy zarządzania jakością i środowiskiem*, AE, Wrocław 2003.
- [6] Ustawa z 12 września 2002 r. o normalizacji, DzU nr 169, poz. 1386.
- [7] Ustawa z 28 kwietnia 2000 r. o ocenie zgodności, akredytacji oraz zmianie niektórych ustaw, DzU nr 43, poz. 489.
- [8] Ustawa z 30 sierpnia 2002 r. o systemie oceny zgodności, DzU nr 166, poz. 1360.
- [9] www.cdj.poznan.pl (strona dostępna w dniu 7.09.2006).
- [10] www.emrm.pl (strona dostępna w dniu 8.09.2006).
- [11] www.kielce.uw.gov.pl (strona dostępna w dniu 8.09.2006).
- [12] www.pkn.pl.
- [13] www.zge.pl (strona dostępna w dniu 8.09.2006).
- [14] www.zsp1-elektryk.pl (strona dostępna w dniu 7.09.2006).
- [15] *Zarządzanie jakością, cz. 1, Systemy jakości w organizacji*, W. Ładoński, K. Szoltysek (red.), AE, Wrocław 2005.

STANDARDIZATION AND CONFORMITY ASSESSMENT VERSUS QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS

Summary

The article presents the main issues connected with standardization and conformity assessment. It demonstrates the examples of wrong formulation of data connected with quality management systems which are being noticed in economic practice. On this basis it shows recommendations for terminology describing quality management systems.

Piotr Rogala – dr, adiunkt w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.

Katarzyna Szoltysek, Szymon Dziuba

**PRZEGLĄD KRAJOWYCH JEDNOSTEK
CERTYFIKUJĄCYCH ROLNICTWO I PRZETWÓRSTWO
EKOLOGICZNE W ŚWIETLE PROJEKTU
ROZPORZĄDZENIA O ROLNICTWIE EKOLOGICZNYM**

1. Wstęp

Do 1996 r. atestacja gospodarstw ekologicznych w Polsce miała charakter atestacji trzeciej strony [14; 15], a jedyną polską organizacją atestującą do tego okresu był EKOLAND. W latach 1996-1998 nastąpiło wydzielenie kolejnych instytucji kontrolnych, działających niezależnie od EKOLAND-u (np. Polskie Towarzystwo Rolnictwa Ekologicznego PTRE).

Stowarzyszenie EKOLAND zostało powołane do życia przez rolników-praktyków, a merytoryczną i organizacyjną odpowiedzialność za system kryteria – inspekcja – atestacja przyjął Konwent Ekologiczny. Był to pięcioosobowy zespół specjalistów powołany spośród inicjatorów ruchu. Zarówno kryteria, jak i system atestacji gospodarstw ekologicznych wywodziły się wówczas z założeń IFOAM [6; 15], których przekładu na język polski dokonało Stowarzyszenie w lutym 1990 r. Kolejna edycja kryteriów, uzupełniona także o kryteria przetwórstwa, opublikowana została w lutym 1993 r. Własne kryteria rolnictwa ekologicznego Stowarzyszenia EKOLAND, stanowiące podstawę do inspekcji i atestacji, EKOLAND opublikował dopiero w styczniu 1994 r. [7].

Stowarzyszenie EKOLAND opierało się, oprócz wytycznych IFOAM, również na innych aktach prawnych, takich jak:

- rozporządzenie Rady EWG nr 2092/91 z 24 czerwca 1991 r. w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz znakowania produktów rolnych i środków spożywczych [6],
- rozporządzenie nr 1804/92 z 19 lipca 1999 r. uzupełniające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz znakowania produktów rolnych i środków spożywczych w celu włączenia produkcji zwierzęcej [5].

Pierwsze atesty Stowarzyszenia EKOLAND przyznało w 1990 r.; otrzymało je 27 rolników-współzałożycieli. Produkty z gospodarstw atestowanych przez Stowa-

rzyszenie od roku 1990 r. mogły być sprzedawane ze znakiem słowno-graficznym EKOLAND (zastrzeżonym od października 1990 r. w Urzędzie Patentowym RP), który umieszczono w dalszej części niniejszego artykułu.

Rozwój rolnictwa ekologicznego i rynku jego produktów w Europie wymusił zaostrenie wymogów kontrolnych: dla dobra konsumentów – by mieli pewność, że nabywają żywność certyfikowaną, ale również eko-producentów – by ukrócić nieuczciwą konkurencję, handlującą bliżej nieokreśloną „zdrową żywnością” [16]. Kluczowym wymogiem stał się prawno-organizacyjny rozdział działalności kontrolnej i interesów producenckich. Stowarzyszenie EKOLAND zrobiło więc w 1996 r. kolejny krok w stronę europejskich standardów: w styczniu tego roku podjęło decyzję o przekształceniu swego pionu kontrolnego w niezależną organizację, powierzając zadania założycielskie przewodniczącym odnośnych Komisji: Inspekcji oraz Atestacji.

W wyniku konieczności wprowadzenia certyfikacji w rolnictwie ekologicznym uprawnienia w tym zakresie (od 2002 r.) przejęły jednostki certyfikujące, akredytowane zgodnie z normą PN-EN 45011:2000 w Polskim Centrum Akredytacji.

Jednocześnie jednak znak EKOLAND-u, stanowiący symbol alternatywnej formy gospodarowania, jest wciąż jedynym rozpoznawalnym znakiem handlowym na rynku żywności ekologicznej. Wydaje się bowiem, że produkty rolnictwa ekologicznego są niejako wzorcowymi wyrobami przeznaczonymi do ekoetykietowania ze względu na specyficzne funkcje ekologiczne, jakie pełnią.

Znakowanie ekologiczne (w literaturze anglojęzycznej *ecolabelling*, pochodzący od słowa etykieta – *label*) ma szeroki zakres znaczeniowy obejmujący również działania legislacyjne związane z umieszczaniem obowiązkowych informacji, wynikających np. z wymagań WHO czy UE. Znakowanie ekologiczne jest procesem polegającym na oznakowaniu specjalnym znakiem jakościowym tych produktów, które są uznawane za przyjazne dla środowiska, a według Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) jest to „dobrowolne nadawanie przez organizacje publiczne bądź prywatne etykiet w celu upowszechniania i promowania wśród konsumentów produktów, które są środowiskowo bardziej przyjazne od innych, przy porównywalnych parametrach użytkowych i funkcjonalnych” [1].

Do najważniejszych jednak korzyści wynikających z ekoetykietowania jest ochrona interesów konsumenta. Konsument powinien otrzymać informacje, które pozwolą na dokonanie świadomego wyboru nabywanej żywności, także żywności ekologicznej. Wśród wielu instrumentów służących temu celowi największą popularność w ostatnim czasie uzyskują systemy certyfikacji ekologicznej. Systemy te, jak wynika z przeprowadzonych badań na temat czynników stymulujących konsumpcję żywności ekologicznej [27], poprzez jednoznaczne i czytelne oznakowanie, przede wszystkim zaś stosowanie znaków słowno-graficznych dla produktów rolnictwa ekologicznego, są czynnikiem, który może przyczynić się do zwiększenia popytu na ten rodzaj żywności. Klient, świadomie wybierając przyjazny dla środowiska produkt, kształtuje popyt, wpływa na podaż, a także na ochronę środo-

wiska. Świadomość powyższych zależności powinna towarzyszyć działaniom wszystkich organizacji zainteresowanych rozwojem rolnictwa ekologicznego oraz ekologicznego przetwórstwa żywności.

Przykładem dojrzałości społeczeństwa w tym względzie były np. działania towarzyszące wprowadzaniu na rynek niemiecki znaku Bio-Siegel (rys. 1) dla spożywczych produktów ekologicznych. Kampania reklamowa tego znaku pochłonęła 8,5 mln DM [20], jednak w krótkim czasie stał się on niezależnym niemieckim symbolem wyrobów i produktów spożywczych wszystkich marek pochodzących z gospodarstw organicznych. Znak ten został powołany do życia przez duże stowarzyszenia zrzeszające przedstawicieli branży spożywczej, stowarzyszenia rolnictwa ekologicznego, organizacje konsumenckie, stowarzyszenia rolnicze oraz scenę polityczną w celu zwiększenia bezpieczeństwa wyboru produktów pochodzących z gospodarstw ekologicznych; od 2001 r. stosowany jest również w niemieckim mleczarstwie organicznym.

Rys. 1. Niemiecki znak Bio-Siegel dla spożywczych produktów ekologicznych

Źródło: [20; 31].

Korzyści generowane funkcjami promocyjną i komercyjną ekoetykietowania są więc dwojakiego rodzaju. Z jednej strony konsument uzyskuje możliwość łatwiejszej identyfikacji produktu, z drugiej zaś procesy rynkowe ukształtowane przez świadomego konsumenta wpłyną na proekologiczne zachowania producenta, co także jemu dostarczy wielu korzyści [11].

Proces ekoznakowania w segmencie żywnościowym unijnego rynku produktów ekologicznych jest konsekwencją wdrażania Europejskiego Planu Działania dotyczącego żywności ekologicznej i rolnictwa ekologicznego. Został zaakceptowany przez Komisję Europejską 10 czerwca 2004 r. Plan ten obejmuje 21 konkretnych działań, m.in. umożliwienie organizowania kampanii informacyjnych i propagujących wspólnotowe logo, które może być zamieszczane na produktach spełniających wymagania prawa wspólnotowego [13].

W 1995 r. Komisja Europejska Rozporządzeniem (WE) nr 1935/95 z 22 czerwca [4] wprowadziła poprawki i uzupełnienia do wcześniejszego Rozporządzenia (EWG) nr 2092/91 [6], a w marcu 2000 r. Rozporządzeniem Komisji (WE) nr 331/2000 ustaliła logo dla produkcji organicznej, przedstawione na rys. 2 [3]. Logo nie jest obowiązkowe, ale producenci mogą go użyć, jeżeli ich produkty odpowiadają następującym kryteriom:

- co najmniej 95% składników zostało wyprodukowanych metodami ekologicznymi,
- produkt podlega zasadom oficjalnego nadzoru i inspekcji,
- produkt pochodzi bezpośrednio od producenta lub przetwórcy i dostał się na rynek w zapieczętowanym opakowaniu,
- produkt ma etykietę producenta lub przetwórcy oraz nazwę i kod organu kontrolnego.

Rys. 2. Logo wspólnotowe dla produkcji ekologicznej według Rozporządzenia (EC) 331/2000
Źródło: [3].

Tak więc proces ekoznakowania żywności na rynku unijnym już się rozpoczął. Niektóre z państw członkowskich UE, takie jak Belgia, Luksemburg, Francja czy Niemcy dokonały już nawet wyboru własnego znaku w tym zakresie. Na ich terenie działa więcej niż jedna organizacja certyfikująca rolnictwo i produkty ekologiczne. Niektóre z najpopularniejszych znaków tych państw przedstawiono w artykule *Ekoznakowanie jako czynnik stymulujący konsumpcję żywności ekologicznej* [13].

Przedmiotem badań niniejszego artykułu jest dokonanie przeglądu funkcjonujących na polskim rynku ekologicznym jednostek certyfikujących i używanych przez nie znaków. Należy jednak zaznaczyć, że znaki te po wejściu w życie nowego rozporządzenia [18] (według założeń Projektu obowiązującego od 1 stycznia 2009 r.) nie będą mogły być w dalszym ciągu stosowane. Rozporządzenie, którego projekt jest obecnie diskutowany, wprowadza nowe przepisy w tym względzie, dlatego wydaje się konieczne przedstawienie pewnych jego treści (związanych z podjętą problematyką) w najogólniejszym choć zarysie.

2. Nowelizacja ustawodawstwa dotyczącego produkcji ekologicznej i etykietowania produktów ekologicznych

Zgodnie z wnioskiem projektu Rozporządzenia Rady w sprawie produkcji ekologicznej i etykietowania produktów ekologicznych [10; 18] w Tytule IV „Etykietowanie” mówi się, że na wszystkich produktach zgodnych z rozporządzeniem, w tym na wszystkich produktach przywożonych, powinno widnieć logo UE, przed-

stawione w niniejszej pracy na rys. 2. Jednak w wyniku dyskusji z zainteresowanymi stronami i z państwami członkowskimi zdecydowano, że logo UE nie powinno być na razie obowiązkowe, ponieważ może być postrzegane jako nadmierna ingerencja WE w wolność gospodarczą w innych dziedzinach. Z tego względu proponuje się, aby produkty produkowane we Wspólnocie, na których logo UE nie zostało umieszczone, były obowiązkowo opatrzone prostym, standaryzowanym napisem UE-EKOLOGICZNE. Celem wprowadzenia tego obowiązku jest skuteczne informowanie wszystkich podmiotów gospodarczych w łańcuchu produkcyjnym, że dany produkt jest zgodny z jednolitym standardem UE.

W art. 17 Tytułu IV „Stosowanie terminów związanych z produkcją ekologiczną” mówi się o tym, że terminy wymienione w załączniku I, ich pochodne i wersje skrócone, używane samodzielnie lub łącznie, mogą być stosowane na terenie Wspólnoty i we wszystkich językach Wspólnoty do etykietowania i reklamy produktu, który został wytworzony i skontrolowany lub przywieziony zgodnie z niniejszym rozporządzeniem. Będzie to oznaczenie – PL: ekologiczne.

Jeżeli termin, o którym mowa w art. 17, jego pochodna lub wersja skrócona są stosowane do etykietowania produktów wytworzonych we Wspólnocie, na etykietach znajdują się również następujące oznaczenia:

- numer identyfikacyjny organu, o którym mowa w art. 22 ust. 7, uprawnionego do przeprowadzania kontroli, którym podlega dany podmiot gospodarczy,
- jeżeli nie stosuje się logo, o którym mowa w art. 19 „Wspólnotowe logo produkcji ekologicznej”, powinno być zastosowane przynajmniej jedno z oznaczeń wymienionych w załączniku II, drukowanymi literami, czyli – UE-EKOLOGICZNE.

Ponadto oznaczenia, o których mowa wyżej, powinny być umieszczane w eksponowanym miejscu, w taki sposób, aby były dobrze widoczne, czytelne i nieusuwalne.

Zgodnie z art. 20 „Twierdzenia na etykietach i w reklamach” umieszczanie na etykietach i w reklamach ogólnych twierdzeń, że dane normy, prywatne lub krajowe są bardziej restrykcyjne, bardziej ekologiczne lub że pod innym względem przewyższają one reguły określone w niniejszym rozporządzeniu lub wszelkie inne normy ekologiczne, nie jest dozwolone. Oznaczenia odnoszące się do szczególnych elementów metody produkcji danego produktu mogą być jednak umieszczane na etykietach i w reklamach pod warunkiem, że są zgodne z prawdą i pod innymi względami spełniają wymagania dotyczące etykietowania określone w dyrektywie 2000/13/WE [2].

Prawo wspólnotowe dotyczące rolnictwa ekologicznego podkreśla również konieczność stosowania się do Dyrektywy 2000/13/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zbliżenia ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do etykietowania, prezentacji i reklamy środków spożywczych [2].

3. Przegląd jednostek znaków ekologicznych na krajowym rynku produktów ekologicznych

Jak wspomniano w poprzedniej części, nowe Rozporządzenie zgodne z wymaganiami UE w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych i etykietowania produktów ekologicznych [18] w treści dotyczącej wymagań względem znakowania i etykietowania produktów rolnictwa ekologicznego sugeruje, aby logo UE wprowadzane było stopniowo, traktując okres do 2009 r. jako okres przejściowy. Obecność logo unijnego na produktach ekologicznych powinna stać się obowiązującą dopiero od 1 stycznia 2009 r. (analogicznie do przewidywanego terminu obowiązywania rozporządzenia). Dlatego też spodziewać się należy, że używane aktualnie symbole organizacji producenckich i jednostek certyfikujących wciąż jeszcze będą obecne na rynku. Z tego względu wydaje się zasadne ich przywołanie i rozpowszechnienie wśród potencjalnych konsumentów.

Na szczególną uwagę zasługuje znak pierwszej polskiej organizacji atestującej gospodarstwa ekologiczne w pierwszym okresie ich powstawania na terenie naszego kraju. Mowa jest tu o znaku EKOLAND-u [26].

Rys. 3. Znak EKOLAND

Źródło: [9].

Jak już wspomniano, znak EKOLAND-u, stanowiąc symbol alternatywnej formy gospodarowania, był w ówczesnym okresie znanym znakiem handlowym na rynku żywności w Polsce i za granicą.

Po zamknięciu sezonu kontrolnego 1966 r. pod znakiem EKOLAND, w grudniu tego roku, 20 specjalistów zarejestrowało w Warszawie Stowarzyszenie AGRO BIO TEST – pierwszą polską jednostkę, świadczącą statutowe usługi kontrolne w rolnictwie ekologicznym [19].

Siedziba AGRO BIO TEST-u od początku swojego istnienia mieściła się w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, a pierwsze biuro techniczne uruchomiono w Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie. Czteroosobowy zarząd Stowarzyszenia AGRO BIO TEST sterował organizacją w latach 1997-2000.

Podstawą kontroli były nadal *Kryteria rolnictwa ekologicznego Stowarzyszenia EKOLAND* – jedyne go zbiorowego zlecniodawcy w latach 1997-1999. Wychoząc naprzeciw ekorolnikom niezrzeszonym, w roku 2000 r. opracowano – na podstawie europejskiego Rozporządzenia 2092/91 – własne dokumenty normatywne:

AGRO BIO TEST – Kryteria produkcji w gospodarstwach ekologicznych oraz AGRO BIO TEST – Kryteria przetwórstwa i przygotowania do obrotu produktów rolnictwa ekologicznego.

W lutym 2001 r. AGRO BIO TEST Spółka z o.o. przejęła od Stowarzyszenia EKOLAND program kontrolny oraz nazwę, a jej Zarząd przystąpił do organizowania działalności w 2 biurach: w Warszawie i w Jeleniej Górze.

Rok 2002 był przełomowym okresem w historii AGRO BIO TEST-u; w sezonie intensywnych letnich kontroli gospodarstw i przetwórci udało się wdrożyć system jakości warunkujący uzyskanie akredytacji w Polskim Centrum Akredytacji (AC 096), co zaowocowało uzyskaniem upoważnienia Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi do prowadzenia certyfikacji w rolnictwie ekologicznym.

Obecnie AGRO BIO TEST liczy 50 inspektorów o różnych specjalnościach, objętych regularnym szkoleniem (2-3 sesje rocznie). Jego członkowie mówią: „Mamy prawo powiedzieć: znamy się na tym, co robimy. AGRO BIO TEST to organizacja z rodowodem, która chce dalej się rozwijać i służyć tym, którzy też chcą się rozwijać w rolnictwie ekologicznym” [19].

Rys. 4. Logo organizacji certyfikującej w rolnictwie ekologicznym – AGRO BIO TEST Sp. z o.o.
Źródło: [19].

Ekogwarancja PTRE Sp. z o.o. jest jednostką organizacyjną akredytowaną w Polskim Centrum Akredytacji w zakresie prowadzenia certyfikacji zgodności w rolnictwie ekologicznym zgodnie z wymogami normy PN-EN 45011. Zakres akredytacji Ekogwarancji PTRE Sp. z o.o., określony w Certyfikacie Akredytacji Nr AC 102 z 23.09.2003 r., obejmuje:

- 1) produkcję rolniczą metodami ekologicznymi w zakresie:
 - a) produkcji zwierzęcej, w tym pszczelarstwa,
 - b) produkcji roślinnej, w tym ogrodnictwa,
 - c) zbioru ze stanu naturalnego;
- 2) przetwórstwo produktów rolnictwa ekologicznego,
- 3) obrót produktami rolnictwa ekologicznego.

Rys. 5. Logo Ekogwarancji

Źródło: [25].

Na podstawie art. 16 ust. 4 ustawy z 20 kwietnia o rolnictwie ekologicznym [17], minister rolnictwa i rozwoju wsi upoważnił Ekogwarancję PTRE Sp. z o.o. do przeprowadzania kontroli, wydawania i cofania certyfikatów zgodności w rolnictwie ekologicznym w zakresie produkcji rolnej i pozyskiwania dziko rosnących roślin lub ich części, w zakresie przetwórstwa produktów rolnictwa ekologicznego oraz w zakresie wprowadzania do obrotu produktów rolnictwa ekologicznego pochodzących z zagranicy, nadając jednocześnie Ekogwarancji PTRE Sp. z o.o. numer identyfikacyjny RE-06/2003/PL [25].

Kolejna jednostka certyfikacyjna, COBICO Sp. z o.o. z siedzibą w Krakowie przy ul. Lekarskiej 1, potwierdza zgodność z dowolnym dokumentem normatywnym (ustawą, normą, standardem, dyrektywą, kontraktem itp.) produkowanego wyrobu lub produkowanej partii. Dokumenty te pozwalają wnioskodawcy na oznaczenie produkowanych przez niego wyrobów odpowiednim znakiem zgodności [23].

Rys. 6. Logo firmy

Źródło: [23].

Biuro Certyfikacji (BC) podlega bezpośrednio prezesowi spółki COBICO, a dyrektor Biura jest odpowiedzialny za właściwą organizację codziennej pracy wobec Rady Zarządzającej Biura [32]. COBICO nie ma związków kapitałowych z zakładami prowadzącymi działalność usługową, konstrukcyjną, produkcyjną i handlową.

Funkcje kontrolno-nadzorcze nad Biurem Certyfikacji spełnia Rada Zarządzająca. Jej członkowie zostali wybrani spośród stron, których interesy wiążą się z procesem certyfikacji, bez dominacji jakichkolwiek partykularnych interesów. W skład Rady Zarządzającej wchodzi przedstawiciele pracowników naukowych Akademii Rolniczej i Akademii Ekonomicznej, przedstawiciele izb rolniczych, rolników indywidualnych oraz przetwórców.

Struktura organizacyjna COBICO zapewnia, iż dyrektor BC jest odpowiedzialny wobec Rady Zarządzającej za prowadzenie codziennej pracy w taki sposób, aby uniknąć wpływu stron, których interesy finansowe wiążą się bezpośrednio z przeprowadzaną certyfikacją.

Biuro Certyfikacji ma pełną samodzielność w prowadzonej przez siebie działalności merytoryczno-certyfikacyjnej [23; 32].

BioCert Małopolska Sp. z o.o. jest jednostką certyfikującą działającą na terenie całego kraju, spełniającą wymagania normy PN-EN 45011:2000 [32].

Rys. 7. Logo firmy

Źródło: [21].

Firma ma upoważnienie ministra rolnictwa i rozwoju wsi (o numerze identyfikacyjnym RE-05/2005/PL) do przeprowadzania kontroli oraz wydawania i cofania certyfikatów zgodności w rolnictwie ekologicznym, a także akredytację Polskiego Centrum Akredytacji w zakresie certyfikacji produkcji rolniczej prowadzonej metodami ekologicznymi [21].

Certyfikacja przetwórstwa produktów rolnictwa ekologicznego oraz wprowadzania do obrotu produktów pochodzących z zagranicy prowadzona jest zgodnie z Rozporządzeniem Rady 2092/91/EWG z 24 czerwca 1991 r. w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz znakowania produktów rolnych i środków spożywczych [21].

Polskie Centrum Badań i Certyfikacji S.A. oddział w Pile specjalizuje się w przeprowadzaniu kontroli, wydawaniu i cofaniu certyfikatów zgodności w zakresie:

- produkcji rolnej oraz pozyskiwania dziko rosnących roślin lub ich części,
- przetwórstwa produktów rolnictwa ekologicznego,
- wprowadzania do obrotu produktów rolnictwa ekologicznego.

Rys. 8. Logo Polskiego Centrum Badań i Certyfikacji

Źródło: [29].

Organizacja ma numer RE-06/2005/PL identyfikacyjny nadany w upoważnieniu jednostce certyfikującej.

Jednostka Certyfikacji Produkcji Ekologicznej PNG Sp. z o.o. ma pełne kompetencje do wykonywania czynności związanych z certyfikacją produkcji ekologicznej potwierdzone w procesie akredytacji przez Polskie Centrum Akredytacji w Warszawie – AC 093.

Rys. 9. Logo PNG Sp. z o.o.

Źródło: [30].

Organizacja uzyskała także upoważnienie ministra rolnictwa nr RE-02/2005/PL do kontroli, wydawania i cofania certyfikatów zgodności w rolnictwie ekologicznym w zakresie produkcji rolnej, pozyskiwania dziko rosnących roślin (tylko grzyby) oraz w zakresie przetwórstwa produktów rolnictwa ekologicznego [30].

Bioekspert Sp. z o.o. jest również jednostką certyfikującą w rolnictwie ekologicznym, o numerze identyfikacyjnym RE-04/2005/PL. Jest to jednostka certyfikująca akredytowana w Polskim Centrum Akredytacji oraz upoważniona przez ministra rolnictwa i rozwoju wsi do przeprowadzania kontroli, wydawania i cofania certyfikatów zgodności w zakresie:

- produkcji rolnej oraz pozyskiwania dziko rosnących roślin lub ich części,
- przetwórstwa produktów rolnictwa ekologicznego,
- wprowadzania do obrotu produktów rolnictwa ekologicznego pochodzących z zagranicy.

Rys. 10. Logo Bioekspert Sp. z o.o.

Źródło: [22].

Organizacja we współpracy ze szwajcarską jednostką certyfikującą IMO (Instytut Ekologii Rynku, Institut für Marktökologie) [28] oferuje kontrolę produkcji rolnej oraz pozyskiwania dziko rosnących roślin lub ich części, a także przetwórstwa produktów rolnictwa ekologicznego na zgodność z:

- kryteriami rolnictwa biodynamicznego – Demeter International [24],
- wymaganiami Ministerstwa Rolnictwa Stanów Zjednoczonych – Narodowy Program Ekologiczny (NOP) [22].

4. Zakończenie

Dokonujący się nieustannie rozwój rolnictwa ekologicznego, a wraz z nim przetwórstwa ekologicznych płodów rolnych powodują konieczność aktualizacji również wymogów prawnych w tym obszarze. Wynika to jednoznacznie także z faktu naszej integracji z Unią Europejską. Problematyka zbliżenia wymogów prawnych państw członkowskich wkroczyła też w dziedzinę etykietowania, prezentacji i reklamy środków spożywczych. Dowodem tego jest Dyrektywa 2000/13/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zbliżenia ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do etykietowania, prezentacji i reklamy środków spożywczych [2]. Wprowadzenie jednakowych rozwiązań w rolnictwie i przetwórstwie ekologicznym Unii Europejskiej, przede wszystkim zaś posługiwanie się wspólnym logo dla oznakowania żywności ekologicznej pozwoli na jej lepszą identyfikację wśród konsumentów.

Dopóki jednak postanowienia unijne nie staną się powszechne, ważne jest, aby produkty i przetwory rolnictwa ekologicznego, które *ex definitio* (ze względu na środowiskowe warunki produkcji ziemiopłodów oraz metodę produkcji) stanowią pewien wzorzec najwyższej jakości, były rozpoznawalne na rynku żywności dzięki identyfikowalnemu znakom jednostek certyfikujących działających w kraju.

Obecny system kontroli i certyfikacji w Polsce jest mieszany, państwowo-prywatny i reprezentują go:

- minister rolnictwa i rozwoju wsi jako urząd upoważniający prywatne jednostki certyfikujące do przeprowadzania kontroli i wydawania certyfikatów,
- Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, pełniący rolę urzędu nadzoru nad jednostkami certyfikującymi,
- jednostki certyfikujące, akredytowane zgodnie z normą PN-EN 45011 [8] w Polskim Centrum Akredytacji i upoważnione przez ministra rolnictwa i rozwoju wsi do przeprowadzania kontroli i wydawania certyfikatów.

Zatem jednostka certyfikująca w rolnictwie ekologicznym musi się legitymować zgodnością z wymogami odpowiedniej normy i posiadać akredytację w krajowej jednostce akredytującej. Taką jednostką jest Polskie Centrum Akredytacji, które powstało 1 stycznia 2001 r., wyodrębniając się ze struktury Polskiego Centrum Badań i Certyfikacji jako jednoosobowa spółka Skarbu Państwa. Specjalistyczny Komitet Techniczny ds. Rolnictwa Ekologicznego przy Polskim Centrum Akredytacji 28 marca 2002 r. wydał dokument precyzujący niektóre wymagania dla jednostek certyfikujących prowadzących certyfikację w dziedzinie rolnictwa ekologicznego [15]. Certyfikacja podmiotów prowadzących działalność w zakresie rolnictwa ekologicznego służy do zapewnienia, że działają one zgodnie zarówno z normą PN-EN 45011:2000 [8], jak i z ustawą z 20 kwietnia 2004 r. o rolnictwie ekologicznym [17].

Rejestr upoważnionych jednostek certyfikujących jest publikowany w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”.

Szczególnie istotne są wymagania sformułowane wobec jednostki certyfikującej, która musi:

- mieć akredytację uzyskaną w krajowej jednostce akredytującej w zakresie prowadzenia certyfikacji zgodności w rolnictwie ekologicznym zgodnie z wymaganiami normy PN-EN 45011 *Wymogi ogólne dotyczące działania jednostek prowadzących systemy certyfikacji wyrobów* [8] oraz mieć określony zakres akredytacji (całkowity lub częściowy),
- mieć plan kontroli obejmujący szczegółowy opis działań kontrolnych i procedur rozpatrywania zastrzeżeń do ustaleń dokonanych w toku kontroli,
- zatrudniać wykwalifikowanych pracowników mających praktykę w zakresie produkcji metodami ekologicznymi,
- zapewniać obiektywne i rzetelne warunki przeprowadzania kontroli u producentów.

Na tle powyższych wywodów można więc stwierdzić, że przedstawione w niniejszej pracy oznakowania stosowane do żywności ekologicznej przez spełniające określone wymagania jednostki certyfikujące wskazują na produkty żywnościowe najwyższej jakości, pochodzące ponadto z systemu produkcji rolnej opartego na równowadze celów ekonomicznych, ekologicznych i społecznych.

Literatura

- [1] Borys T., Kobyłko G., Rogala, P., *Ekoetykietowanie jako element systemu informacji o jakości w ekologii wyrobów. Materiały Konferencji*, W. Adamczyk (red.), AE, Kraków 1997.
- [2] Dyrektywa 2000/13/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 marca 2000 r. w sprawie zbliżenia ustawodawstw Państw Członkowskich odnoszących się do etykietowania, prezentacji i reklamy środków spożywczych.
- [3] EC Commission Regulation No 331/2000 of December 17th 1999. OJ L, 222, 24.8., p. 1, 1999 amending Annex V to Council Regulation (EEC) No 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs.
- [4] EC Council Regulation No 1935/95 of June 22th 1995 amending Regulation (EEC) No 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs, OJ 186 5.8, s. 1, 1995.
- [5] EC Council Regulation No 1804/1999 of July 19th 1999 supplementing Regulation (EEC) No 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs to include livestock production, OJ L 222, 24.8, s. 1, 1999.
- [6] EEC Council Regulation No 2092/91 of June 24th 1991 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs, OJ L 198, 22.7, s. 1, 1991.
- [7] *Kryteria rolnictwa ekologicznego Stowarzyszenia EKOLAND*, Wyd. EKOLAND, Przysiek k. Torunia 1994.
- [8] PN-EN 45011:2000 – Wymagania ogólne dotyczące jednostek prowadzących systemy certyfikacji wyrobów.
- [9] *Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem*, G. Kobyłko (red.), AE, Wrocław 2000.
- [10] Projekt stanowiska rządu, www.sejm.gov.pl.

- [11] Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1481/2004 z dnia 19 sierpnia 2004 zmieniające rozporządzenie Rady (EWG) nr 2092/91 dotyczące ekologicznej produkcji produktów rolnych oraz odnośnych wskaźników w zakresie produktów rolnych oraz artykułów spożywczych.
- [12] Rzepecka M., *Stan i tendencje rozwojowe rolnictwa ekologicznego w Polsce i innych państwach członkowskich Unii Europejskiej. Materiały seminarium „Rolnictwo ekologiczne – nowe warunki działania wynikające z członkostwa w Unii Europejskiej”*, MRiRW, Warszawa 2004.
- [13] Szoltysek K., Kosiorowska M., Dziuba S., *Ekoznakowanie jako czynnik stymulujący konsumpcję żywności ekologicznej* (w druku).
- [14] Szoltysek K., Rogala P., *Przykłady atestacji trzeciej strony w krajowym systemie potwierdzania jakości*, Prace Naukowe AE nr 1009, Gospodarka i Środowisko 1, AE, Wrocław 2003.
- [15] Szoltysek K., *Zarys problematyki żywności ekologicznej*, AE, Wrocław 2004.
- [16] Śmiechowska M., *Studia nad produkcją, jakością i konsumpcją żywności ekologicznej*, Wydawnictwo Akademii Morskiej, Gdynia 2002.
- [17] Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o rolnictwie ekologicznym, DzU nr 93/04 poz. 898.
- [18] Wniosek Rozporządzenia Rady w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych i etykietowania produktów ekologicznych, www.eur-lex.europa.eu.
- [19] www.agrobiotest.pl.
- [20] www.bio-siegel.de.
- [21] www.biocert.pl.
- [22] www.bioekspert.waw.pl.
- [23] www.cobico.pl.
- [24] www.demeter.net.
- [25] www.ekogwarancja.pl.
- [26] www.ekoland.org.pl.
- [27] www.fedreacja-konsumentow.org.pl.
- [28] www.imo.ch.
- [29] www.pcbc.gov.pl.
- [30] www.png.ecofarm.pl.
- [31] www.stadt-lippstadt.de.
- [32] www.wrota.podkarpackie.pl.

REVIEW OF NATIONAL UNITS CERTIFYING ORGANIC AGRICULTURE AND ECOLOGICAL PROCESSING IN THE LIGHT OF THE LATEST ACT ON ECOLOGICAL AGRICULTURE

Summary

This article is a summary of the units which are present on the Polish market that certify organic agriculture through the use of organic agricultural label. However, according to the new law act it will not be applicable to signing national organic products since Jan. 1st 2009. That is so because the above mentioned act introduces new regulations as regards the matter in question. Up to this time the signs of specific units approved by the Polish Centre for Accreditation in accordance with the PN-EN 45011:2000 norm will certainly appear on our markets. It is of crucial importance that they are familiar to and identified by customers. In the light of this matter, their popularization among all the potential consumers of organic food seems justified and reasonable.

Katarzyna Szoltysek – dr hab. inż., prof. AE w Katedrze Analizy Jakości Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.

Szymon Dziuba – mgr inż. w Katedrze Analizy Jakości Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.

Edyta Tabaszewska

**ZARZĄDZANIE JAKOŚCIĄ I ZARZĄDZANIE WIEDZĄ
– WSPÓLISTNIENIE NA PRZYKŁADZIE
GAMBIT-LUBAWKA SP. Z O.O.**

1. TQM i KM – podstawowe relacje

Jest już powszechnie wiadome, że zarządzanie nowoczesnym przedsiębiorstwem wymaga zainteresowania się zarządzaniem jakością, u podstaw którego znajduje się kompleksowe zarządzanie przez jakość (*Total Quality Management – TQM*). Mówiąc o koncepcji TQM, mamy na myśli nie tylko udoskonalanie wyrobów czy też usług, lecz także poprawę jakości i organizacji pracy, technologii, procesów marketingowych i wytwórczych. Całość zorientowana jest na zaspokojenie potrzeb klientów i członków przedsiębiorstwa, jego przetrwanie i rozwój [1, s. 9].

Innym elementem zarządzania przedsiębiorstwem, coraz częściej docenianym przez firmy starające się o prymat pierwszeństwa w stosunku do konkurencji, jest zarządzanie wiedzą (*Knowledge Management – KM*). Tradycyjne zasoby, takie jak kapitał, ziemia czy surowce przestają odgrywać kluczową rolę w walce konkurencyjnej między przedsiębiorstwami. Coraz większą uwagę zwraca się na wiedzę i doświadczenie zatrudnionych pracowników. Ich umiejętności, a także chęć i zdolność ich właściwego wykorzystania często przesądzają o pozycji przedsiębiorstwa na rynku.

Niestety zbyt często koncepcje zarządzania przedsiębiorstwem traktowane są oddzielnie. Mamy do czynienia ze *współlistnieniem* w przedsiębiorstwach różnych koncepcji zarządzania, ukierunkowanych na dany aspekt funkcjonowania firmy, lecz opartych na odrębnych systemach informacyjnych. Tymczasem w praktyce gospodarczej zauważalna jest potrzeba integracji systemów zarządzania. Wydaje się więc, że znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby ich *współdziałanie* w taki sposób, aby nie tylko stosowanie tychże pomysłów na zarządzanie nie wprowadzało chaosu organizacyjnego, lecz przede wszystkim, aby czerpać korzyści z ich zintegrowanego wykorzystania.

Za jedną z możliwości takiej „współpracy” autorka uważa możliwość współdziałania dwóch wyżej wymienionych koncepcji zarządzania. Mimo, jak by się

mogło wydawać, odmiennego kierunku zainteresowań, mają one wiele cech wspólnych. Można za nie uznać wszystkie osiem zasad TQM, które także w zarządzaniu wiedzą mają pierwszorzędne znaczenie. Cechy te przyczyniają się do powstawania między tymi nurtami pewnych relacji, które z kolei stanowią punkt wyjścia jednoczesnego ich wdrażania i stosowania. Zgodnie z tym, co zostało wcześniej powiedziane, takie wzajemne wsparcie stosowania obu koncepcji może przynieść przedsiębiorstwu lepsze rezultaty działań w porównaniu z oddzielnym ich zastosowaniem.

Odpowiednia realizacja procesów zarządzania wiedzą sprzyja osiągnięciu celów jakościowych. W tabeli 1 syntetycznie przedstawiono wpływ poszczególnych procesów zarządzania wiedzą na zarządzanie jakością w przedsiębiorstwie.

Tabela 1. Procesy zarządzania wiedzą i cel ich zastosowania w zarządzaniu jakością

Proces zarządzania wiedzą	Ogólny cel realizacji procesu	Cel zastosowania w zarządzaniu jakością
Lokalizowanie	Określenie luki wiedzy ¹ , na podstawie analizy wiedzy posiadanej i potrzebnej organizacji do osiągnięcia celów	Sprawdzić, czy przy obecnym stanie wiedzy jesteśmy w stanie spełnić oczekiwania klienta
Pozyskiwanie	Likwidowanie luki wiedzy	Zdobyć wiedzę zewnętrzną potrzebną do spełnienia wymagań klienta, stwierdzonych i przewidywanych
Rozwijanie		Tworzyć wiedzę potrzebną do zaspokojenia potrzeb klienta, szczególnie nowych, przewidywanych (tworzenie innowacji)
Dzielenie się i rozpowszechnianie	Dać wiedzę temu, kto jej potrzebuje	Sprawić, aby wszyscy pracownicy dysponowali wiedzą potrzebną do spełnienia wymagań jakościowych
Wykorzystywanie	Zapewnić użytkownikom wiedzy łatwość jej wykorzystania	Sprawić, aby pracownicy wykorzystywali wiedzę potrzebną do spełnienia wymagań jakościowych
Zachowywanie	Zapewnić możliwość korzystania z własnych doświadczeń	Zapewnić stałą lub wyższą jakość – zadanie systemu zarządzania jakością (dokumentacja systemu jako podstawa jego funkcjonowania)

Źródło: opracowanie własne.

Zarządzanie jakością od wielu lat cieszy się w Polsce dużym zainteresowaniem, czego przejawem jest głównie powszechność stosowania systemów opartych na wymaganiach normy ISO 9001. Coraz częściej, choć nadal w marginalnym

¹ Luka wiedzy rozumiana jest jako różnica między wiedzą posiadaną przez organizację a wiedzą, jaką powinna zdobyć lub wytworzyć do osiągnięcia celów.

zakresie, widoczne jest także zainteresowanie zarządzaniem wiedzą. Najczęściej stosują tę koncepcję tzw. organizacje oparte na wiedzy, np. firmy konsultingowe, doradcze, szkoleniowe, tworzące oprogramowanie, rzadziej przedsiębiorstwa produkcyjne. Zwykle są to firmy duże, nowoczesne pod względem technologii i zarządzania, często z kapitałem zagranicznym, należące do przodujących w branży.

Niniejsze opracowanie powstało jednak na podstawie badań autorki przeprowadzonych w przedsiębiorstwie o średniej wielkości, zlokalizowanym na peryferiach kraju, w trakcie procesu prywatyzacyjnego, a przy tym żywo zainteresowanym omawianymi koncepcjami. Firma ma już wdrożony system zarządzania jakością (SZJ). Podjęto się także wdrożenia systemu zarządzania wiedzą, w którym upatruje się szansy na poprawę funkcjonowania, wzrost konkurencyjności i ciągle doskonalenie działań, co należy uznać za zasługujące na pochwałę.

2. Krótka charakterystyka badanego przedsiębiorstwa

Firmą będącą obiektem badań jest Gambit-Lubawka Sp. z o.o. z siedzibą w Lubawce, miejscowości przygranicznej województwa dolnośląskiego. Misją spółki jest „produkcja i sprzedaż na rynek krajowy i zagraniczny wysokiej jakości, przyjaznych środowisku naturalnemu produktów uszczelnkarskich, termoizolacyjnych, gumowych, hamulcowych, po najniższych kosztach”. Potwierdzeniem tak realizowanej misji jest wdrożenie i certyfikacja systemów: zarządzania jakością według normy ISO 9001 i zarządzania środowiskiem zgodnie z normą ISO 14001. Poza tym spełniane są wymagania systemu zarządzania środowiskiem i bhp – PN-N-18001 oraz systemu jakości dla przemysłu motoryzacyjnego – ISO/TS 16949, ze względu na odbiorców produktów firmy [4].

W 2002 r. przedsiębiorstwo otrzymało Dolnośląską Nagrodę Jakości, co wskazuje na wdrożenie już w pewnym zakresie zasad kompleksowego zarządzania jakością. Gambit-Lubawka może się także poszczycić tytułem Przedsiębiorstwa Fair Play w latach 2002 i 2004.

Spółka zatrudnia obecnie 123 osoby, ale rzeczywista liczba pracowników jest większa i dochodzi do ok. 150 osób. Część pracowników bowiem jest zatrudniona na umowy zlecenia, głównie dotyczy to osób młodych, dobrze wykształconych. Jest to podyktowane chęcią utrzymania 25-procentowego udziału pracowników niepełnosprawnych w strukturze zatrudnienia, ze względu na korzyści finansowe dla przedsiębiorstwa.

Analizując strukturę zatrudnienia spółki według wieku i wykształcenia, można stwierdzić, że nie jest ona korzystna z punktu widzenia kształtowania kultury organizacyjnej właściwej dla zarządzania jakością oraz zarządzania wiedzą. W firmie istnieją wyraźne dwie liczne grupy wiekowe pracowników młodych i pracowników w starszym wieku, przy małej liczbie osób w wieku średnim. Może to prowadzić do konfliktów między pracownikami, gdyż jedna z grup dąży do zmian

i rozwoju, a druga do stabilności działań i przyjęcia *status quo*. Pozycja w firmie pracowników z długim stażem pracy hamuje nawet zaangażowanie i kreatywność ludzi młodych, na co wskazywali pracownicy podczas rozmów. Z pewnością ma to także wpływ na wysoką fluktuację młodej kadry, która traktuje często Gambit jako miejsce, w którym zdobędzie doświadczenie, ale nie jako firmę docelową, z którą planuje się związać na dłuższy czas.

Istnienie licznej grupy pracowników starszych ma także inny negatywny wpływ na kulturę projakościową spółki. Są to osoby, które pamiętają sposób jej funkcjonowania jako przedsiębiorstwa państwowego, co powoduje istnienie pewnych przyzwyczajzeń, wyznawanych wartości i mentalności będącej w opozycji do tych preferowanych przez organizacje działające na konkurencyjnym rynku. Zdaniem kierownictwa jest to bardzo istotna bariera utrudniająca zarządzanie firmą i dopóki nie zwiększy się liczba nowych pracowników, zmiana preferowanych wartości nie jest w pełni możliwa.

Zdaniem autorki można jednak wykorzystać tak ukształtowaną strukturę zatrudnienia według wieku z korzyścią dla obu omawianych koncepcji. Należałoby tak pokierować relacjami między pracownikami, aby wykorzystywać doświadczenie osób starszych, podkreślać ich przywiązanie do firmy, traktować jako mistrzów wobec osób młodych, które pod kierunkiem tych pierwszych powinny mieć możliwość realizacji własnych pomysłów.

Oczywiście przydatny byłby tutaj odpowiedni system motywacji czy ocen pracowników, czego niestety badana firma nie wykorzystuje, a co jest błędem ze względu na zasady obowiązujące w obu koncepcjach. Zarządzanie zarówno jakością, jak i wiedzą podstawowy nacisk kładzie właśnie na zaangażowanie i rozwój pracowników, a to trudno jest uzyskać bez przemyślanego, formalnego podejścia do wymienionych zagadnień.

Struktura zatrudnienia według wykształcenia także nie przedstawia się korzystnie z punktu widzenia organizacji opartej na wiedzy, dążącej do doskonalenia swoich działań. Około 70% zatrudnionych to osoby o wykształceniu podstawowym, zawodowym i średnim.

Istnienie tych barier nie determinuje jednak decyzji o wdrożeniu, bądź nie, danej koncepcji zarządzania. Może mieć jednak wpływ na występowanie trudnień i wydłużony proces implementacji. Zarząd Gambitu, zdając sobie sprawę z tych niedogodności, podjął już przygotowania do wdrożenia zarządzania wiedzą. Wstępne prace polegały na:

- przeprowadzeniu szkolenia na temat zarządzania wiedzą dla wybranych, kluczowych pracowników firmy, reprezentujących różne jednostki organizacyjne,
- opracowaniu diagnozy obecnego stanu zarządzania wiedzą, wskazującego na poziom realizacji procesów ZW,
- opracowaniu propozycji usprawnień w zakresie tychże procesów,
- powołaniu zespołu ds. zarządzania wiedzą, w skład którego weszli kluczowi pracownicy przedsiębiorstwa,

- wykonaniu pierwszych, podstawowych prac związanych z budową systemu zarządzania wiedzą.

W ramach przygotowania do wdrożenia systemu KM przeprowadzono także badania ankietowe dotyczące: realizacji procesów zarządzania wiedzą, kultury organizacyjnej Gambit-Lubawka Sp. z o.o., stylu zarządzania oraz relacji do zarządzania jakością, będącego przedmiotem niniejszego opracowania.

3. Wyniki badania ankietowego

Badanie ankietowe zostało przeprowadzone w kwietniu 2006 r. wśród 48 pracowników Gambit-Lubawka Sp. z o.o., którzy stanowią ok. 30% zatrudnionych. Ankietowani zostali podzieleni na dwie następujące grupy: pracowników administracji – litera „A” w tabelach (30 osób), oraz pracowników bezpośrednio produkcyjnych – litera „P” (18 osób). Ankiety były anonimowe, zostały rozdane pracownikom, którzy po ich wypełnieniu wrzucali je do skrzynki znajdującej się na portierni.

Mając na uwadze wzajemne zależności między dwiema koncepcjami, ankietowanym zadano pytania wyodrębnione ze względu na badanie wpływu:

- obecnego stanu zarządzania wiedzą na jakość pracy² (tab. 2),
- stosowanego systemu zarządzania jakością na poziom zarządzania wiedzą w firmie (tab. 3).

Celem badania było więc określenie, w jaki sposób aktualny poziom zarządzania wiedzą wpływa na jakość pracy zatrudnionych osób oraz na ile funkcjonujący w Gambit-Lubawka system zarządzania jakością zapewnia realizację założeń zarządzania wiedzą. Ankietowani mieli za zadanie wybrać według nich najbardziej adekwatną do rzeczywistości odpowiedź na zadane pytanie. Każda odpowiedź była następnie punktowana w szkolnej skali 2-5 (w tabelach są to liczby w nawiasach). Wyższa ocena wskazuje na wyższy poziom zarządzania. Poniższe wyniki stanowią średnie przyznanych ocen.

Wyniki badania ankietowego przedstawione w tab. 2 wskazują na istnienie wielu problemów związanych z zarządzaniem wiedzą, mających wpływ na jakość wykonywanej pracy. Osoby zatrudnione na stanowiskach bezpośrednio związanych z produkcją wyżej oceniają poziom w zakresie przepływu oraz dostępności informacji i wiedzy w firmie. Z taką sytuacją mamy także do czynienia w przypadku kolejnego badanego zagadnienia (tab. 3). Zdaniem autorki wynika to jednak nie tyle z wyższego poziomu zarządzania w tym obszarze przedsiębiorstwa, ile z większej przewidywalności zadań czy ściśle określonego zakresu stałych obowiązków. W obszarze administracji częściej mamy do czynienia z nowymi sytuacjami, większym stopniem skomplikowania zadań, a tym samym większymi wymaganiami w zakresie zarządzania wiedzą (por. [2]).

² Autorka uznaje bowiem, że w każdej organizacji występują elementy zarządzania wiedzą, różne są natomiast świadomość i poziom ich wykorzystania.

Tabela 2. Wpływ zarządzania wiedzą na jakość pracy w Gambit-Lubawka Sp. z o.o.

				Średnia ocena	
				A	P
1. Czy zdarza się, że otrzymujesz potrzebne Ci informacje, wiedzę zbyt późno?					
nigdy (5)	rzadko (4)	czasami (3)	często (2)	2,9	3,3
2. Czy zdarza się, że brak właściwego dostępu do informacji, wiedzy powoduje problemy i pogorszenie jakości Twojej pracy?					
nigdy (5)	rzadko (4)	czasami (3)	często (2)	3,1	3,7
3. Czy uważasz, że większy dostęp do informacji, wiedzy umożliwiłby Ci lepsze wykonanie pracy?					
nie, dostęp jest wystarczający (5)	rzadko (4)	czasami (3)	często (2)	2,7	3,4
4. Czy uważasz, że istnieje w firmie „blokada” informacji między kierownikami i pracownikami?					
nie (5)	rzadko (4)	czasami (3)	często (2)	3,2	3,3
5. Czy uważasz, że istnieje w firmie „blokada” informacji między działami?					
nie (5)	rzadko (4)	czasami (3)	często (2)	2,8	3,4
6. Czy w razie potrzeby możesz z łatwością zdobyć dodatkowe informacje, wiedzę?					
tak (5)	raczej tak (4)	raczej nie (3)	nie (2)	3,9	3,9
7. Czy zawsze otrzymujesz od współpracowników informacje właściwe do wykonywania Twojej pracy?					
tak (5)	raczej tak (4)	raczej nie (3)	nie (2)	3,9	4,2
8. Czy zawsze wiesz, gdzie zdobyć potrzebne Ci informacje, wiedzę?					
tak (5)	raczej tak (4)	raczej nie (3)	nie (2)	4,2	4,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Pracownicy obu grup wskazują na występowanie sytuacji, kiedy opóźniony dostęp do informacji miał negatywny wpływ na jakość wykonywanej przez nich pracy. Wskazują także na występowanie niewłaściwych relacji między pracownikami różnych szczebli czy komórek organizacyjnych, które to relacje związane są głównie z procesem dzielenia się wiedzą, a które w konsekwencji powodują niższą jakość realizowanych działań. Biorąc to pod uwagę, decyzja kierownictwa firmy o wdrożeniu systemu zarządzania wiedzą, który powinien poprawić obecną sytuację i tym samym przyczynić się do poprawy jakości pracy, wydaje się tym bardziej słuszna.

Jak już powiedziano, badane przedsiębiorstwo ma certyfikat systemu zarządzania jakością. Wiele wymagań tego systemu dotyka zagadnień związanych z

zarządzaniem wiedzą. Należą do nich m.in.: dbałość o kwalifikacje personelu i ich rozwój, ciągłe doskonalenie działań, podejście proklientowskie, nadzór nad dokumentacją i danymi, zapewnienie właściwej organizacji pracy, w tym odpowiedniego przepływu informacji. W tabeli 3 zawarto średnie oceny przyznane przez ankietowanych, odpowiadających na pytania mające za zadanie określić, na ile stosowany system zarządzania jakością zapewnia realizację wybranych założeń zarządzania wiedzą.

Tabela 3. Wpływ systemu zarządzania jakością na zarządzanie wiedzą w Gambit-Lubawka Sp. z o.o.

				Średnia ocena	
				A	P
1. Czy dzięki dokumentacji SZJ dokładnie wiesz, kto jaką wiedzę posiada?					
tak, bardzo dobrze (5)	ogólnie wiem (4)	tak, ale nie wszystko (3)	jest wiele rzeczy, które są poza systemem (2)	3,1	3,3
2. Czy dzięki funkcjonowaniu SZJ (np. dzięki audytom, analizie celów jakościowych) określono obszary, w których należy lub już zaczęto pozyskiwać z zewnątrz nową wiedzę?					
tak, jest to dokładnie określone (5)	ogólnie wiadomo, które to obszary (4)	chyba pełnomocnik i kierownictwo wie (3)	nic takiego nie wiadomo (2)	3,4	3,8
3. Czy dzięki funkcjonowaniu SZJ (np. dzięki audytom, działaniom korygującym i zapobiegawczym) rozwinięto wiedzę w obszarach tego wymagających?					
tak, wiele się nauczyliśmy (5)	tak, ale nie jest to znaczny rozwój wiedzy (4)	może trochę (3)	nic się nie zmieniło (2)	3,2	3,5
4. Czy obowiązujące w ramach SZJ podejście procesowe (także rozumienie zasady klient – dostawca wewnętrzny) wpłynęło na podejmowanie pracy zespołowej i dzielenie się wiedzą w Twojej firmie?					
tak, w dużym stopniu (5)	tak, ale jeszcze nie wszystko jest idealne (4)	tylko trochę to poprawiło (3)	nie, nie ma pracy zespołowej (2)	3,1	3,6
5. Czy dokumentacja SZJ i zapisy jakości są czytelne i zawierają ważne dla Ciebie informacje?					
tak, całkowicie (5)	tak, ale nie wszystkie (4)	wiele należałoby poprawić (3)	nie, dlatego rzadko z nich korzystam (2)	3,0	3,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Warto podkreślić, że w omawianym systemie ogromną rolę odgrywa jego dokumentacja. Powinna ona zawierać dokładny opis realizowanych procesów, z uwzględnieniem rodzaju współpracy pracowników różnych szczebli, podział ich obowiązków czy wymagania dotyczące koniecznych zapisów jakości. W znacz-

nym więc zakresie dotyka zagadnień związanych z zarządzaniem wiedzą. Niestety okazuje się, że pracownicy nadal mają problemy z jednoznacznym określeniem zakresu obowiązków, co jest związane z informacją o tym, kto oraz jaką wiedzę posiada. Z kolei stosowanie elementów organizacji opartej na wiedzy i związanej z zarządzaniem jakością, jak praca zespołowa czy podejście procesowe³, także nie poprawiło się wyraźnie po wdrożeniu SZJ. Podobnie jest w przypadku pozyskiwania wiedzy i tworzenia innowacji – kluczowych przecież procesów w zarządzaniu jakością ze względu na konieczność zaspokojenia potrzeb klientów. Istnieje również problem z zachowywaniem wiedzy – dokumentacja systemowa i prowadzone zapisy jakości nie zawierają zdaniem ankietowanych wszystkich potrzebnych informacji.

Na podstawie przytoczonych wyników badania ankietowego można określić dwa podstawowe wnioski. Po pierwsze, system zarządzania jakością wymaga poprawy, a jego niedoskonałości mają także wpływ na problemy związane z zarządzaniem wiedzą. Po drugie, system ten nie obejmuje wszystkich zagadnień związanych z zarządzaniem wiedzą.

Zdaniem autorki doskonalenie działań związanych z SZJ, jako znanych już pracownikom, umożliwiłoby uniknięcie wielu problemów, także w sferze drugiej z omawianych koncepcji. Można także wysnuć wniosek, z pewnością kontrowersyjny, iż proces certyfikacji systemu zarządzania jakością stał się obecnie niewystarczającym weryfikatorem poziomu zarządzania w przedsiębiorstwach. Z kolei wprowadzenie koncepcji zarządzania wiedzą doprowadziłoby do poprawy realizowanych działań, także w zakresie systemu zarządzania jakością. Można bowiem przypuszczać, iż w większym stopniu KM wzbogaca zarządzanie jakością niż odwrotnie, dotyczy bowiem wiedzy każdego rodzaju, nie skupiając się jedynie na wiedzy związanej z jakością wyrobów.

Trzeba również wziąć pod uwagę występowanie pewnych trudności w zastosowaniu systemu zarządzania jakością według normy ISO 9001:2000 do realizacji zadań związanych z zarządzaniem wiedzą. Norma przywiązuje duże znaczenie do sporządzania dokumentacji z przebiegu prowadzonych procesów. Tworzone zapisy umożliwiają weryfikację podjętych działań i eliminację czynników mających wpływ na powstanie niezgodności. Jednak taki wymóg „usztynia” działanie przedsiębiorstwa, utrudniając przy tym szybką reakcję na powstały problem. Tworzenie procedur, mimo licznych korzyści płynących z ich wykorzystania w przyszłości, wywołuje coraz większą formalizację życia w organizacji. Ponadto pracownik, w ramach SZJ, podlega nieustannym naciskom, by postępował zgodnie z wytyczonymi regułami. Odejście od wytyczonej ścieżki jest traktowane jako postępowanie niezgodne z procedurami. Powoduje to coraz większą skłonność do działania na zasadzie schematu, a także osłabia zdolności innowacyjne pracowników.

³ Oczywiście SZJ według normy ISO 9001 wymaga realizacji podejścia procesowego, jednak często nie oznacza to przyjęcia przez pracowników grupowej odpowiedzialności za ten proces.

Należy jednak podkreślić, że system zarządzania wiedzą także nie jest wolny od wymienionych wad SZJ. Jego nadmierna formalizacja również może, choć nie musi, doprowadzić do tłumienia kreatywności pracowników czy *przyjęcia status quo*. Mając jednak na uwadze, iż z założenia zarządzanie wiedzą w szerokim zakresie korzysta z rozwiązań informatycznych, wielu takich problemów można z powodzeniem uniknąć. Poza tym, w koncepcji tej w znacznie większym stopniu podkreśla się znaczenie zasobów niematerialnych, a więc przyjęte w organizacjach rozwiązania powinny być bardziej ukierunkowane na ich wykorzystanie i rozwój. Ten typ zarządzania kładzie nacisk na większą elastyczność pracowników. Mogą oni odchodzić od sztywnych reguł, modyfikując je wedle potrzeb lub tworząc nowe.

4. Podsumowanie

Zarządzanie jakością i zarządzanie wiedzą mają wiele cech wspólnych. Podstawową cechą jest dążenie do doskonałości, nieodmiennie powiązane z uczeniem się organizacji i jej pracowników. Na podstawie zaprezentowanych w opracowaniu wyników badań ankietowych, przeprowadzonych w przedsiębiorstwie mającym certyfikowany SZJ i będącym w trakcie wdrożenia systemu zarządzania wiedzą, można stwierdzić, iż:

- obecny, ułomny jeszcze, poziom zarządzania wiedzą negatywnie wpływa na jakość pracy,
- SZJ wymaga poprawy, co powinno także korzystnie wpłynąć na rozwój zarządzania wiedzą,
- stosowany SZJ według normy ISO 9001 nie wyczerpuje wszystkich zagadnień związanych z zarządzaniem wiedzą, także w odniesieniu do wiedzy dotyczącej jakości,
- wdrożenie systemu zarządzania wiedzą powinno wzbogacić i udoskonalić SZJ.

W badanym przedsiębiorstwie mamy więc do czynienia ze współlistnieniem obu omawianych koncepcji. Miejmy nadzieję, że rozpoczęty proces implementacji zarządzania wiedzą doprowadzi do zintegrowanego podejścia – ich współdziałania.

Literatura

- [1] Dec D., *Jakość i certyfikacja*, PARP, 2001.
- [2] Probst G., Raub S., Romhardt K., *Zarządzanie wiedzą w organizacji*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.
- [3] Skrzypek E., *Jakość i efektywność*, UMCS, Lublin 2000.
- [4] www.gambit-lubawka.pl (pobrane 22.08.2006).

**QUALITY MANAGEMENT AND KNOWLEDGE MANAGEMENT –
THE COEXISTENCE ON THE EXAMPLE OF GAMBIT-LUBAWKA LTD.**

Summary

The aim of the paper is to describe the relationship between quality management and knowledge management on the basis of research carried out in Gambit-Lubawka Ltd. In the author's opinion we face the coexistence of the both mentioned management conceptions, and not the cooperation, which would be more effective.

Edyta Tabaszewska – dr inż., adiunkt w Katedrze Nauk o Przedsiębiorstwie Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.